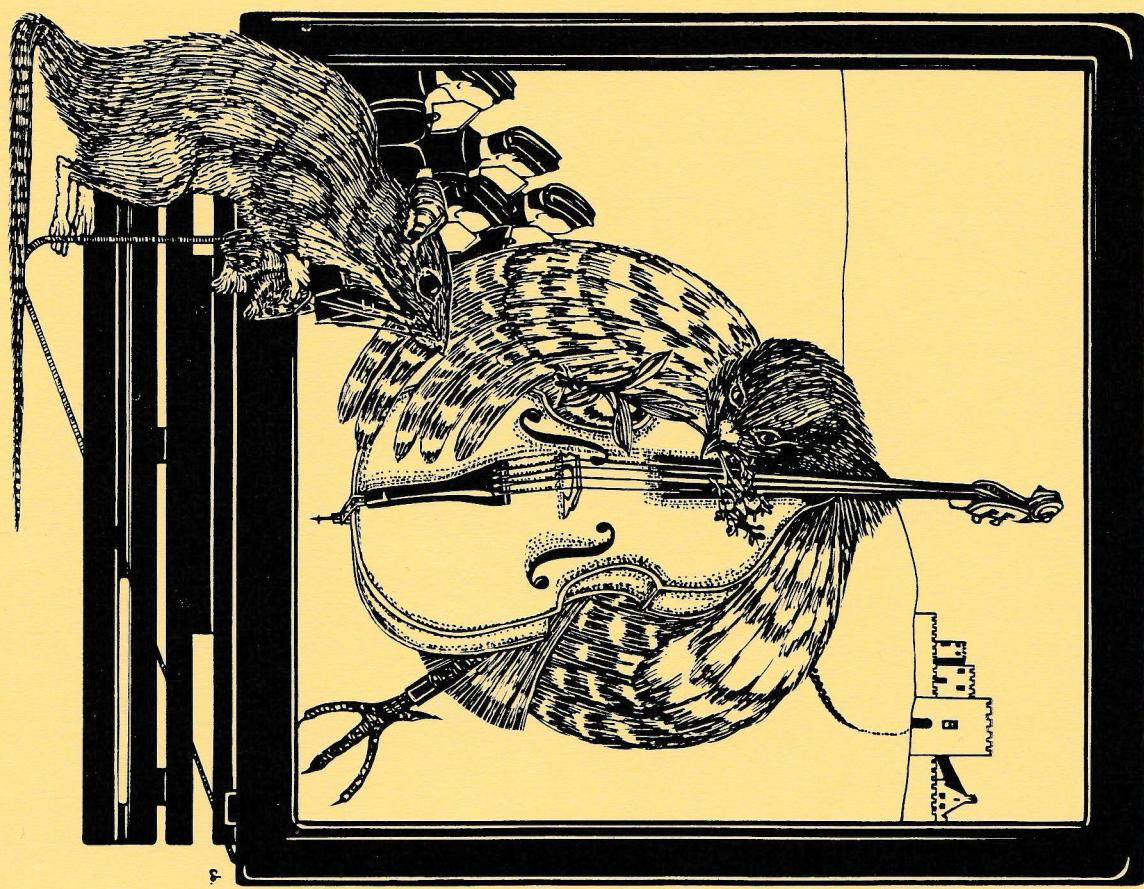

METER

94:2

META MEDELTIDSARKEOLOGISK TIDSKRIFT

Redaktionellt

METAs styrelse/huvudredaktion

Peter Carelli
 Lars Ersgård
 Ingrid Gustin
 Anders Jonasson

Mats Mogren
 Mats Roslund
 Katalin Sabo

METAs omslagsbild: Christina Borstan, Lund,

Hur gräver man när man lämnat positivismen och den totala dokumentationen och vill vara en god post-processualist? Detta frågas sig ett team arkeologer från Trondheim i den inledande artikeln i META 94:2. Utan tvekan är frågan relevant i en tid då vissa vill göra utgrävningen till teater och grävningssrapporten snarast till en självrumsaskande prosadikt (för att låna några aktuella metaforer från Cambridge-skolans gurus).

Artikeln fortsätter den diskussion om grävningsdokumentation som inleddes med Stefan Larssons kritiska granskning av Lundaarkeologin i META 93:3-4. Det är META-redaktionens förförflyttning att kUNA presentera fler artiklar i ämnet från olika grävningsmiljöer i kommande nummer. Redan nu kan vi presentera ytterligare ett norskt bidrag kring temapostmodernism och ugrävningsstrategier, en kommentar av Knut Paasche från Oslo till den ovannämnda artikeln av Stefan Larsson.

Under avdelningen Debatt återupplivas även problematiken kring den äldsta riksbygningen, vilken var huvudtema i META 1993:3-4. Det är Pål Nicklasson som utifrån ett studium av vapengravar diskuterar sambanden mellan materiella uttryck och maktstrukturer under yngre jämålder.

Förövrigt har META denna gång ett tämligen blandat innehåll. Sofia Andersson och Eva Svensson berättar om sökandet efter en medeltida ödegård i västra Västergötland, ett arbete som bjudit på såväl svårigheter som överraskningar.

Vårfrör ökar intresset för medeltida borgar så påtagligt under vissa tidsperioder? Denna fråga är utgångspunkten i Torbjörn Landmarks artikel, som är en vetenskaps-historisk diskussion kring mellankrigstidens borgforskning och undersökningen av Lindholmens borg.

Göran Tagessons och Bengt Wighs bidrag handlar om hur man på ett meningsfullt sätt kan integrera osteologiska resultat i en stadhistorisk analys. Problematiken åskådliggöres med undersökningsresultat från det medeltida Linköping.

META bjöder denna gång även på en litteraturavdelning. Mats Mogren och Jes Wiernberg anmäler några aktuella titlar inom ämnesområdena kyrkor, kyrkokonst, borgar och städer.

KF-Sigma tryckeri, TLTH, Lund.

ISSN 0348-7903

Christina Borstams omslagsbild bär titeln "The evidences speak for themselves"

The production of archaeological knowledge: The theory and method of urban excavation

Chris McLies, Sæbjørg W. Nordeide, Anna Petersén & Tom Saunders ¹

Erik Cinthios forskningsfond

Erik Cinthios forskningsfond instiftades 1989 och har som syfte att lämna bidrag till avhandlingsarbeten i medeltidsarkeologi vid Lunds universitet. Fonden förvaltas av Medeltidsarkeologiska föreningen.

Medeltidsarkeologiska föreningens styrelse har beslutat att under 1994 utlysa ett

stipendium om 5000 kronor.

Ansökan med motivering sändes till adress: **Medeltidsarkeologiska föreningen, Sandgatan 1, 223 50 Lund.** Ansökan skall innehålla en kortfattad beskrivning av det

aktuella avhandlingsprojeket, en kostnadsberäkning för detta samt en tydlig angivelse av ändamålet med den sökta summan. Ansökan skall vara styrelsen tillhanda senast **den 31 oktober 1994.**

Vi påpekar här än en gång att med avhandlingar i medeltidsarkeologi avses större vetenskapliga verk i ämnet, inte endast doktorsavhandlingar. Vid utdelandet av stipendier ur Erik Cinthios forskningsfond kommer dock stipendiärnämnden att prioritera sistnämnda arbeten.

Medeltidsarkeologiska föreningens styrelse

Introduction
Archaeological research in Trondheim has a long and complex history, but modern techniques of urban excavation were not adopted in the town until the 1970's. The following 10 to 15 years witnessed the accumulation of an enormous data-base with important research potential. Not only did the data recovered relate directly to Trondheim's development, it also contained implications for the understanding of urban development, state-formation and the Christianisation in Scandinavia more generally. However, as the primary database progressively grew it became increasingly difficult to use and manipulate. Basic report writing was not undertaken until the middle of the 1980's.

The Trondheim excavations of the 1970's were carried out utilising the most advanced methods of the time in Norway. Archaeologists from England who had experience of working with medieval urban deposits were employed, and the methods of stratigraphic excavation adopted. The problem, however, was the complete lack of a theoretical approach to the analysis of the data, or an understanding of how it could be related to general research questions. Excavations were carried out without research agendas, with minimal on- and off-site evaluation operating under the guise of the so-called "total recovery" method. This was a product of the dominance of positivist assumptions which affected all archaeological practices of the period. It led to the conviction that all that was necessary in excavation was to record "all" the data in as much detail as possible and that the evidence would speak for itself. Hence the production of an unmanageable archive of unmanipulated or unsynthesised raw data, with no theoretical or methodological means to transform it into archaeological evidence and knowledge about Trondheim's historical development.

In 1991 new large-scale excavations were started in *Erkebispegården* (the Archbishop's Palace). From the beginning it was seen as important that this project draw upon the experience and lessons of previous work in the town. First and foremost a clear research agenda was formulated which outlined the projects academic aims and the wider "historical" potential of the archaeological investigations. A coherent theory and method of archaeological excavation was necessary in order to clarify the complex processes by which the site was to be

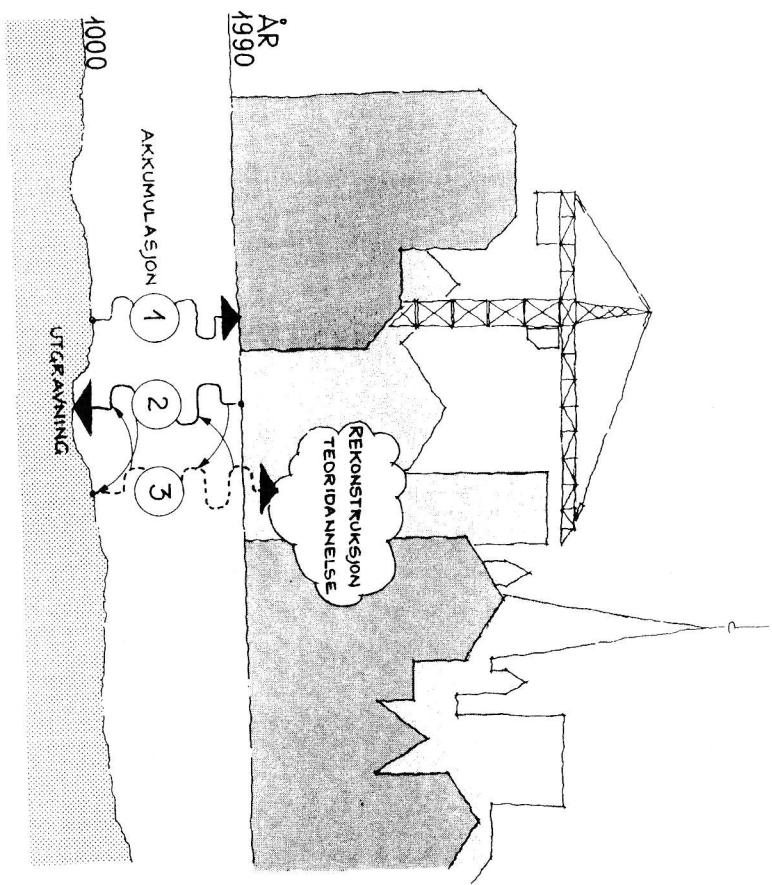

Fig.1 The dialectic of data and interpretation.

A discussion of the theory and method of excavation demands that the more general philosophical issue of the production of archaeological knowledge be addressed. This has been the subject of recent debates within academic archaeology and the first section of the article provides a brief overview of this and some critical comments. Theory provides the foundation for a detailed examination of methodology which is discussed in terms of site excavation, reconstruction and interpretation. This forms the second section of the article and the main body of the text.

1. The theoretical background

“The question whether objective truth can be attributed to human thinking is not a question of theory but a practical question. In practice people must prove the truth, ie the reality and power of their thinking” (Marx 1845, “Second Thesis on Feuerbach”).

The ascendancy of post-processual archaeology during the 1980's witnessed a period of turbulent debate over the discipline's basic methods and theories. One of the central issues raised was that of epistemology, the foundation of archaeological knowledge. On what grounds could archaeology be regarded as a “science” and to what extent was the data that it produced “objective”? These questions have an obvious relevance to the practice of excavation and the writing of site reports.

1.1 The problem of positivism

Before the advent of post-processualism, archaeology had been dominated by the principles of positivism, in which knowledge was grounded upon the basis of facts acquired through observation and experience. Statements about the past were established through inductive reasoning whereby the accumulation of facts facilitated generalisations. This progressed to the point where general theories or hypotheses, about the past could be made which carried explanatory and predictive qualities. The logical consequences of archaeological hypotheses could thus be tested against the facts through deductive reasoning (see Watson, Le Blance and Redman 1971). Since the starting and ending points of all archaeological knowledge were these facts, this positivist approach led to a form of empiricism. Archaeology was first and foremost about the recording and progressive accumulation of facts. The implication for the practice of archaeology was “total excavation” (Barker 1977), the attempt to observe all the available “data”. It was only in this manner that archaeology could strive to be both objective and scientific.

The common-sense logic of positivist archaeology was and still remains extremely appealing and influential. However, the epistemological foundation of positivism has been shaken to the core by the post-processualists. The essential problem is that the positivist account of the production of archaeological knowledge rests on the false assumption that facts derived from observation and experience precede theory, and are therefore infallible. However, such a premise collapses when it is recognised that observations themselves involve theory. Observational statements are inevitably theory-dependent. There is nothing that

can be said about the world which does not presuppose conceptual categories, as all statements are made in the language of theory, however vague (see Chalmers 1982, 22-37). This recognition undermines the positivists' sharp separation between theory and fact. As a consequence, the deductive logic of being able to test theories against facts is consequently challenged:

"There can be no question, then, of testing in terms of either a verification or a falsification strategy. This is because there is literally nothing independent of theory for propositions to test against" (Shanks and Tilley 1987, 111).

The implications of this are profound. Archaeologists need no longer blindly record all the facts as if they were preordained. Instead they need to be conscious of the conceptual frameworks, theories, as well as the hidden assumptions involved in the production of archaeological knowledge, from data collection through to general statements. Rather than being empiricists, archaeologists must be theoreticians. The false objectivism and scientism of positivism should be replaced by a "critically self-conscious archaeology", aware of the subjective nature of the discipline, and the inherently pluralistic and relative character of all archaeological knowledge.

1.2 The impasse of relativism

Although the shattering of the positivist dream of neutral facts would seem to rock the boat of archaeological practice (the excavation of material culture), the paradox of post-processualism is that the techniques of field work have largely progressed unchanged. The principles and strategies behind data retrieval, recording and analysis have apparently developed along autonomous lines, untouched by these epistemological debates. Here, the separation and degrading of field work from the privileged world of universities and academia is much at fault. Even so, there exists another fundamental cause behind the impasse. A flaw which can be located at the very heart of the post-processualist project. It is not so much the critique of positivistic archaeology which is the problem, but the philosophical tradition within which the critique was undertaken.

Post-processualism emerged within archaeology as a product of the "postmodern condition", the hegemonic ideological current which became established during the 1980's with its cornerstone wedded to post-structuralist philosophy. Central to this movement was the prising apart of thought from reality. There was no direct or immediate access to external reality other than from within the arbitrary structures of language. As one of the leading protagonists argued "there is nothing outside the text". Any possibility of gaining an objective knowledge

of the world is consequently denied, all that is left being the endless, autonomous play of signs as we remain trapped in the prison house of language.

"An ontological and epistemological basis for gaining knowledge and truth resides within the confines of different and competing language games which play with and represent 'reality' in different forms" (Shanks and Tilley 1989, 7-8).

Post-structuralism may have provided vital intellectual ammunition in the post-processual attack on positivism, but at the expense of opening itself to the charge of relativism. If archaeological knowledge was ultimately a language game, a social product of competing discourses, then on what basis could decisions over archaeological theories, methods and techniques be made? With no access to the past independent of contemporary discourses, all archaeological explanations lose their anchorage in reality. Hence excavation and interpretation becomes a thoroughly subjective exercise. Archaeological data is not fixed, but open to a continual process of interpretation and reinterpretation. The extreme individualistic and relativist position that this potentially leads to has necessarily left the post-processualists impotent in the face of questions of method, technique and practice.

The subsequent failure of post-processualism in influencing the construction of a non-positivistic archaeology is revealed in its conspicuous silence on issues of primary data collection, the very process of excavation. It is as if that once the proposition that observational data is theory-dependent is accepted, empirical questions and methodologies are of little importance or relevance. The practice of excavation and report writing becomes simply "an autobiographical, subjective...set of interpretative activities" (Tilley 1989). The rigorous and systematic use of standardised methods and techniques in the structuring of the practice of excavation, and the movement from data collection to various levels of interpretation, becomes a reactionary bastion of empiricism to be destroyed. Alternatively, archaeology is portrayed as a performance, with excavation as theatre (Tilley 1989), or even poetry, and site reports as exercises in self-reflexive rhetoric, centering on narrative and dialogue (see Hodder 1989 and 1992).

The disabling idealism contained within these perspectives results in a stark inability to either relate to or engage in the problems faced by modern field archaeology. The gap between theory and practice, mental and manual labour, is left unbridged. Travelling down the road of relativism has led the post-processualists to challenge the world of archaeological excavation from such an extreme

position that it leaves everything as it stands: "To quote John Krige...*anything goes...*means that, in practice, *everything stays*" (Chalmers 1982, 170).

1.3 A realist solution

The bleak either/or choice between the objectivism of positivistic archaeology or the arbitrary relativism of the post-processualists, with regard to the theoretical basis of excavation practices, need not be accepted. Indeed, there is a growing discontent with such polarisation within certain circles, and attempts have been made to find a more secure foundation for archaeological knowledge (see McGuire 1992, 106–115). The acceptance that all knowledge, including that derived from observation, is theory-dependent does not necessarily lead to relativistic conclusions. A realist, rather than a post-structuralist theory of epistemology does provide one possible solution to the deadlock (see Sayer 1992). It can be used to develop a framework with which to assimilate the important methodological developments orchestrated by the positivist archaeological tradition, while drawing upon the critical social and political approaches of the post-processualists.

The diametrically opposed positions of the positivists and the post-processualists on the question of observation and theory needs to be rejected. Observation is not theory-neutral as the positivists claim, but neither is theory observation-neutral as the post-processualists imply. To argue that all archaeological observation is theory-dependent does not mean that facts, data and observational statements, are *theory-determined*. Archaeological knowledge, therefore, is certainly not immune to empirical checks. In order to see the importance of this for archaeological excavation it is first necessary to outline some basic premisses of a realist approach.

The fundamental starting point, albeit a truism, is that the world, including the archaeological world of material culture, is *real* and exists *independently* of our knowledge of it. The world is differentiated and stratified, possessing a degree of permanence and intransience. However, there is no immediate or unproblematic means of access to this world. As there can be no perception of it without concepts, our knowledge of the world is necessarily social and historical. All knowledge, in this sense, is *contextual*. But critically, this gap between the "real" world and our knowledge is bridged by *practice*. This is the missing relationship in the argument. It is through the practice of living in the world that our understanding of it is derived. Acknowledging the practical element of knowledge is the starting point in the development of a realist approach to archaeology. The practice of archaeology takes many forms and operates on numerous levels. At its base is empirical research, which includes excavation. Work, or,

"labour", is involved in the interaction of archaeologist with material culture. Intellectual and manual tools and techniques are used to transform this small element of the material world into the archaeological record (a process which is so frequently neglected and marginalised by the "intellectualism" of the post-processualists). "Labour" is then further involved in manipulating the archaeological record, through the use of competing networks and levels of analytical concepts and social theories. At every stage in this process communicative interaction is required in the transmission of meaning and knowledge.

These practices of producing archaeological knowledge are not arbitrary. Different types of "labour" are appropriate for different functions and contexts. Although various practices produce particular results and things could always be different, this does not mean that all practices are of the same value. Recognising the practical element of knowledge also includes acknowledging the *practical adequacy* of knowledge (Sayer 1992, 65–71). The success of particular forms of archaeological knowledge in informing and explaining our engagement with material culture is not mere accident. It is the structure of the "real" world, of impossible, adequate or inadequate. So, for example, the ability of certain excavational techniques to successfully construct an archaeological record is a product of the ability of these techniques to correspond, or approximate to, the real structure of archaeological deposits. This is subsequently true of competing higher level theories, and their success or failure in interpreting and giving meaning to the patterns observed. Archaeological knowledge is therefore both dependent upon and, in a practical and empirical sense, checked by the reality of the material past.

Two important implications can be drawn from this realist approach in terms of the theory and method of archaeological excavation. First, methods and techniques need to be theorized in a way in which they have not been in the past. This is crucial, since it is through their use that our basic practical encounter with the material cultural world is made. These methods and techniques are not theory-neutral, absolute or universal, in the way they are sometimes claimed to be by the positivists. They are conceptually laden, framed by the types of questions being asked, and structured by the forms of data required. Yet this does not mean that "anything goes", or that methods of quantification and standardisation are redundant (an impression which emerges from the post-processual experience). Techniques and methods, although theory-dependent, need to be appropriate for the examination of the "reality" of the types of material culture to be investigated if they are to have any relevance. Likewise, their adoption and application needs

to be carried out with the utmost rigour and systemisation if they are to be successful.

Secondly, the link between the practice of excavation and the production of archaeological reports and subsequent higher forms of analysis, needs to be seen in terms of definite interpretative relationships. It is one thing to decry the false objectivity implicit in the structure and language of many archaeological reports, but it is quite another to reject all forms of impersonal analysis in the praise of subjective rhetoric (Hodder 1989; 1992). Nor does the facile metaphor of theatrical text and performance adequately conceptualise the intrinsic and definite relationship between forms of excavation and types of report (Tilley 1989). Archaeological excavation is a complex, collective social practice, irreducible to the individual. It demands a standardisation of practices and systemisation of recording. Most importantly, the stages in the production of archaeological knowledge require detailed consideration and application. The processes of reassembling the archaeological data after excavation and of reconstructing the site's various structures, types of activity and chronological development, are complicated and arduous. However, detailed reconstruction is a necessary stage in the production of higher levels of interpretation. Analytical and descriptive reports remain vital tools within archaeology which cannot be replaced by, or substituted with, simple narrative. All these elements need to be retained, and continually critically re-conceptualised by realist-minded archaeologists in the 1990's.

1.4 Urban archaeology and stratigraphic excavation

This schematic and highly simplified account of the theoretical background to the production of archaeological knowledge has largely served as a preface to a discussion of the theory and method of urban archaeology and particularly the practices employed in Trondheim. Since the Second World War, and in particular since the 1960's, urban archaeology has become increasingly prominent within north European archaeology. This development is both a practical response to the large-scale redevelopment within towns, as well as a reflection of changing research agendas and the establishment of new archaeological institutions. The growth of urban archaeology, therefore, raises important questions of a conceptual and technical nature which need to be addressed.

The modern study of urban phenomena within the humanities can be traced back to 19th-century intellectuals, such as Marx, Weber and Von Thünen. A lively and rich debate ensued among economic historians, sociologists, human geographers, cultural historians etc, on the role and function of towns in society, and

especially the place of towns in the rise of modernity. Modern urban archaeologists are dealing with a subject which has a long tradition of research behind it. It has been in the social frame of reference of these wider debates that archaeological knowledge of towns has been produced. It is this context which, explicitly or implicitly, sets the archaeologists' agenda, and adopted structures the adopted frameworks and the methods of interpretation and forms of analysis used.

This is not to say, however, that urban archaeology cannot produce any new knowledge of towns which either develops, modifies or challenges research into the urban question. Indeed, the potential for new knowledge exists precisely because archaeology opens up a whole new area of study. The physical character of towns, the intensive build-up of remains through the continuous processes of construction, occupation and destruction, provides the new object of research. It is this *material reality* of towns, both above and below the ground, which provides the empirical source for checking our statements and theories.

The link between abstract research agendas and the real urban past is achieved through *practice*: in this instance, the practice of excavation and empirical analysis. To this end different forms of knowledge are required to those derived from the wider debates; knowledge which is appropriate to the particular material under study, and which has a practical adequacy in that it can successfully yield information which is relevant to the general questions being asked. Archaeological research into towns necessarily needs to adopt the methodological and technical issues involved in the practice of excavation and data collection.

The specific forms of knowledge which archaeology has been able to supply, and which can be potentially integrated into wider interpretations, have been of a *contextual* nature. This contextual character of archaeological knowledge can be perceived as *three* related dimensions, or levels. Firstly, archaeology is able to provide a *temporal* framework for the understanding of towns - a vital chronology of different activities and events. Secondly, and closely supplementing the temporal aspect, is the *spatial* dimension. Archaeology can provide knowledge about how urbanisation occurred within the context of specific social uses of space. And thirdly, there is the *material* dimension of urban practices and events: the objects, the buildings, the rubbish, and all that goes with the material existence of human beings. In addition, all three interlinked dimensions exist on a complex plurality of levels, from the level of specific activities through to the level of general developments.

The methods and techniques used for understanding this contextual knowledge have evolved through the ongoing practice of excavation; a process of experimentation and trial-and-error. Certain practices can therefore be deemed to

be better than others in acquiring of particular types of information. Currently, *stratigraphic* excavation seems to be the most appropriate practice for capturing the realities of the material past. It is demonstrably the most successful method presently available for the production of the detailed contextual information which is required for the development of research into towns, and for checking our theories and assumptions on the nature of urban phenomena.

The theory and method of stratigraphic excavation and post-excavational analysis have been dealt with in many previous archaeological texts (see Harris 1979 and Harris, Brown and Brown 1993). Essentially, stratigraphic excavation can be perceived as the conceptual basis for the structuring of observations and perceptions of material culture. It is the means by which we attain practical engagement with the material past. The method centres upon the conceptual and physical deconstruction of the site into discrete units, namely the stratigraphic unit or "context" (see 2.1 below). It provides a means of focussing upon the physical properties and the temporal and spatial relationships of the different components within an archaeological site. Consequently, stratigraphic excavation facilitates the recording of the three fundamental dimensions of contextual knowledge from the bottom up. Through manipulating and analyzing these various contextual relationships it then becomes possible to reconstruct the site interpretatively in terms of patterns of activity, phases of occupation and periods of development.

The adoption of the theory and method of stratigraphic excavation requires the learning and practice of specific techniques which are employed on a collective basis. These define the relationship between forms of excavation and types of on-site recording, and structure the movement from site deconstruction to site reconstruction in the written report. The differing practices employed in the use of stratigraphic excavation are not arbitrarily related; on the contrary they are intricately linked. They need to be logically and systematically followed through if the necessary knowledge is to be produced by which archaeology can enter and further develop the general debates on urbanisation.

2. Methods and practice of stratigraphic excavation

Stratigraphic excavation has not always been deemed as appropriate by archaeologists, nor has it been applied with uniform consistency in those places where it has been employed. Urban excavation methods and practices differ both within and between countries. A whole variety of tools and techniques have been used to record and interpret archaeological sites. For the purpose of this discussion a broad comparison of the excavation and post-excavation methods in Norway, Sweden and England - where from the 1960's and 70's large complex urban

excavations have taken place - will be undertaken. This will hopefully illustrate the specific processes by which a site can be conceptually deconstructed and reconstructed.

2.1 Excavation as deconstruction

All archaeological excavations can be characterised as a process of deconstruction ie. the separation and division of the site into smaller components or units. However, the character of these deconstructed units depends upon the methods employed in excavation. There are two principal methods by which this is done, both which are currently in use in Scandinavia: stratigraphic and planum (Sw. *stickgrävning*). Using the planum method, archaeological deposits are removed in predetermined intervals of thickness between standing sections in a grid square; since the intervals of thickness are arbitrary they have no correspondence to the topographic or stratigraphic disposition of the deposits. In stratigraphic excavation the deposits are defined and removed individually in strict chronological succession. Standing sections are not employed as the principal means of documentation.

The planum method has been employed on Swedish and Norwegian urban excavations. The sole basis for stratigraphic documentation in this method lies in the section walls, and the areas between these (ie. the grid-squares) are excavated independently of each other. In both countries a hybrid form has been adopted by most excavation units, where elements borrowed from both methods have been combined (so-called *skittgrävning*). Here a form of stratigraphic excavation of deposits is usually combined with the use of intra-site standing sections. The thickness of the spits which are removed varies according to the character of the deposits, with attempts made at exposing distinguishable contemporary activity horizons, for instance extensive fire-layers or contemporary structural levels (see Herteig 1991 and Shia 1987 for a fuller discussion of this method).

In stratigraphic excavation the archaeologist follows the actual *formation process* of a particular site as closely as possible (although in reverse chronological order). The formation process consists of a relative sequence of events which constitutes the history and development of a site. These are identified and recorded as a sequence of *stratigraphic contexts*. By "context" is meant an individual archaeological unit of stratification which represents a specific processual event or events in time. Thus, a context may consist of a flood deposit, a dump of manure, a structural element for a building, a pit or material filling a pit. Consequently the remains of building, for example, can consist of a number of stratigraphically associated contexts - individual flooring elements, walling elements etc. The stratigraphic method places equal value on each context and the

relationships between them, both in terms of the process of excavation and methods of recording (Harris 1979, 73).

There have been few advocates of the stratigraphic method of excavation in the Swedish archaeological milieu. When compared with *stickskiligrävning* it has been judged to be too time-consuming. There is scepticism as to whether it can really contribute to a qualitative improvement in interpretation potential, although these criticisms have rarely been expressed in print. However, the techniques of *stickskiligrävning* themselves are based upon weak methodological foundations. It is assumed that deposits form horizontal sequences and that contemporary activity horizons, including building complexes, can be easily distinguished. There are many reasons to doubt the logic of this method and to question its ability to yield the detailed contextual data required to advance urban research. On the other hand, stratigraphic excavation does provide the means to examine the specific "realities" of site formation. It contains a structured method by which the archaeologist can analyze the processes and patterns of site development in a systematic manner. As outlined above (1.4), the essence of this method is the deconstruction of the site into stratigraphic contexts and the recording of these separate units in three dimensions: namely according to their physical make-up, spatial position and chronological relationships. This principal method facilitates a *contextual approach* to excavation practices (see 1.4) fundamental dimensions of site deconstruction. The primary record of a stratigraphic excavation therefore comprises three parts:

- the context sheet which serves as the structured basis for the written description of each unit of stratification;
- the plans which depict the spatial dimension and character of each unit;
- the stratigraphic matrix on which the relative chronological sequence of contexts is set out graphically.

Fig.2 The context card adopted for use by Riksantikvarens Utgravningskonotor i Trondheim.

or pits. The context sheet (*Nor. lagregisteringskjema*) (fig.2) is divided up into the following categories:

- *unique identification and locational information* (the context's number, grid square, plan number, photo numbers etc.)
 - *stratigraphic relationships* (over and under, with space for other relationships and a small matrix)
 - *descriptive information* (a standardised account of the context's physical properties)
 - *finds content* (special finds, risk of contamination, environmental sampling)

The form and content of the context sheet varies from place to place. The sheet which from 1993 has been adopted for use by *Riksantikvarens Utgravningskontor* in Trondheim has affinities with those used in London and other places (Spence 1990). Unlike London, However, Trondheim office uses a single sheet for all types of contexts, whether they be deposits, stone or brick walls, timbers or contexts is set out graphically.

the stratigraphic matrix on which the relative chronological sequence of contexts is set out graphically.

the plans which depict the spatial dimension and character of each unit;

The form and content of the context sheet varies from place to place. The sheet which from 1993 has been adopted for use by *Riksantikvarens Ugravningskontor* in Trondheim has affinities with those used in London and other places (Spence 1990). Unlike London, however, Trondheim office uses a single sheet for all types of contexts, whether they be deposits, stone or brick walls, timbers

- interpretation (preliminary assessment of the function and status of the contexts in relation to the site as whole)

post-excavation comments (primarily aimed at facilitating supplementation to or of the correction the preliminary interpretation)

On the back of the sheet there is space for a sketch plan at 1:50 and a list of prompts setting out what should be included in each category.

Plans, usually drawn at 1:20, can either incorporate a number of contexts - so-called composite or multi-context plans - or simply one context (single-context plans). The former may consequently portray only parts of a number of contexts, while the latter shows the full excavated extent of the context (see discussion below).

The stratigraphic matrix is a graphic representation of the superpositioning of the individual contexts ie. the stratigraphical sequence as excavated. Physical relationships are irrelevant in this instance, as these are arbitrary and of no consequence to the stratified sequence (Spence 1993, 28). The matrix should be compiled simultaneously with excavation, as it provides an immediate and accessible check on the accuracy of the excavation procedure.

Riksantikvariens Ugrävningsskolor in Trondheim has employed the stratigraphic method of excavation in its urban excavations since the beginning of the 1970's. The first comprehensive assessment of the office's excavation and documentation practices occurred in connection with the stratigraphic analysis undertaken by the research and publication project set up to deal with material from Folkebibliotekstomten (the Library Site). This was excavated between 1973 and 1985, and covered an area of some 3250m² (Jondell 1988, 7). The verdict was damning in some areas:

"Inconsistent and variable documentation of the relationships between deposits, as well as between deposits and structures posed the greatest problem.... However, following the introduction of the layer card in 1979 this problem has been reduced to a minimum" (Christophersen 1988, 34).

Another main problem area was the volume of documentation, or rather what was seen as overambitious and at the same time unstructured documentation:

"It has been our experience during stratigraphic analysis that attempts at 'objective documentation' in the main merely produce an unstructured and over-

dimensioned documentary record. Situations which are not interpreted - or provisionally interpreted - in the field in other words create a poor basis for the subsequent analytical and interpretative work on the collected data" (Christophersen 1988, 34).

In the beginning of the 1970's the site daybook and plans functioned as the primary tools for recording archaeological data. The daybook contained stratigraphic and contextual information for each context, as well as interpretation of contexts and their relationships. The daybook can be seen as an unstructured predecessor of the context recording sheet. Multi-context plans were drawn on which the aim was to represent a number of contexts representative of simultaneous, or near-simultaneous, activities on site. In 1979 the first context recording card (Nor. *lagkort*) was introduced, the purpose of which was to record each context's specific character and relationships. The introduction of the context card formalised recording procedures and allowed greater control of the standard of documentation for each context. Space for a 1:50 sketch drawing of the context was provided on the back of the card in order to ensure the plotting of the full physical extent of those deposits which were not included, or only partially drawn, on multi-context plans. However, there was no consistency in the implementation of this procedure (Jondell 1988, 17).

In the undoubtedly justified criticism of Trondheim's excavation and recording methods cited above, there was, however, also a detectable suspicion of "objective stratigraphic documentation". This was seen to be in some way inherently irreconcilable with a process of on-site interpretation and coherent post-excavation reconstruction. There was also a belief that the recording of stratigraphy must be *selectively* structured in the field to accord with simultaneous interpretation, rather than allowing interpretation to arise from the configurations implicit in the entire stratigraphic record. This implicit criticism can be seen as misdirected, in that the fault for the evident lack of structure in the record clearly lay in poor control of deficient on-site procedures. This operational inadequacy itself does not reflect fundamental methodological weaknesses in stratigraphic practice and its rigorous deconstructionist approach to documentation (see Harris et al 1993 for detailed up-to-date accounts of current stratigraphic practices).

During excavations at *Erkebispegården* there has been ongoing discussion about types and applications of excavation and recording procedures. Concrete changes to the "inherited" routines include the introduction of a more structured context recording sheet, changes to the spatial documentation (plans), and the restructuring of post-excavation work and reports (see 2.2.).

With regard to planning, the spatial recording procedure at *Erkebispegården* has recently been tending towards the adoption of a single-context system. However, only a compromise version has been developed whereby an increasing number of contexts - mainly deposits - are planned independently and in their full extent. Multi-context plans incorporating contexts perceived on site to form a contemporary horizon of activity are still produced, mainly due to the comparative density of closely interrelated structures (the elements of which can readily be planned together). However, it is recognized that this (multi-context) approach still retains procedural weaknesses. This modification is a partial response to the pervasive logic imposed by a rigorous application of the stratigraphic excavation method, which recognizes that all stratigraphical contexts are of equal importance in establishing the sequence of site formation. Interpretational sorting of the contexts into *hierarchies of significance* should occur first *subsequently* to their recording. By being more comprehensive and methodical in on-site documentation it is possible to modify the structure of post-excavation analysis and stratigraphic reports, whereby *all* the recorded components which constitute a site's stratigraphic development can be presented and assessed on an equal basis.

2.2 Post-excavation as reconstruction

The deconstruction and reconstruction of an archaeological site forms a conceptual and procedural continuum. Stratigraphic excavation, as outlined above, generates a primary record consisting of an internally coherent body of descriptive, spatial and chronological data relating directly to the site formation process. However, the data is dispersed within the site archive and consequently interpretatively unintelligible. The function of post-excavation analysis is to convert the dispersed descriptive, spatial and chronological data into a structured interpretative framework (as embodied by the report), in which the stages of site development are clearly distinguished and described. It is through sorting and reassembling the primary record in strict accordance with stratigraphic criteria that it is possible to reconstruct the character, sequence and patterns of site formational processes from micro- through to macro-levels (see below).

Site reconstruction is not an entirely neutral and non-subjective exercise. Interpretation is integral to the processes of data production and manipulation from the very start. Nonetheless, the innate composition and structure of the primary record predetermines the analytical procedure of site reconstruction. The stratigraphic sequence provides the framework within which the comparative analysis of contexts and their amalgamation into functionally and temporally related groups can be controlled. By integrating descriptive and spatial data in a hierarchy of combinations, each firmly rooted in the stratigraphic sequence, it is

possible to regulate the interaction of data and interpretation. The inner dynamic of the site's development is made explicit, and the character and patterns of activities can be closely defined in time and space. The veracity of the end product - the "phased" stratigraphic sequence - is consequently enhanced.

The procedures of site reconstruction, therefore, exploit the logic inherent to the practices of stratigraphic excavation (see Harris et al 1993). The following account uses as an explanatory model a procedure which has been developed in

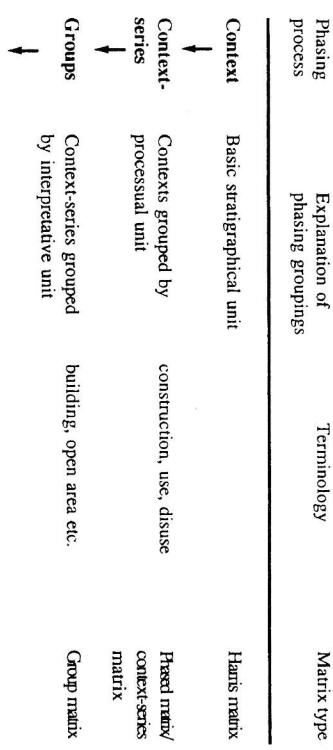

Fig 3 Overview of the structure of a phasing process (based on York's procedure).

York (see Pearson and Williams 1993, 95-103). Riksantikvarens Ugravningskontor in Trondheim is in the process of adopting a comparable procedure.

The integrative role of the stratigraphic matrix

A stratigraphic sequence of contexts, as discussed above, is presented graphically in the form of a *matrix* (or Harris Matrix). This comprises the "archaeological reality", Harris's "testing pattern", which represents in a two-dimensional form the unique chronological sequence of site formation processes. The stratigraphic matrix is consequently the key tool for the integrative process of site reconstruction, providing as it does the means by which the spatial and descriptive data can be systematically organized. By progressively integrating contexts in stratigraphically defined and functionally related groups the basic processual units in the reconstruction process are formed (see context-series below). These are then

in turn amalgamated into higher level groupings, closely correlatable spatially and temporally, and with greater interpretative significance (see Groups below). It is through the identification of these interpretational units that complex patterns and sequences of cultural-historical activity emerge. By working from the level of the individual context through to higher order interpretative groupings of contexts, an array of qualitatively differentiated processes and activities is defined (see Fig. 3 for overview).

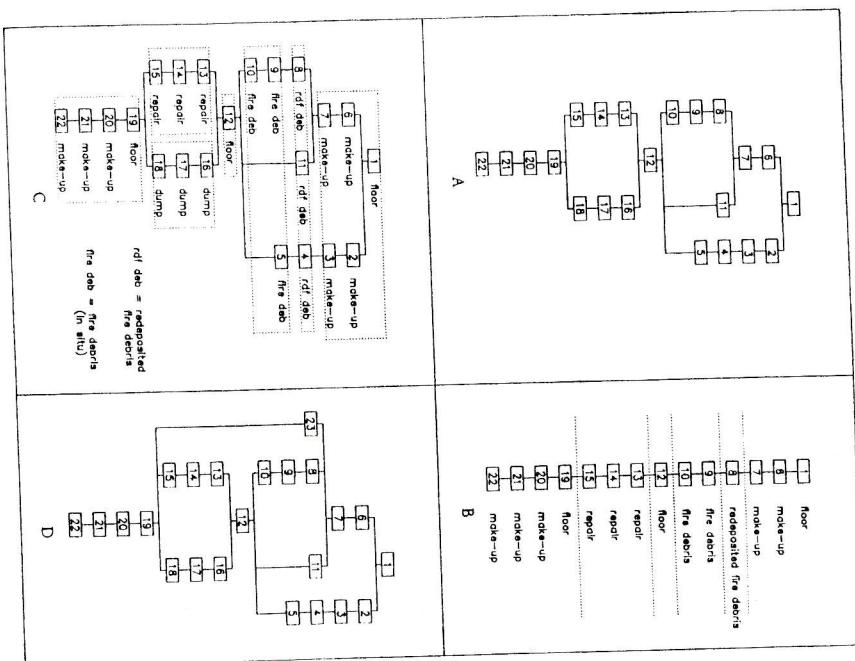

Fig.4 (A) Part of a site matrix. (B) Primary route through the matrix shown in (A), with simple interpretations and divisions. (C) Context-series after subsidiary routes have been incorporated. (Reproduced from Pearson and Williams 1993: Fig. 6.3, p.97).

Sorting the stratigraphic matrix: grouping contexts, defining events
 Manipulation of the primary data, therefore, begins with the subdivision, or sorting, of the "raw" matrix into distinct groups of contexts. By virtue of their close stratigraphic relationships and complementary physical characteristics, these groups of contexts, can be said to derive from the same formative process and type of activity. In York such processual units are termed context-series. (On the project at *Erkebispegården* our version of this basic subdivision is termed an "area group").

The process of sorting starts by defining a *primary route* through the matrix i.e. the longest continuous vertical sequence of contexts (compare Fig. 4 A and B). (On a complex multi-sequence matrix there may be a number of primary routes). Contexts on the primary route are closely interlinked in *proven* stratigraphic relationships. The descriptive data for each individual context on the route is then examined in order to determine its precise physical and functional character: ie. whether it is depositional, intrusive or structural, and whether it is an element of construction, use or disuse. This constitutes low-level interpretation of the primary descriptive data. For instance, a compacted clay deposit may be interpreted as a floor (e.g. context 12 in Fig. 4 B), extensive charcoal and ash layers sealing this may be termed "in situ fire deposits" (e.g. contexts 9 and 10 in Fig. 4 B), while a crushed scorched brick and mortar layer above is characterized as subsequently "redeposited fire debris" (e.g. context 8 on Fig. 4 B).

Having defined context-series with proven relationships on the primary route(s) on the matrix, subsidiary routes should be defined and their contexts related to the divisions made on the primary route(s). These contexts *float* stratigraphically in relation to those on the primary routes, and can only with variable degrees of certainty be spatially, temporally and functionally integrated with the activities represented by contexts on the primary route(s). Subsidiary route floaters may have *implied* and *suggested* relationships with contexts on the primary route, depending on the strength of their descriptive, spatial and stratigraphic compatibility. If the implied relationship is strong, subsidiary contexts can be amalgamated with the primary route contexts to produce a series of cross-route context-series (on Fig. 4 C for example, the fire debris context-series incorporates contexts 5, 9 and 10, while the redeposited fire debris context-series comprises contexts 4, 8 and 11). Alternatively, if their stratigraphic and functional links with the other routes are weak, the floaters should be defined as independent context-series representative of separate (though possibly related) activities (on Fig. 4 C for example, those formed by 13, 14, 15 on the one hand, and 16, 17 and 18 on the other).

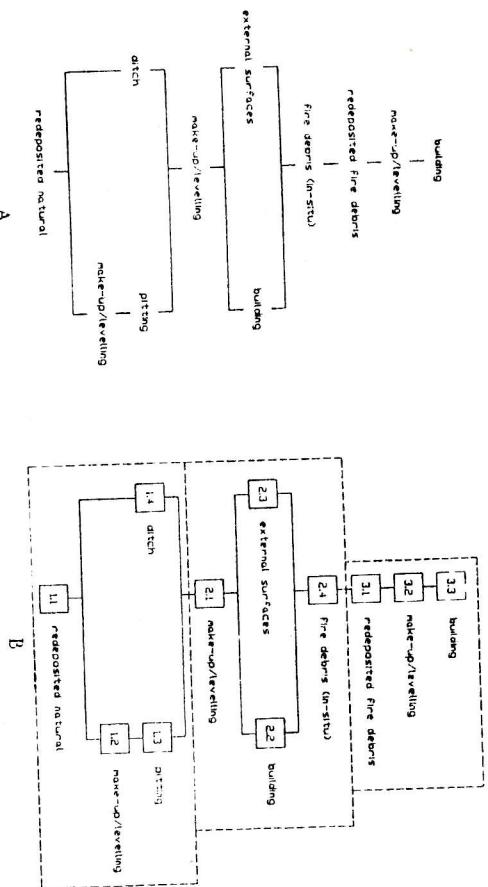

Fig. 5 (A) The context-series on a simple single-sequence site before Group divisions are imposed. (B) Simple Groups are then placed on this framework, the context-series being numbered accordingly. (Reproduced from Pearson and Williams 1993; Fig. 6.4, p.99).

Context-series denote small-scale time- and functional-specific processes, the basic components in major spatially and temporally correlatable arrangements, or configurations, such as buildings, open areas, pit groups etc. These latter major patterns of formation and activity emerge by amalgamating the context-series into larger interpretative assemblages (termed *Groups* in York). For example, Group 2 in Fig. 5 B which consists of clay dumps characterized as "make-up/levelling" (context-series 2.1), a trampled clay floor for a "building" (context-series 2.2), associated silt spreads identified as "external surfaces" (context-series 2.3), and a spread of burnt timbers comprising "in-situ fire debris" (context-series 2.4). These have all been grouped *together* as structural and depositional elements which together form an individual building's cycle of construction, occupation and destruction. This interpretative Group retains a high degree of stratigraphic coherence by virtue of the proven stratigraphic relationships of its constituent context-series.

Amalgamation of context-series into extensive Groups will be problematical on complex sites where the matrix contains a number of separate primary and subsidiary sequences which reflect disconnected developments across the site (Fig.6). Due to weak stratigraphic linkage, individual contexts on separate

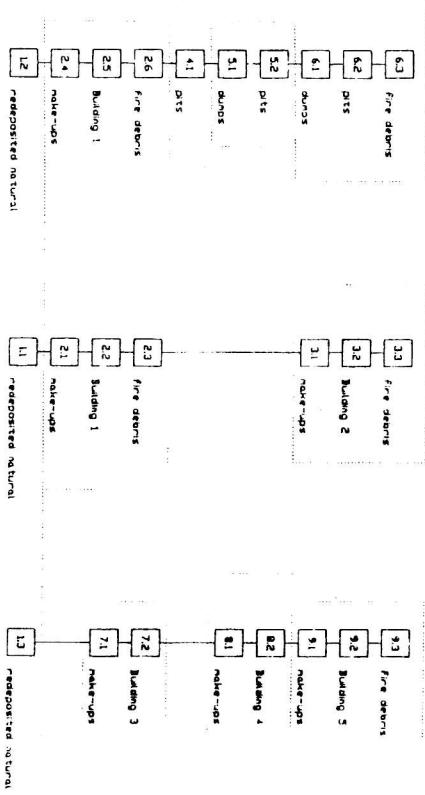

Fig. 6 Multi-sequence context-series/Group matrix. (Reproduced from Pearson and Williams 1993; Fig. 6.5, p.99).

sequences will float in relation to each other, and cross-sequence groupings will have to be formulated on the basis of interpretative criteria. Group boundaries may be imposed on context-series on the individual sequences alone, while occasional implied cross-sequence Groups may be established on the basis of various interpretative criteria (Fig.6). The reasoning behind the subdivisions can therefore be discussed without imposing a rigid interpretative framework on poorly correlatable data (as can occur in more traditional site phasing; see further below).

The underpinning of the site's processual units in *stratigraphic reality* ensures a firm empirical basis and control for analysis and interpretation. Each context can be examined, manipulated and discussed at a number of levels within a closely defined temporal sequence. By locking together the individual contexts in a series of interdependent constructs a composite hierarchy of events emerges. Although interactive, each level within the hierarchy - be it an individual context, a context-series or a Group - forms an independent building block whose position and significance can be readily checked and adjusted. The validity of high level interpretative connections and formulations can be substantiated.

Traditional site-wide phases

A widely used high-level interpretative division of the matrix is the site-wide

phase or period. For reasons of continuity with accustomed terminology and practices this category has been retained on the excavations at *Erkebispegården* in Trondheim, where a number of "area groups" (cf. York's context-series) are amalgamated within "phases" - defined as correlatable site-wide units or horizons of activity. However, problems occur in integrating lower units of interpretation into the rigid high-level interpretative scheme imposed by the site-wide phasing system. On an extensive site dug in separate sections over a number of seasons it is often difficult to integrate poorly connected stratigraphic groupings within site-wide stratigraphic-chronological parameters. The use of an intermediate level, such as the York Group, which defines major stratigraphically self-contained units of activity without formally tying them together in extensive chronological horizons, prevents this problem arising. The need for a wider form of interpretative discussion of the combined significance for the development and use of the site of the various Groups is facilitated by York's *Inter-Group Discussion*.

Report structure

The stratigraphic report incorporates structural narrative description and graphic illustration of the physical elements which form the reconstructed site. The report should be structured in accordance with the procedure used for the stratigraphic analysis, setting out the hierarchy of levels of site interpretation (viz. the York procedure and its correspondingly hierarchical report structure; Pearson and Williams op. cit. 1993).

In Trondheim, the site-wide "phase" has been retained as the highest level of interpretation and discussion. Consequently, the content of the report is divided up into a succession of chapters corresponding to the individual phases. Each phase's "area groups" (cf. York's context-series) form the basis of the relevant phase chapter's structure. The specific descriptive data for each "area group" is set out and interpreted under subheadings. A phased stratigraphic matrix accompanies the text, depicting the basic stratigraphic data in graphic form. In addition a series of "area-group" matrices (in which the numbered groups in each phase are presented graphically in their stratigraphic order) are compiled as a means of summarizing the primary stage of stratigraphic-interpretative integration. Each phase has an accompanying plan (or sequence of plans if complex), although being composite it represents a relatively high-level and selective amalgamation of data. Relevant photographs and drawings are also included. This forms the essence of the stratigraphic exposition. With the production of this report the site has been interpretatively subdivided into discrete stages of development derived

from controlled interactive analysis and reconstruction of its stratified physical remains.

An effective supplementary means of presenting the overall development of the site on the basis of the manipulated stratigraphic information is the *land use diagram*. This is essentially a modified matrix in which the relative longevity of the individual "area groups" is delineated to show the physical complexity of the site and chronological development (for a variety of examples see Shepherd 1993 and Steane 1993). As a supplement to and means of checking the stratigraphic phasing, relevant dating evidence is consulted and presented. To conclude, a provisional discussion of the character of the phase is included, in which available stratigraphic, artefactual and historical data are synthesized.

2.3 Presentation as thematic interpretation

The reconstruction of an excavated site through the use of the stratigraphic matrix forms the basis of a full descriptive and illustrated stratigraphic or *archive* report. Although this report is an indispensable component in the production of a syntheses, it need not be published and can just as well be stored on microfiche. The interpretations based on the manipulation of the patterns of site development, however, necessarily need to be published and made available for dissemination among the wider archaeological and academic community.

In post-excavation work there exists a hierarchy of interpretations. Those advanced within the stratigraphic archive report are of an *internal* character (as outlined above in 2.2). These interpretations are based first and foremost on the principles of stratigraphic analysis and are not dependent upon historical, cartographic or other forms of known evidence. Hence the archive report forms a new, independent body of primary evidence. The analysis of this site archive with the intention of characterising its archaeological and historical significance involves the use of *external* forms of interpretation. Various bodies of relevant primary evidence documentary, architectural, cartographic, artefactual, environmental etc. should to be compared and contrasted with the stratigraphic development of the site. It is the similarities and differences in the patterning of the primary evidence that provides the framework for more advanced interpretation. At the heart of this process is the use of social theory, conceptual knowledge drawn from the whole spectrum of the humanities and social sciences.

The practices of site synthesis are therefore highly complex. There inevitably exists a myriad of interpretations, a plurality of readings (to use a post-processual metaphor). This has obvious implications for the forms of site presentation. Unfortunately the thinking behind the writing and publishing of synthetic reports

remains poorly developed. Again this is the product of the artificial split between research and field work, academic departments and excavation units. New approaches are required. The production of single synthetic reports which attempt to establish a "total", "theoretically-neutral" account of a site has grave limitations. These old style reports cannot hope to grasp the full character of the site's wider significance and so fail to do justice to the detailed contextual information produced within the archive report. Instead, the single site report needs to be replaced by a series of *thematic* reports which need not necessarily be organised on a site specific basis (see Schofield 1987).

This brings the discussion back to the general rationale behind urban archaeology. If this part of the discipline is to break out of the narrow realms of empiricism and positivism, it needs to consciously relate to the rich tradition of urban studies. This demands the construction of theoretically explicit *research designs* for the structuring of programmes of empirical investigations, (a procedure largely absent from current urban archaeological practices). It is these research designs which provide the framework for the publishing of a series of thematic reports, an approach adopted in the excavation project at *Erkebispegården* in Trondheim. The types of research designs constructed and the themes adopted for publication of urban excavations are numerous. They could be period based, taking up issues of chronology such as the pre-urban, early, high, late and post-medieval town development, or functional in character, examining street for example topography, ecclesiastical institutions, industrial activity, urban housing etc. At a more advanced level, problematic conceptual questions such as the role of the towns in state formation, or the changing urban political economy in the transition to capitalism could be addressed. To be successful, however, they all need to relate both to the wider theoretical debates within urban studies and the specific nature of the patterns of site development identified through the practices of excavation and post-excavation.

Thematic reports thus provide a flexibility which the traditional site report lacks. An arena is created wherein archaeological sites can be discussed on a number of analytical levels. This facilitates open debate and the production of competing theories and interpretation. Such debates will produce changes and developments, not only in the construction of new research designs, but also in our general understanding of towns. This is the crux of the matter. It is through thematic reports, structured by the use of research designs, that the detailed contextual information within the archive reports can be integrated into the wider fields of "historical" knowledge. Thematic reports provide a much needed bridge between academia and field work. With the methods of stratigraphy, their

adoption is necessary in the development of the theory and practice of archaeology.

Conclusion

The ideas advanced within this paper have emerged from ongoing discussion within the research project at *Erkebispegården* in Trondheim on how to excavate, record and interpret an archaeological site. Obviously, this has been closely connected with the evolving internal discussions since the 1970's regarding the appropriateness of excavation practices adopted in the investigation of the town. The striking feature of this Trondheim debate, however, is how it has reflected general developments of methods and theory within the wider international archaeological community. This article is an attempt to join with these external debates in order both to improve the research in Trondheim and to influence discussion elsewhere in Norway and Scandinavia.

The fundamental arguments presented here, namely the need for a realist foundation to archaeological practice and the systematic adoption of the theory and methods of stratigraphic excavation on urban sites, have rarely been discussed in detail within Scandinavia. The relationship between theory and practice, research and methods has therefore been ambiguous. This is part of a more general problem facing the discipline of archaeology. A consistent pursuit of a realist approach to excavation, however, from the construction of research designs, stratigraphic deconstruction and reconstruction of a site, through to the production of competing thematic reports, is one way in which theory and practice can be reunited in the production of archaeological knowledge.

Chris McLees M.A., Feltleder I - Sæbjerg Nordeide, mag.art, Projektleder - Anna Petersén, doktorand ved Arkeologiskainstitutionen, medeltidsavdelningen, Lunds universitet, Feltleder I - Tom Saunders Ph.D., Feltleder I; Riksantikvariens Ugravningskontor, Ugravningene i Erkebispegården, Kjøpmannsgt. 25, 7013 Trondheim, Norge.

Note

1. This is a collaborative essay, written in sections: Chris McLees Section - 2.2, Sæbjerg W. Nordeide - Introduction; Anna Petersén Section - 2.1; Tom Saunders - Sections 1 and 2.3. The final draft was edited together by Tom Saunders. The Swedish and Norwegian parts were translated into English by Chris McLees and Tom Saunders.

Tilley, C. Excavation as theatre. *Antiquity* 63. 1989.
 Watson, P., Le Blance, S. & Redman, C. *Explanation in Archaeology: An Explicitly Scientific Approach*. 1971.

Bibliography

- Barber, J.W. (ed.) *Interpreting Stratigraphy*. 1993.
- Barker, P. *Techniques of Archaeological Excavation*. 1977.
- Chalmers, A.F. *What is This Thing Called Science* (2nd edn). 1982.
- Christophersen, A. Oversikt over den bebyggelseshistoriske utviklingen på Folkebibliotekstomta. In Christophersen, A., Jondell, E., Nordeide, S.W. and Reed, I.W. Utgraving, kronologi og bebyggelsesutvikling. *Meddelelser Nr.13*. 1988.
- Harris, E.C. *Principles of Archaeological Stratigraphy*. 1979.
- Harris, E.C., Brown, M.R. & Brown, G.J. (eds.) *Practices of Archaeological Stratigraphy*. 1993.
- Herteig, A. Trekk fra utviklingen av en feltmetodikk i norsk middelalderarkeologi. In *Nytt fra Utgravningskontoret i Bergen Nr.1*. 1991.
- Hodder, I. Writing archaeology: site reports in context. *Antiquity* 63. 1989.
- Hodder, I. The Haddenham causeway enclosure: a hermeneutic circle. In *Theory and Practice in Archaeology*. 1992.
- Jondell, E. Feltundersøkelsena 1973 - 1985. In Christophersen, A., Jondell, E., Nordeide, S.W. and Reed, I.W. Utgraving, kronologi og bebyggelsesutvikling. *Meddelelser Nr.17*. 1988.
- McGuire, R.H. *A Marxist Archaeology*. 1992.
- Larsson, S. Lunda-arkeologen i ljuset av referenheterna från de senaste uigrävningarna. *Meta* 93:3-4.
- Pearson, N. and Williams, T. Single-context planning: its role in on-site recording procedures and in post-excavation analysis in York. In Harris et al. *Practices of Archaeological Stratigraphy*. 1993.
- Sayer, A. *Method in Social Science: A Realist Approach*. 1992.
- Schofield, J. Archaeology in the City of London: archive and publication. *Archaeological Journal* 144. 1987.
- Shanks, M. & Tilley, C. *Re-Constructing Archaeology: Theory and Practice*. 1987.
- Shanks, M. & Tilley, C. Archaeology into the 1990's. *Norwegian Archaeological Review* 22:1. 1989.
- Shepherd, L. Interpreting landscapes - analysis of excavations in and around the southern bailey of Norwich Castle. In Barber, J.W. *Interpreting Stratigraphy*. 1993.
- Snia, E. Bebyggelsesrester og datering. In *De arkæologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 3*. 1987.
- Spence, C. (ed.) *Archaeological Site Manual* (2nd edn). 1990.
- Steane, K. Land use diagrams - a hierarchy of site interpretation. In Barber, J.W. *Interpreting Stratigraphy*. 1993.

Skramle i Gunnarskog - eller sagan om en medeltida ödegård

Sofia Andersson och Eva Svensson

Det var en gång...

Senmedeltidens agrarkris och konsekvenserna av Digerdöden är omdiskuterade ämnen. Både vad gäller dess orsaker och omfattning. Vilka konsekvenser detta har fått för landsbygden är inte heller det någon enkelt besvarad fråga. Ett annat problem är att försöka lokalisera ödegårdarna. Kunskaperna om lämningarnas utseende och prospekteringsmetoderna har variit otillräckliga (lyckliga undantag som de jämtländska ödesbölen finns dock). Senare tids odling och bebyggelse har ofta raderat ut spåren efter ödegårdarna, och Värmland är inget undantag.

Inom Det nordiska ödegårdsprojektet studerade man senmedeltidens agrarkris med hjälp av skriftligt källmaterial, men på olika arbetsmetoder blev resultaten inte jämförbara mellan de nordiska länderna. I Norge, där man arbetade med mindre källkritiska metoder, fick man en betydligt högre ödeläggelsesiffra än i de andra nordiska länderna. Man hade också problem att tidsfästa när själva ödeläggelsen hade ägt rum. Dessa skillnader belyser kanske också det problem som uppstår när man skall studera den medeltida landsbygden enbart med hjälp av skriftligt källmaterial, som ju ofta är tämligen fragmentariskt för stora delar av Sverige. Av intresse i det här sammanhanget är att delar av västra Värmland utvaldes som undersökningsområde. Eva Österberg, som utförde undersökningen, fann att ödeläggelsen i området varit ca 20%, vilket var en hög siffra ur ett svenskt perspektiv (Österberg 1977:18).

Från kulturgeografiskt håll har man även berört Värmland i sina undersökningar. Det visade sig att det gick att lokalisera ödegårdar utifrån det äldre kartmaterialet, men att det var svårt att återfinna lämningar efter dessa, då hemmansklyvningen varit mycket kraftig i sen tid och ödegårdarna ofta raderats ut av bebyggelse och odling (muntlig uppgift Mats Widgren, Kulturgeografiska Institutionen, Stockholms Universitet). Välbevarade medeltida ödegårdar förfaller vara ytterst sällsynta lämningar i Värmland (se även Jansson 1993).

Kort om Gunnarskog

Gunnarskogs socken är belägen i skogsområdena i västra Värmland. Genom stora delar av socknen löper ett sjösystem, längs vilket merparten av dagens bebyggelse och odlat jord återfinns. Det är också här som de gamla vi käänner från 1500-talets jordeböcker är belägna, och längs sjöstränderna har en rad stenåldersboplatser påträffats vid formminnesinventeringens arbete.

Inga forhistoriska gravar är kända från socknen, och detta - samt socknens belägenhet i västra Värmlands skogsområden - har gjort att området kommit att betraktas som ett medeltida kolonisationsområde. Socknen är emellertid inga lunda tom på fornlämningar. Förutom de ovan nämnda stenåldersboplatserna har lämningar efter ett begränsat utmarksbruk i form av en jämförställningsplats av lågreknisk typ och ett sextiotal fångstgröpar för älg påträffats i skogarna bakom den uppodlade bygden. Ett par av dessa fångstgröpar är daterade med C-14 metoden, till ca 1450 BC (ST 12884), ca 525 BC (ST 12886) och ca 1225 AD (ST 12884). Ma o har ett begränsat utmarksbruk har bedrivits i Gunnarskog (se vidare Svensson 1991a och 1991b).

I likhet med de flesta vämländska skogssocknar domineras Gunnarskog av skattegårdar. Enligt de båda äldsta jordeböckerna betalande man sin skatt i oxar

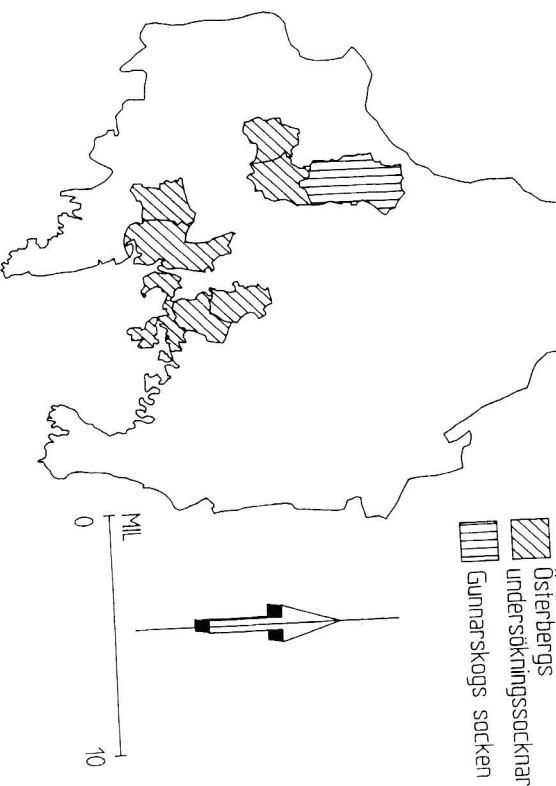

Fig 1. Österbergs undersökningsområde och Gunnarskog. Se Österberg 1977:56.

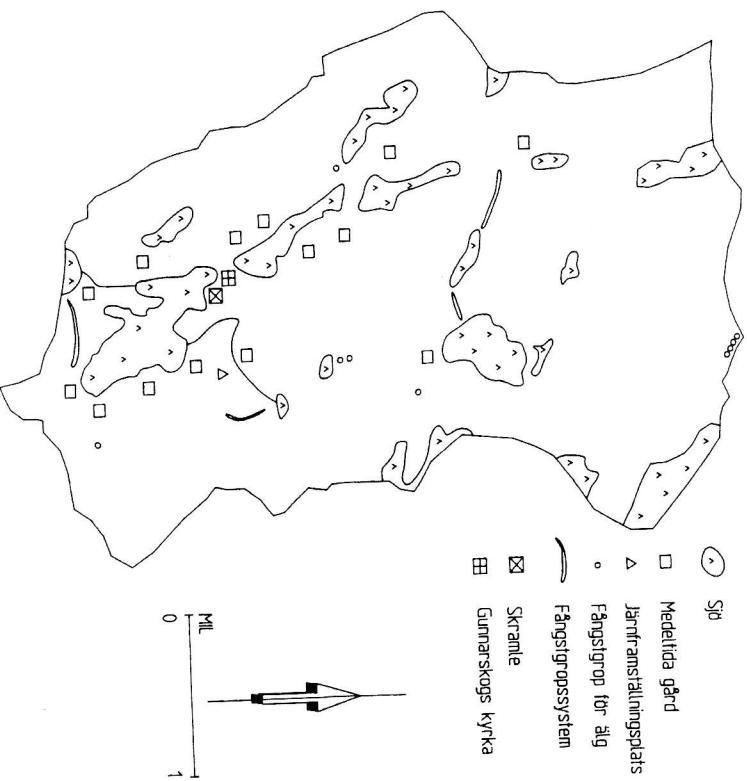

Fig. 2. Gunnarskogs socken; medeltida gårdar, fångstgröpar, järnframställningsplatser och Skramle.

Tradition som prospekteringsmetod?

I samband med formminnesinventeringens revideringsarbete för Ekonomiska kartan 1989 i nordvästra Värmland kom undertecknade i kontakt med en tradition om den övergivna gården Skramle (Fernow 1977:82). Traditionen förtälde att Skramle var den äldsta gården i Gunnarskogs socken och att gården hade

(Broberg 1952, Samuelsson & Kallstenius 1939). Bebyggelsen utgjordes, enligt det skriftliga källmaterialet, främst av ensamgårdar, vilket förefaller ha varit det dominerande bosättningstrots i Värmland (Widgren 1988:11, Österberg 1977:61-62). I sen tid har hemmanknytningen varit kraftig i Gunnarskog, vilket förändrat bebyggelsestrukturen i stor utsträckning.

övergivits i samband med Digerdöden och sedan aldrig tagits i bruk igen. Namnet Skramle lever dock kvar som namnet på en udde i sjön Gunnern. Dyliga traditioner finns kopplade till flera platser i Värmland och på andra ställen, och man bör alltid hantera traditioner med en viss försiktighet. Men i detta fall beslöt vi att undersöka saken lite närmare, eftersom den udde som kallas Skramle utgjorde ett bra boplatsläge.

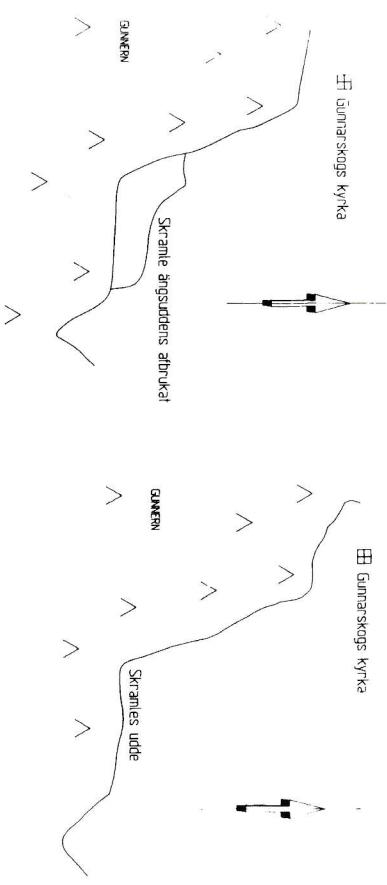

Fig. 3. Avritning av valda delar av 1709 års karta. Lantmäteriets arkiv i Gävle, akt R 9.(vänstra bilden) Skramles udde. Avritad detalj av Ekonomiska kartan. (högra bilden) Avståndet mellan kyrkan och Skramle är drygt en kilometer.

Genom att studera äldre kartmaterial fick vi fram indikationer som pekade på att det kunde ligga viss sanning i traditionen. Det kartmaterial som finns att tillgå var en Geometrisk avmätning från 1641, en Geometrisk karta från 1709 och en Laga Skiftes karta från 1833. De båda äldsta kartorna visar ett ingårdat område som saknar husmarkering. Området benämndes ”Torpstället” (1641 års karta) resp. ”Skramle ängsuddenas afbruket” (1709 års karta). På Laga skiftes kartan finns ett flertal skiften som benämns ”åker i Skrammelsrud” och ”skog i Skrammelsrud”. Det föreföll troligt att det legat en brukningsenhet på platsen, men att själva bebyggelsen övergivits före tillkomsten av den äldsta kartan. Nu kvarstod ”bara” problemet att hitta gårdslämningarna... Det rörde sig om ett stort område och vi kände oss mycket osäkra på vad det var vilatade efter när vi började genomsöka området. Vad som i teorin hade känts som en praktiskt genomförbar uppgift började kämas som en omöjlighet. Dessutom var vår

kunskap om vilka lämningar det kunde bli kvar efter en medeltida ödegård i de vämländska skogsområdena minimal.

Kvinlig intuition som prospekteringsmetod?

Pga resursbrist fick vi tillgripa mycket enkla prospekteringsmetoder. I första hand sökte vi av området efter goda boplätslägen och eventuella synliga lämningar, men fann ingenting som vi med säkerhet kunde relatera till en ödegård.

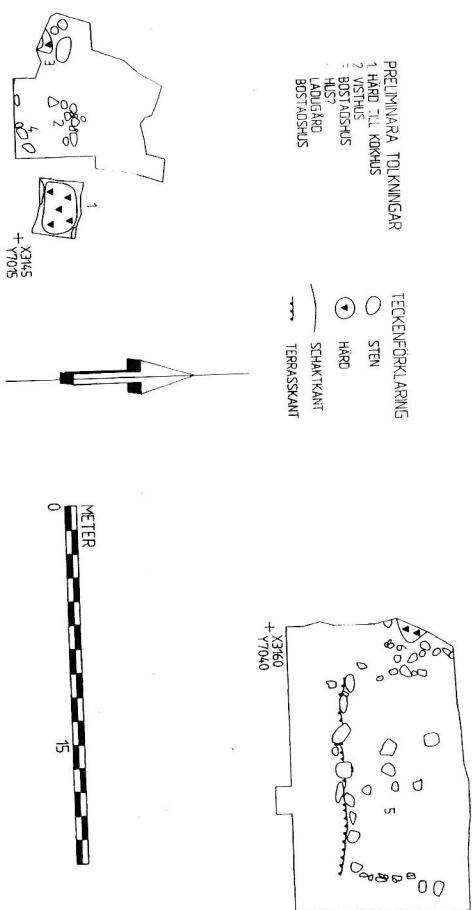

Fig. 4. Plan över utgrävningen

Därefter gick vi över till att börja sonda och ta upp mindre provgropar. Och ibland står lyckan den djärve bi. Redan i den andra provgropen påträffade vi en graphärd. Denna kunde senare dateras med C-14 till 1400-talets mellersta del - och för sig hundra år efter Digerdöden.

När man väl hittat en fast punkt att utgå ifrån så började även andra bitar falla på plats. Det kändes som om olika lämningar började växa upp ur marken; svaga terrasser, stengrunder etc. Vi hade hittat den övergivna Skramle-gården!

En gård tar form

Vi har nu bedrivit arkeologiska undersökningar på platsen i sammanlagt tre veckor tid fördelat på två år, undantaget prospekteringstiden. Undersökningarna

har hitills berört delar av fem eller sex husgrunder. Husen är lagda i en svag sydslutning med sjöutsikt och man förefaller ha anlagt terrasser och grundstenar företrädesvis i husens nederkanter för att kompensera för sluttningen. Samolikt rör det sig om knuttimmerhus.

Endast två husgrunder är framtagna i sin helhet och övriga tre eller fyra i begränsad utsträckning. Tre av husen har härd, och av dessa förefaller ett ha varit ett litet kokhus och två sannolikt bostadshus. Två husgrunder utgör sannolikt resterna av ett visthus o dyl resp. en ladugård, eventuellt med loge. En husgrund(?) är framtagen i så begränsad utsträckning att det ännu är osäkert om det rör sig om ett hus.

Fyndmaterial består i huvudsak av bruksföremål av järn; några knivar, en skära, en hästsko, spikar och sörnar. Det har även påträffats ett par sländrisor, enstaka keramikkfragment, eldslagsflinta och en vacker flintiskrapa. De föremål som tillvaratagits har inte motsagt den datering som tidigare erhållits med C-14, men merparten av föremålen är daterande i begränsad utsträckning.

Vi har påträffat åkermark i anslutning till gården, men denna är i skrivande stund inte kartterad. Intill gårdstomten finns även en mindre våtmark som möjigen kan ha utnyttjats för bete. Sammantaget ger Skramle ett intryck av att ha varit en välmående gård, vilket gör att man inte utan vidare kan anta att det var brist på bärighet som ledde till gårdens ödeläggelse.

Skramle-gården ligger i skogsmark, och detta har gjort att anläggningar och kulturlager finns kvar i princip intakta. Däremot går den mindre grusväg tvärs genom bebyggelsekomplexet, vilken tyvärr har förstört delar av åtminstone ett hus. Kulturlagen är tunna, och det är svårt - för att inte säga omöjligt - att få fram en bra stratigrafi på platsen. Ännu så länge har vi inte träffat på något hus som överlagnar ett annat, men om detta skall tolkas som att alla husen på platsen är samtidia är oklart.

Ett märktigt fynd - som skapar många frågor

Vid undersökningarna av ladugården gjordes ett märktigt fynd. En av grundstenarna visade sig vara en runsten, ristad med den äldre futharken! Då stenen var mycket stor och otymplig är det sannolikt att den inte blivit flyttat någon längre sträcka innan den lades som grundsten. Dessutom finns det gott om stora stenar i nära anslutning till gårdstomten.

I Värmland var tidigare endast tre runstenar kända, varav en ristad med den äldre futharken och två med den yngre. Alla tre är belägna i slättbygderna i södra Värmland och i anslutning till traditionella fornlämningssmiljöer med höggrav-fält etc. Fyndet av runstenen i Skramle visar att runstenar kan finnas även i andra miljöer än de förväntade.

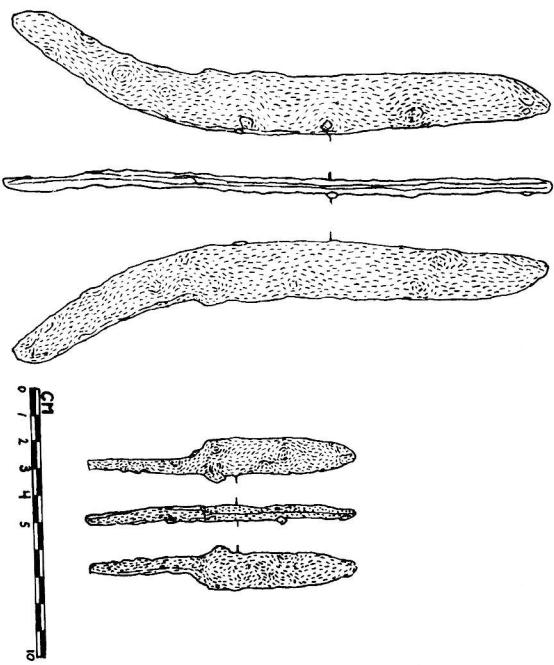

Fig. 5. Skära och kniv från Skramle. Teckning Elenor Gustavsson, Projekt Skramle.

Några problemformuleringar
Målsättningen med undersökningarna vid Skramle har främst varit att studera levnadsvillkoren på en medeltida gård i skogsbygd. Men som med så många andra projekt så föds det nya frågor under arbetets gång. Några problem som kan få en ny belysning genom Skramle-projekter är frågan om vad vi menar med medeltida bebyggelseexpansion och hur vi använder begreppen centrum - periferi.
Begreppet medeltida bebyggelse-expansion används ofta slentriannässigt för att beteckna områden som saknar traditionella fornlämningar som gravar och gravfält, men där det finns gårder med skriftliga belägg från medeltid och tidigt 1500-tal. Oftast handlar det om skogsområden (se ex. Andersson 1991). I sådana områden finns det ofta - liksom i Gunnarskog - andra typer av fornlämningar med förhistorisk datering, men man har inte velat se dessa fornlämningar såsom bebyggelseindikering i samma utsträckning som gravar. Detta trots att vi idag inte längre anser att synliga gravar och gravfält represen-

terar en bebyggelses totala utbredning (för Värmlands del, se ex. Pettersson 1992).

Lika slentriannässigt används begreppen centrum - periferi. Som centrala områden betecknas ofta slätföryder med förhistoriska gravar, eventuellt medeltida städer och borgar, medan skogsområdena ofta betecknas som perifera (och fattiga). Till centralbygdsindikerande faktorer räknas ofta runstenar...

Näringssätt är ofta i stor utsträckning anpassade efter lokala resurser, men det behöver inte betyda att jordbruk är ett mer "central" näringssätt än jakt. Människor som utövar olika näringssätt ingår ofta i större kulturella och samhälleliga gemenskaper som den katolska kyrkan och Kalmarunionen. Det finns många likheter i den materiella kulturen mellan människor i slättbygd och människor i skogsbygd, men det finns även skillnader. Frågan är i vilka sammanhang man bör betona det som förenar resp. det som skiljer.
Först och främst bör man klargöra vad man menar med centralt resp. perifert, och i förhållande till vad och i vilka sammanhang. Det handlar ju faktiskt om vilket perspektiv och vilken analysnivå man väljer.

Sofia Andersson och Eva Svensson är doktorander i medeltidsarkeologi vid Lunds universitet

Litteratur

- Andersson, S. Bebyggelseutvecklingen i den vämländska skogsbygden under medeltiden. *META* 1991:2.
- Broberg, R. Jordebok för Värmland 1540. *Nationen och hembygden VI*. 1952.
- Fernow, E. *Beskrivning över Värmland*. 1773-1779 (Nytutgåva 1977).
- Jansson, U. Odling och ödeläggelse i Nordmarks härad. *Kulturgeografiskt seminarium* 1993. 1993.
- Pettersson, S. Järnålderns gravfält - lokalisering utifrån medeltida gårdar? *Forminnesinveteringen* 1991 (utg. Englund). 1992.
- Samuelsson, S. & Kallstenius, G. En vämländsk skattebok från 1503. *Nationen och hembygden II*. 1939.
- Svensson, E. (a). Erämarkskultur i norra Värmland. *META* 1991:2.
- Svensson, E. (b). Medeltida lämningar i skogsmark. *Faxeholm och nord-svensk medeltid* (utg. Mogren). 1991.
- Widgren, M. Det omogna kulturlandskapet. *Ditt Värmland* (utg. Hillgren). 1988.
- Österberg, E. *Kolonisation och kriser*. 1977.

Fragmenter fra den svenska borgforskning

Torbjörn Landmark

Kartor
 Geometrisk avmätning 1641. Lantmäteriets arkiv i Gävle akt R 3:97.
 Geometrisk karta 1709. Lantmäteriets arkiv i Gävle akt R 9.
 Laga skiftes karta 1833. Lantmäteriets arkiv i Karlstad akt 156.
 Ekonomiska kartan.

Innledning

Målet med artikkelen er ikke å gjøre opp status på dette forsøkte forskningsområde i svensk arkeologi. Jeg vil i stede ta utgangspunkt i to arkeologisk undersøkelser fra midten av 1930-tallet av en borg som heter Lindholmen, og forsøke å få svar på hvorfor ugravningene skjedde akkurat da. Var det en tilfeldighet, eller passer utgravningene inn i et mer generelt mønster? For å få svar på dette blir det nødvendig å forsøke og avdekke de mulighetsbetingelser samtidia satte. For å gjøre dette er det påkrevd å ta utgangspunkt i kontinentale idéstrømminger. Det er selvfølgelig også nødvendig å fokusere på arkeologene som sto for ugravningene. De sentrale personene var daværende amanuensis ved Riksantikvarieämbetet Olle Källström (leder for ugravningen i 1934) og fil. lic. Harald Olsson (leder for utgravningen i 1935).

Det er bare publisert tre mindre artikler om gravningen. To har stått på trykk i Skånes Hembygdsförbunds årbok for 1935 og 1959 (Källström 1935 og Lundberg 1959). Den tredje artikkelen er skrevet av Harald Olsson og omhandler rustningsfunnene (Olsson 1935).

Kort presentasjon av borgens historie

Borgen på Lindholmen ligger ved Börringesjön, nær Svedala i Skåne. Borgen opptrer i de skriftlige kildene for første gang i 1332, der vi får vite at borgen hørte inn under hovedmannen på Helsingborg slott (Lundberg 1959:79). Borgen fremstår da som kronens nest viktigste borg (etter Helsingborg) i området. I år 1339 opptrer borgen igjen i det skriftlige materialet. Her kommer det frem at borgen besto av et muret tårn, omgitt av trepalissader og vollgraver. Senere oppførte man en ringmur på 60 x 50 meter rundt borgplata. Ved den søndre muren lå et salsbygg, i det nordøstre hjørnet sto et teglmurt tårn og i vest et porttårn (fig. 1) (Skansjö 1982:116ff).

Det var på denne tiden vanlig at borgene lå langs kysten. Det faktum at Lindholmen ligger inne i landet blir forklart ut fra nødvendigheten for kronen å holde kontrollen med i et område der adelsgods og privatborger var vanlig (Skansjö: 20). Senere får vi vite at da Valdemar Atterdag angrep området i 1360 forsvarte Lindholmen seg heroisk mot danskekongen (Lundberg 1959:79). Borgen hadde da status som riksborg og kildene beretter at dronning Margareta holdt den avsatte kong Albrekt fanget på borgen i sju år (Källström 1935:94). Det

var i hundreåret 1350-1450 borgen hadde sin storhetsperiode. Nedleggingen av borgen skjedde rundt år 1540. Det er to årsaker til nedleggingen. Det første er den nye krigsteknologi som medførte nye befestningsprinsipper. Den andre grunnen var den store reformeringen av det danske lensvesen som gjorde at mye av makten ble flyttet til Malmö (Skansjö 1982:150-152). På 1580-tallet forteller kildene at borgen er meget forfallen og noe senere begynner man å ta for seg av teglen i borgen (Källström 1935:94). Lindholmen blir en ruinhaug som alt fortelle vokser igjen av trær, busker og kraft. Dens arkitektoniske utforming og sentrale rolle i tidligere tiders maktpolitiske spill gikk i glemmeboken.

Forskingen omkring Lindholmen

Det først i 1900 at borgen igjen blir trukket frem i lyset. Da skriver historikeren Martin Weibull en artikkel der han forsøker å klarlegge hvordan borgen har sett ut (Weibull 1900). Deter allikevel på 1930-tallet forskninga om Lindholmen tar til for alvor. Førstute var arkeologen og journalisten Bengt Engström som i 1931 skriver en liten bok som han kaller "Lindholmens slott och dess öden genom tiderna" (Engström 1931). Engström går til det skriftlige kildematerialet og forsøker på denne bakgrunn å klargjøre borgens historie og utseende. Hans teori angående borgens arkitektoniske utforming var at: "(b)orgen har sannolikt bestått av fyra höga längor, som helt omsluttat borggården och varit försedd med hörntorn, småtorn här och var och med tinnar och skottgluggar" (Engström 1931:4). Han konkluderer med: "(e)n arkeologisk undersökning skulle emeller-tid utan tvivel kunna bli mycket givande och lämna oss närmare upplysning om borgens utseende(...)" (ibid.). I 1934 starter så det arkeologiske prosjektet i regi av riksantikvarieämbetet. Målet var å totalgrave borgen i løpet av en treårs periode. Planene blir omgjort underveis og man ender opp med to feltsesonger og mindre en halvparten av borgen undersøkt.

I 1934 var det Källström hos riksantikvarien som sto for utgravingen. Han hadde med seg ti vernepliktige og ingeniør Liljegren fra Malmö som hadde praktiske oppgaver (innkvartering, tahånd om redskaper osv.) i forbindelse med utgravingen. Utgravingen holdt på i sju uker Källström (1935:91).

Utdragningen i 1935 må karakteriseres som en viktig stor arkeologisk undersøkning. Den begynte 16 juli og varte til 1 oktober. Det var med hele 75 vernepliktige og lederen for de vienskapelige undersøkingene var Harald Olsson. Hans assistent var arkeologen Erik B. Lundberg. Liljegren var med også dette året som organisator og alt-muligmann. I tillegg hadde Erik Lundberg (antikvar ved riksantikvarieämbetet) overoppsyn med utgravingen (Antikva-risk Topografisk Arkiv).

Theoretisk utgangspunkt

Kildene ertause om grunnen til at det blir satt i gang arkeologiske undersøkninger ved Lindholmen i 1934 og 1935. Selv om det hadde foreligget dokumenter som fortalte hva den "formelle" grunnen til utgravingen var, hadde dette bare spilt en underordnet rolle. Mitt mål er å forsøke og avdekke de dyperliggende strukturer, den "virkelige" grunnen til utgravingene. For å få til dette er det nødvendig med et teoretisk rammeverk som kan fungere som et redskap som kan avdekke dette forholdet. To så motstridende tenkere som den franske sosiologen/vitenskapshistorikeren Michel Foucault og den tyske filosofen Hans-Georg Gadamer vil her stå sentralt. Det begge har til felles er troen på at mening og forståelse er en historisk størrelse.

Gadamer har i sin avhandling "Wahrheit und Metode" (1960) gjort begrepet "virkningshistorie" til en sentral term (etter Olsen 1987, 1991). Gadamer mener at mennesket sosialisering er resultatet av språklige overleveringer. Mennesket er derfor et produkt av tradisjonen, og det er ikke gitt noe menneske å sette seg ut over denne. Dette impliserer at menneskelig forståelse blir en historisk størrelse. Forståelsen blir en "virkning" av historien. Denne påvirkningen fra

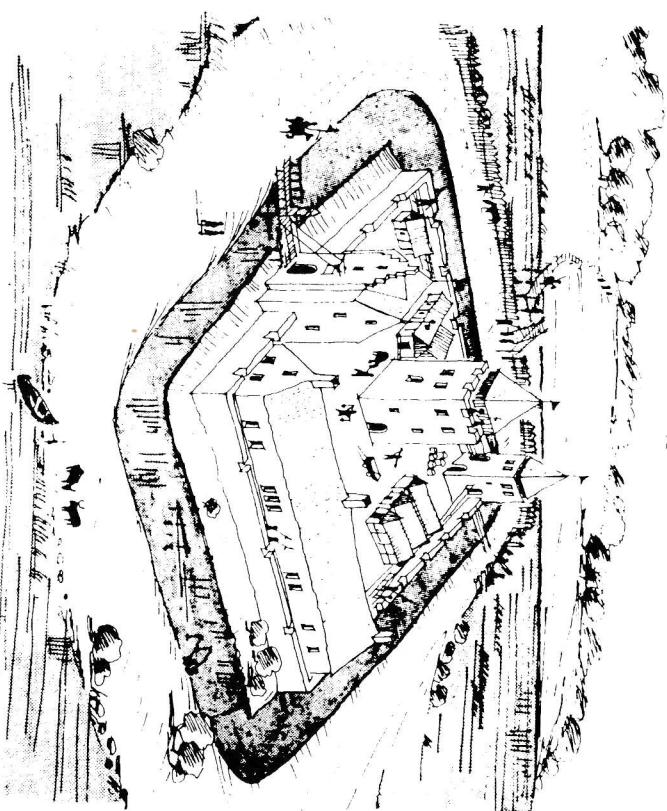

Fig. 1. Rekonstruksjonsteckning av Lindholmen (etter Skansjö 1982)

historien (tradisjonen) er det Gadamer kaller "virkningshistorie". Dette får som en viktig konsekvens at når vi skal forstå et historisk fenomen er vi allerede påvirket av tradisjonen. For oss arkeologer og arkeologistudenter spiller vår personlige horisont (i en hermeneutisk betydning av ordet) og vårt fags forskningshistorie en stor rolle i vårt valg av emner og problemstillinger. Historisk forståelse blir på denne måten et spill mellom fortid og nåtid. Aktøren (forskeren) blir bare en liten brikke i dette spillet. Til tross for disse interessante teoriene hevder Gadamer at de historiske overleveringerne er same og positive. Dette betyr at sannhet, til tross for alle problemer, er en objektiv størrelse som kan oppnås gjennom historiens gang.

Foucaults utgangspunkt har enkelte likheter med Gadamer, dog med den viktige forskjell at han avfeier Gadamers tro på sannhetene. I sin bok "The Archaeology of Knowledge" (1992) hevder Foucault at det i de ulike vitenskaper ikke foregår en fri forskning på et objektivt grunnlag. Forskingen er tvett om et resultat av bestemte historiske forhold. Til disse hører en lang rekke uskrevne lover og regler som bestemmer hva som er sant, usant, rett og galt. Foucault kaller avdekkingen av slike historiske mulighetsbetingelser i vitenskapene for "L'Archeologie du Savoir" (på norsk: "vitensarkeologi", jf. Solli 1993 og Schaaning 1993). Det sentrale i Foucaults vitensarkeologi er altså at "det formuflige eller det samme ikke står utenfor tid og rom, som en realisering av iboende størrelser i et objekt, men at det som får status som "sam" eller "formuflig" er et resultat av en historisk prosess der makt og viden virker sammen" (Olsen 1991:68). På denne måten blir Gadamers virkningshistoriske konsept radikalt sert og får en ny mening.

I dette kapittelet vil jeg forsøke å være "arkeolog" i Foucaults menings av ordet. Mitt mål er å trenge gjennom datidens diskurs og forsøke og "(...) avdekke mønstre, mønstre som ikke blir "sett" av fortidige aktører, og som de kanske heller ikke ville ha forstått, mens som "arkeologen" lettertid servar der (...) " (Solli 1993:16). De "mønstre" jeg vil forsøke å avdekke kan også oppsummes i spørsmålet: Var det tilfeldig at Lindholmen ble gravd ut på midten av 30-tallet? Får å få svar på dette spørsmålet må jeg først gå innenfor bak utgravingen etter i sørmmene. Deretter vil jeg se på de mulighetsbetingelser samida satte.

Et "arkeologisk" prosjekt

Det var først på 1950-tallet man fikk en formalisert utdannelse i faget middelalderarkeologi (Andersson 1990:16). Før dette var det arkeologer med fornistorie som spesiale og kunsthistorikere som tok seg av de arkeologiske aspekter ved middelalderen. På denne måten kom for eksempel Otto Rydbeck (som var

arkæolog spesialisert på forhistorien) til å grave ut borgen på Skanör, og Bengt Thordemann (som var kunsthistoriker) undersøkte Alsnö Hus (Rydbeck 1935, Thordemann 1920). Källström og Olsson føyde seg inn i dette mønsteret. Källström (født 1900) var kunsthistoriker (fil.dr) og ble senere landsantikvarie i Gävleborgs län og intendent for Gävle museum (Bonniers Lexikon). Olsson (født 1901) ble fil. lic. i 1934. I perioden 1930-1935 var han amanuens ved Historiska museet, Lund. Mellom 1934 og 1937 ledet Olsson ikke bare Lindholmen-utgravingen. Han tok på seg ansvaret og ledet utgravingen og konserveringen av borganleggingen i Småland. I tillegg ledet han utgravingen og konserveringen av Gräfsnäs slottsanlegg i Västergötland. I 1937 ble han førsteamanuensis ved Folkelivsarkivet i Lund og intendent ved Skånes hembygdsförbund. I perioden 1943-1955 innehadde han den første stilling som landsantikvarie i Skåne (Sydsvenska Dagbladet 2. oktober 1979). Som vi ser var Olsson en mann som hadde et stort arbeidspress. På fire år tok han på seg ansvaret for å grave tre borgar! I tillegg tok han på seg etterarbeidet på minst to av gravningene (Hultaby og Lindholmen).

Før vi kan plassere Lindholmen-utgravingen inn i samtidens diskurs, er det nødvendig å se på den allmenne situasjonen for borgforskningen på denne tiden. I 1938 oppsummerte kunstistorikeren Evert Wrangel situasjonen slik: "Hos oss er emellertid borgstudiet nu på väg att vinna terräng. I Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademien, samt vid Statens historiska museum, har särskilt på sista tiden ett icke ringa intresse framträtt för de profana fornlämningarna, deribland också för medeltidens borgar. I Akademiens publikationer har detta intresse under de sista åren tagit sig uttryck i grunliga undersökningar, och samlingsarna i A. T. A. äro numera betydligt utökade just på detta område" (Wrangel 1938:67). Selv om den middelalderske borgforskningen aldrig har fått det omfanget som by-, kirke- og landbyforskningen har blitt til del, har Wrangel retti sine observationer. I perioden ca. 1925-1945 hadde borgforskningen en markert topp. Rydbecks Skanör-gravning i 1907-1909 (publisert i 1935) kom på mange måter å danne et forbilde for senere gravninger. Borgforskingen hadde en topp i hele Mellan- og Syd-Sverige men det er mitt inntrykk at den var spesielt intensiv i Skåne. De fleste av undersøkelsene ble publisert i Skånes hembygdförbunds årsbok. Sentrale personer var Thorsten Andersson (1940), Pehr Johnsson (1938), Per Axel Olsson (1922) og von Schwerin (1932, 1934, 1935, og 1938).

Som vi ser faller Lindholmen-utgravingene sammen med en markert topp i borgforskningen. I tillegg er de to artikklene som er publisert om utgravingene (Källström 1935 og Lundberg 1959) begge publisert i Skånes hembygdförbunds årsbok. Vi ser at Källström og Olsson på denne bakgrunn passer inn i Gadamers

"virkningshistoriske" konsept: Historien bestemte allerede på forhånd hva som synes verd å beskjefte seg med, hva som skulle fremstå som objekt for forskningen (Olsen 1991:67). Källström og Olsson var et produkt av sin tradisjon; De handlet innenfor visse rammer som satte klare grenser som de (bevisst eller ubevisst) ikke overskred.

Foucault fører som sagt Gadamers teorier videre. Mens Gadamer ser på de rammene tradisjonen setter som noe positivt og uproblematisk hevder Foucault at vitenskapene (som også har sine tradisjoner) er lukkede samfunn med sine egen sannhetsregimer som setter opp regler for hva som til enhver tid er "innenfor sannhet". Jan Melander er inne på noe av dette når han skriver: "(u)nder 1920-och 30-talen var forskningen kring medeltidsborgar i huvudsak inriktad på de stora stenborgar som under långa tider spelat en roll i Sveriges historia. Detta resulterade bland annat i böcker om Kalmar slott, Kronobergs slottstruin, Alsnöshus m.fl." (Melander 1980:7). Det var altså i første rekke riksborger og "viktige" borgar som ble undersøkt. Denne forskningen skjedde gjennom uskrevne lover og regler som var bestemt av historiske forhold. Källström og Lundberg gjør et poeng av at Valdemar Atterdag hadde store problemer med å ta Lindholmen i sitt gjenerobringsforsök i Skåne (Källström 1935:92 og Lundberg 1959:79). Källström skriver også: "(u)nder de sjuttiotju hansestädernas blockad mot Valdemar Atterdag bevisade vår (min uhevnning) borg åter sin betydelse, då hansans trupper år 1368 kunde intaga hela Skåne utan Helsingborg och Lindholmen" (Källström 1945:92). De utvalgte eksempler betyr kanskje ikke så mye slik de står, men man må sette de inn i en større sammenheng (f.eks. Thordemann 1920, Lundberg 1933, 1934 og 1935, E. B. Lundberg 1941 og Olsson 1944). Resultatet blir da en nærmest unison fokusering på den middelalderske sentralmakt. Etter mitt syn kom denne forskningsstrategi til å være med på å bygge opp under den svenske nasjonalstaten - både i fortid og samtid. At arkeologien kan og har spilt en slik nasjonalistisk rolle er det mange som har påpekt (bl.a Trigger 1984, 1989).

Et spørsmål som fortjener å bli stilt i denne sammenheng er om denne borgforskningen - og de resultater den avstod kom - var bevisst eller ubevisst fra aktørenes side? Med utgangspunkt i Foucaults vitensarkeologiske konsept, vil jeg hevde at det var ubevisst. Aktørene (arkæologene og kunsthistorikene) hadde ingen forutsetninger for å se at makt og viten kom til å virke sammen på en slik måte at "det var borgar de skulle syssla med då" (lett omskrivning av Andersson 1989:9).

Hva var så grunnen til at borgforskningen ble definert som et emne som lå "innenfor den vitenskapelige sannhet" i denne perioden? Jeg tror ikke det eteroen enkelkausal forklaring på dette. Vi må heller se på tendenser og allmenne forhold

i samfunnet i mellomkrigstiden. Mot slutten av 1. verdenskrig opplevde Sverige en økonomisk dyrkig som førte til store demonstrasjoner og sosial uro. Samtidig opplevde man et politisk kaos. Den labile politiske situasjonen kom til å være ved helt til midten av 1930-tallet. Perioden 1920-1933 er blitt kalt "minoritetsparlamentarismens tid". I denne perioden hadde man hele ni forskjellige regjeringer (Norborg 1993). På midten av 1920-tallet opplevde Sverige en økonomisk oppgang, men fra 1929 ble landet nok en gang kastet ut i en dyp økonomisk krise. Bøndene måtte forlate sine gårder og i industrien mistet folk sitt levebrød (Hedenius m.fl. 1991). Det er i denne kontekst vi må forstå den økte interessen som ble borgforskningen til del. I disse krisetider ble det naturlig å samle seg rundt det folk oppfattet som nasjonale symboler. Hva var da mer naturlig enn borgene? Borgene lå der og vitnet om statens fordums storhet, styrke og handlekraft. Slik kom borgene og borgforskningen til å spille en viktig politisk rolle i mellomkrigstidens Sverige. Noe som underbygger dette er det faktum at Källström og Olsson fikk hjelp av ikke mindre enn 85 vennerpliktige soldater. Dette betyr at forsvarsetaten (og staten) anså disse arkæologiske utgravingene som viktige.

For å summere opp mitt "vitensarkeologiske" prosjekt, har jeg vist hvordan Lindholmen-utgravingene passet inn i datidens diskurs. I mellomkrigstidens Sverige opplevde man et økonomisk, sosialt og politisk kaos. Dette kom til å være med på å sette dagsordenen for den arkæologiske og kunsthistoriske forskningen: En intensiv fokusering på samlingskrefte i det middelalderske samfunn. Forskningen var således et resultat av bestemte historiske forhold.

Det å gjøre seg kjent med en diskurs for å kartlegge de mulighetsbetingelser som råder for forskningen er lettest når man har avstand i tid og rom. Dette bør imidlertid ikke frista oss for å stille spørsmål om vår egen samtid. Det spørsmål jeg i denne forbindelse finner interessant er: Hvorfor opplever borgforskningen en renessanse i dag?

Torbjörn Landmark är cand. mag i arkæologi och studerar för närvärande medeltidsarkæologi vid Lunds universitet.

Litteratur

- Andersson, H. Är det borgar vi skal syssla med nu? *Den medeltida borgen*.
Melander, J. (red.) s. 9-12. Stockholm. 1989.
Andersson, H. Medieval Archaeology in Scandinavia. *The study of Medieval Archaeology. European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology*.

- Lund 11-15 June 1990. Andersson, A. & Wenberg, J. (ed.) s.7-23. Stockholm. 1990
- Andersson, T. Utgravingen av Lillöhus 1938-39. *Skånes hembygdsförbunds årsbok* 1940. s.40-52. Malmö. 1940.
- Antikvarisk Topografisk Arkiv (under Lindholmen)
- Boniers Lexikon. Bind 7. (under Källström, O.). Stockholm. 1966.
- Engström, B. *Lindholmens slott och dess öden genom tiderna*. Malmö. 1931.
- Foucault, M. *The Archaeology of Knowledge*. London. 1992.
- Hadenius, S. Molin, B. Wieslander, H. *Sverige efter 1900 - En modern politisk historia*. Stockholm. 1991.
- Johnsson, P. Lillö. Den gamla medeltidsborgen vid Kristianstad. *Skånes hembygdsförbund årsbok* 1938. s.119-131. Malmö. 1938.
- Källström, O. Lindholmens slottstruin. Provegravningen år 1934. *Skånes hembygdsförbunds årsbok* 1935. s.91-110. Malmö 1935.
- Lundberg, E. Tonups slott. *Skånes hembygdsförbunds årsbok* 1933. s.103-123.
- Malmö. 1933.
- Lundberg, E. *Vadstuna slott*. Linköping. 1934.
- Lundberg, E. *Herremanns bostad*. Stockholm. 1935.
- Lundberg, E. B. Lyckå slott. *Blekinge boken* 1941. Karlskrona. 1941.
- Lundberg, E. B. Lindholmens slott och gravningarna år 1935. *Skånes hembygdsförbunds årsbok* 1959. s. 71-82. Malmö. 1959.
- Melander, J. Aktuell borgforskning - En inledning. *Den medeltida borgen*.
- Melander, J. (red.), s. 7-8. Stockholm. 1989.
- Norborg, L. A. *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen*. Stockholm. 1993.
- Olsen, B. Arkeologi, teknologi og samfunn. *Fragmenter til en post-prosessuell arkeologi*. Stensilserie B Historie/Arkeologi Nr. 24. Tromsø. 1987.
- Olsen, B. Kjelmafyrkunenes (virknings)historie og arkeologi. *VIKING* 1991. s.65-87. Oslo. 1991.
- Olsson, H. Nya svenska fynd av järnmanschetter till rustningar från 1300-talet. *Meddelande från Lunds universitets Historiska Museum*. s.71-78. Lund. 1935.
- Olsson, M. *Kalmars slotts historia*. Stockholm. 1944
- Olsson, P. A. *Skånska herreborgar*. Lund. 1922.
- Rydbeck, O. *Den medeltida borgen i Skanör*. Stockholm. 1935.
- Scaanning, E. *Kommunikative makstrategier - rapporter fra et tårn*. Oslo. 1993.
- von Schwerin, H. H. *Skånska herreborgar efter Roskildefreden*. Lund. 1932.
- von Schwerin, H. H. Ingelstad och kung Ingels hus. *Skånes hembygdsförbunds årsbok* 1934. s.1-21. Malmö. 1934.
- von Schwerin, H. H. Tunbyholm och Smedstorps. *Skånes hembygdsförbunds årsbok* 1935. s.17-55. Malmö. 1935.

- von Schwerin, H. H. 1936. Krapperoop och Kulla Gunnarstorp. *Skånes hembygdsförbunds årsbok* 1936. s.1-12. Malmö. 1936.
- von Schwerin, H. H. Några blad ur Svaneholms historia. *Skånes hembygdsförbunds årsbok* 1938. s.48-66. Malmö. 1938.
- Skansjö, S. Svedalaabygden från tidig medeltid till dansktidens slut. *Svedala genom tiderna*. Karlsson, K. (red.) s.114-175 Trelleborg. 1982.
- Sölli, B. Arkeologi og Michel Foucaults "arkeologi" *Universitetets Oldsaksamling Årbok* 1991/1992. Oslo. 1993.
- Sydsvenska Dagbladet 2. oktober 1979
- Thordemann, B. *Alsö hus*. Stockholm. 1920.
- Trigger, B. Alternative archaeologies: Nationalist, colonialist, imperialist. *MAN* vol. 19 No. 3 s.335-370. 1984.
- Trigger, B. *A history of Archaeological Thought*. Cambridge. 1989.
- Weibull, M. *Vid Öresund*. Malmö. 1900.
- Wrangel, E. *En bok om borgar*. Malmö. 1938.

Ben och annat skräp - om osteologi och bebyggelseutveckling i det medeltida Linköping

Göran Tageson & Bengt Wigh

Inledning

Djurben tillhör de vanligaste fynden på medeltidsarkeologiska undersökningar. Vi hanterar tonvis med ben-samlar i påsar, tvättar och registrerar. Endast en liten del av alla dessa insamlade ben blir dock analyserade osteologiskt. Och då detta trots allt sker är det inte självklart att resultaten får en självständig roll i den totala helhetsbilden. Ofta hamnar den osteologiska analysen som ett appendix till den "egentliga arkeologin" - en sorts tvärvetenskaplig kosmetika.

Att använda sig av osteologins data är dock inte okomplicerat. Jämförelser mellan olika källmaterial har sina fallgröpar. Denna artikel har sin utgångspunkt i några osteologiska analyser från medeltida stadsgrävningar i Linköping. Det har varit önskvärt att kunna använda dessa analyser som ett självständigt källmaterial i förhållande till andra arkeologiska källmaterial. Genast infinner sig flera besvärande frågor: Vilken roll tillåter vi arkeologin att spela i vår slutliga kulturhistoriska bedömning? Och hur bär man sig egentligen åt då man jämför äppelen och päron?

Från det medeltida Linköping har det gjorts fyra osteologiska undersökningar av olika omfattning, fördelade på tre olika platser i staden (se fig 1). Det största materialet kommer från kv Brevduvan som ligger i utkanten av det medeltida Linköping och som omfattar två stadsfästningar från två olika bebyggelsesfaser, dels 1300-talets första del fram till 1380-talet, dels tiden därefter och fram till 1400-talets första hälft. Två material kommer från kv Basfiolen som ligger närmare stadens centrum (Stora torget) och omfattar två stadsfästningar från tiden kring 1400-talets första hälft. Det fjärde materialet är hämtat från S:t Persgatan, strax utanför slottet, den medeltida biskopsborgen. Benen kommer från en träklädd dike och har delats in i fyra faser, från 1300-talet och fram i efterreformatorisk tid. Materialen speglar således olika delar av den medeltida staden. Det är fyra stadsfästningar, två i centrum och två i utkanten samt ett material som hör ihop med den speciella miljön vid biskopsborgen. Alla fyra undersökningarna belyser 1400-talets första hälft. I kv Brevduvan och S:t Persgatan finns dessutom en kronologisk spänvidd bakåt i tiden till 1300-talet.

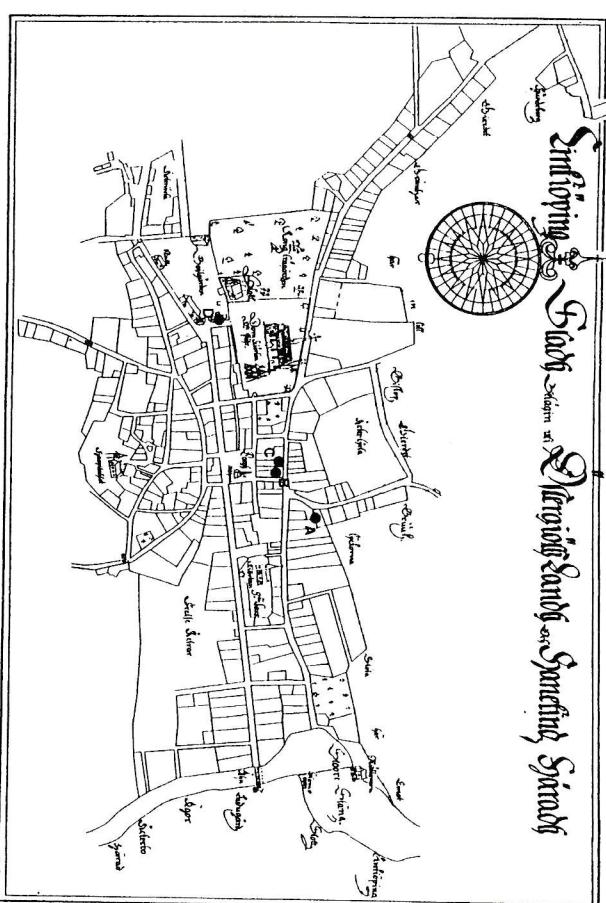
En osteologisk analys innehåller en mängd data om djurens livs- (och döds-) villkor och därmed också människornas förhållande till djuren. Föutom en trivial bild av den medeltida befolkningens matvanor i Linköping borde även

materialen ha endat att säga om människornas livsvillkor, om matproduktion och konsumtionsmönster.

För Linköpings del har vi en rad frågor kring livet i den medeltida staden, och förhoppningsvis skulle det osteologiska materialet kunna bidra med svar. Det gäller dels frågor kring urbanisering, ekonomi och allmänna levnadsvillkor i staden av mer generellt slag, dels för Linköping mer specifika frågor som väcks vid arkeologiska undersökningar under 1980-talet. Dessa frågor handlar om förhållandet mellan de undersökta tomterna och mellan de olika tidsfaserna. En teori är att slutet av 1300-talet innebar en förändring i stadens topografi och ekonomi. Då växte staden till, från att under 12-1300-talen ha haft en tämligen extensiv och lantligt präglad bebyggelse till att bli en mer stadslik miljö med tätare bebyggda och delvis reglerade tomtor.

Insamling

Alla fyra materialen har tillkommit på ett för nutida arkeologi mycket typiskt sätt. Det är undersökningar där exploateringsbehov snarare än historiska frågeställningar styrt tyra och omfattnings. Därtill har de mer specifika frågeställningarna till

KVARTER	ÅR	OSTEOLOG	VIKT (ANTAL)	DATERING
Kv Basfiolen	1979	Arnesson 1980	7 642 gr (2140 fragm)	1420-30-talet
Kv Basfiolen	1987	Jacobson 1991	12 523 gr	fas 2, 1400-talets första hälft
S:t Persgatan	1989	Sten 1991	17 500 gr	fas 1 1300-talets andra hälft fas II 1400-talet fas IIIa 1400-talet fas IIIb efterreformatorisk tid
Kv Brevduvan	1987-89	Wigh 1993	113 652 gr (9 215 fragm)	fas 4 ca 1300-1380-talet fas 5 ca 1380-talet - 1400- talets första hälft

Fig. 2. Osteologiska undersökningar i Linköping

det arkeologiska materialet i sin helhet kommit först efteråt. Det samma gäller för de osteologiska undersökningarna av de tre första materialet. Mot bakgrund av dessa analyser samt den stora undersökningen i kv Brevduvan kunde inför den senaste och största analysen mer preciserade frågor ställas kring urbanisering och hur detta avspeglas i det osteologiska materialet.

Materialen från Kv Brevduvan och Basfiolen kommer från tre olika stadsarkeologiska undersökningar (se fig 2), vilka alla grävts på ungefär samma sätt, dvs stratigrafiskt och i rutor om 2x2 m. Kv Basfiolen 1987 har inte vattensållats, vilket dock skedde 1979. Kv Brevduvan grävdes under två säsonger och delar av materialet har vattensållats.

Materialen från S:t Persgatan kommer från anläggning 7, ett träklätt dike, och har tillvaratagits stratigrafiskt men inte vattensållats.

Alla materialen kan dateras tämligen väl, främst genom fyndmaterialet. För kv Brevduvan finns även en dendrodatering av en källare till 1386-87. Fas 4 i kv Brevduvan dateras från 1300-talets början fram till 1380-talet, och utgör det äldsta materialet. Fas 5 i kv Brevduvan ger en datering från 1380-talet och fram till 1400-talet. Fas 4 i kv Basfiolen 1979 har givits en snäv datering till 1420-30-

talen, främst ned hjälp av myntfynd. Fas 2 i kv Basfiolen 1987 har däremot fått en mindre snäv datering till 1400-talets första hälft. Dessa båda faser untas dock vara samtidiga, representerande bebyggelse på två grannområden.

Kv Basfiolen och kv Brevduvan omfattar fyra olika stadsgårdar, där en 1400-talsfas kan identifieras i samtidiga material. Till detta kommer en äldre fas i de två gårdarna i kv Brevduvan. Kv Basfiolen ligger invid Stora Torget och kan sägas ha ett centralt läge. 1979 års undersökning omfattar en gård som sannolikt legat närmare torget och invid en av huvudvägarna, medan 1987 års undersökning har mer av bakgårdskaraktär. Gårdarna i kv Brevduvan ligger däremot i utkanten av den medeltida staden.

Metod

För att kunna beräkna antalet individer bland djuren, deras slaktålder, storlek och kön har samtliga material analyserats enligt vedertagna osteologiska metoder.

Just större material som analyseras desto säkrare blir resultaten. Dematerial som analyserats från Linköping varierade mycket i storlek; från 7,6 kg från kv Basfiolen 1979 till 113,6 kg från kv Brevduvan. Även insamlingen av benen i fält har varierat, vilket har lett till att bl a andelen fisk är förhållandevis mycket högre i kv Basfiolen 1979 än i de senare undersökningarna.

Det har inte gjorts några större undersökningar av hur stora benmaterialet måste vara för att resultaten ska bli statistiskt säkerställda, men enligt en undersökning från kv Kransen i Uppsala har osteologen Leif Jonsson beräknat att det behövs uppemot 20 kg ben från varje undersökningsområde för att den relativt artfördelningen ska bli säkerställd (Jonsson 1981 s 42). Vid en liknande test av materialet från kv Brevduvans olika områden visar det sig att det endast behövs ca 9 kg ben för att artfördelningen ska bli säkerställd (se fig 3 a-c). Testet gick till så att ett antal rutor från respektive område valdes ut slumpvis, varefter den relativta artfördelningen beräknades utifrån fragmentantalet. Därefter lades nya rutor till varvid viktmängden ökade och nya artfördelningstägl beräknades ett antal gånger för varje område. Det högsta viktreultatet som redovisats i fig 3 a-c motsvarar den totala benvikten inom respektive arkeologiska område.

De olika mängderna ben som "behövs" enligt ovannämnda tester (20 kg från Uppsala mot 9 kg från Linköping) visar på att fragmenteringsgraden är av betydelse vid en analys, främst när det gäller bestämningsandelen. Fig 4 visar vilka andelar av fragmenten i Linköpingsundersökningarna som varit möjliga att arbetsställna.

Den metod som används för att få fram antalet individer i materialet är en sk "MIND"-beräkning (Minsta INDividantal). Den bygger på antalet benfragment från det mest representerade benslaget från respektive art och ger ett minsta antal

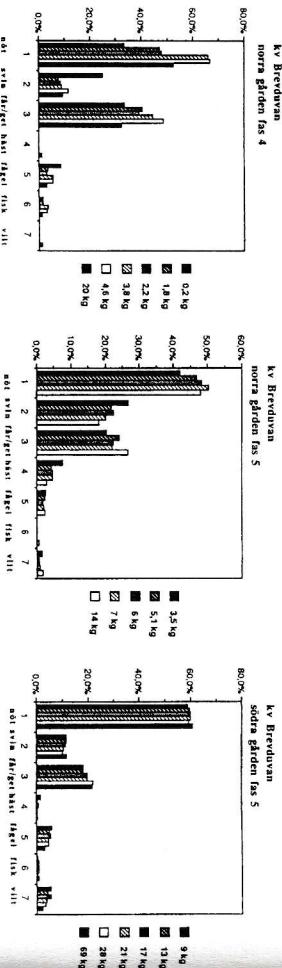

Fig. 3 a-c. Procentuell fördelning av djurart per olika mängder ben i tre faser i kv Brevduvan

individer varifån dessa ben kan komma (Chaplin 1971 s 70). Dessutom har samtliga osteologer redovisat antalet benfragment och deras viktartvis, vilket ger en relativ artfördelning. Det har nämligen visat sig vara mycket osäkert med "MIND"-beräkningar i medeltida stadsmaterial (Kubasiewicz 1973 s 374, O'Connor 1989 s 194, Gilbert, Burton & Perkins Jr 1983 s 92). Antalet beräknade individer blir alltför liet när det gäller de mest frekventa arterna, medan de ovanligare arterna lätt blir överrepresenterade (Vretemark 1985 s 1ff, Casteel 1977 med där anf lit).

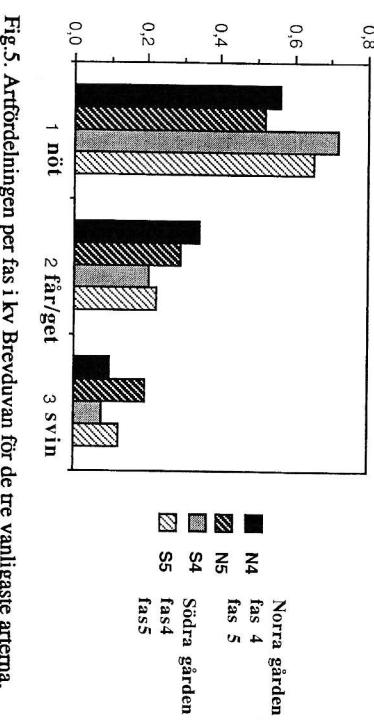

Fig. 5. Artfördelningen per fas i kv Brevduvan för de tre vanligaste arterna,

BESTÄMNINGSGRADE:			
Basfiolen 1979	Basfiolen 1987	Brevduvan 1987-89	S:t Persgatan
71,6 % av fragn	35 % fragmenten	53,8 % av fragmenten	
89,2 % av vikten	63 % av vikten	86,1 % av vikten	90% av vikten

Fig. 4. Andelen bestämda ben i de osteologiska analyserna i Linköping.

rade fragment. Den metoden har hittills visat sig mest pålitlig (O'Connor 1984 s 4-9). Dock kan det vara vanskligt att jämföra de olika relativa frekvenserna sinsemellan de olika materialen från Linköping. De artfrekvenser som noterats bör endast jämföras inom respektive material.

Andelen nötkreatur domineras i samtliga undersökningar från Linköping. Vissa förändringar sker inom de olika kvarteren mellan faserna. När det gäller kvarteret Brevduvan sker en relativ minskning av antalet nöt mellan fas 4 och 5 (se fig 5). Skillnaden är dock små. Vid S:t Persgatan har däremot det motsatta förhållandet konstaterats. Andelen nöt ökar där med tiden, speciellt mellan fas 1 och 2, dvs 13- resp 1400-talet (Sten 1991 s 9-10, se tab 1).

Eftersom det är relativt svårt att särskilja får och getter i benmaterialen benskäft med benändarna (Silver 1969), samt frambröt av tänder och deras slitage (Grant 1982 s 92-94).

Storleks- och könsbedömning bygger främst på olika mått tagna på benen enligt von den Driesch (1976). När det gäller könsbedömning har även vissa könskarakteristika studerats, tex grisarnas hörnänder, utformningen på blygd-

benet samt metriska studier av nötkreatursbenen (Howard 1962). De tagna mätten har varit möjliga att jämföra med resultaten från andra osteologiska undersökningar och sinsemellan de olika undersökningarna från Linköping för att få en uppfattning om husdjurens storleksskillnader.

Artfördelning

Det mest vedertagna sättet att jämföra frekvensen av olika förekommande djurarter är att använda den relativta artfördelningen baserad på antalet identifierade

Artfördelning (benfragment)

Art	N 4	S 4	N 5	S 5	B 79	B 87	SP I	SP II	SP IIIa	SP IIIb
Nöt	56,1	71,9	51,8	65,1	42,6	38,8	44,7	44,6	64,6	52,2
Fär/get	34,3	20,4	28,8	22,6	37,1	34,7	35,0	35,8	8,3	31,8
Svin	9,6	7,7	19,4	12,3	20,3	26,5	20,3	19,6	27,1	16,0
Häst	x	0	x	x	x	0	x	0	0	x
Hund	x	0	x	x	x	0	0	0	0	0
Katt	x	0	x	x	0	x	0	0	0	0
Tamhöns	x	0	x	x	x	x	x	x	0	x
Tamgås	x	x	x	x	x	x	x	0	0	0
Duva	x	0	0	0	0	0	0	0	0	x
Järpe	0	0	0	x	0	0	0	0	0	0
Duvhök	0	0	0	x	0	0	0	0	0	0
Tjäder	0	0	0	x	0	x	0	0	0	x
Obest svan	0	0	0	x	0	0	0	0	0	0
Orre	0	0	0	x	0	0	0	0	0	0
Griägas	0	0	0	x	x	0	0	0	0	0
Kaja	0	0	0	0	x	0	0	0	0	0
Obest gås	0	0	0	x	0	0	0	0	0	0
And	0	0	0	0	0	0	0	0	0	x
Obest fågel	x	0	x	x	0	x	x	0	x	0
Abborre	0	0	0	x	0	x	0	0	0	0
Gös	x	0	0	0	0	0	x	0	x	0
Gädda	x	0	x	x	0	0	0	0	x	0
Torsk	0	0	x	0	0	0	0	0	0	0
Karpfisk	0	0	0	x	x	0	0	0	0	x
Id	0	0	0	0	x	0	0	0	0	0
AI	0	0	0	0	x	0	0	0	0	0
SII	0	0	0	0	x	0	0	0	0	0
Obest fisk	x	0	x	0	x	0	0	0	0	x
Ekorre	x	0	x	0	x	0	0	0	0	0
Räv	0	0	0	x	x	0	0	0	0	0
Rädfjur	0	0	0	x	0	0	0	0	0	0
Aig	0	0	x	0	0	0	0	0	0	0
Hane	x	0	x	0	x	0	x	0	0	x
Sv rätta	0	0	x	x	0	0	0	0	0	0
Br rätta	0	0	x	x	0	0	0	0	0	0
Obest rätta	0	0	0	x	0	0	0	0	0	0
Husmus	0	0	0	x	0	0	0	0	0	0
Gröda	0	0	0	x	x	0	0	0	0	0

Tabell 1. Procentuell fördelning av antal benfragment per material för de tre största djurarterna. I övrigt markeras förekomst av djurben med kryss.

N4 = kv Brevduvan norra gården fas 5, S4 = kv Brevduvan, södra gården fas 4, N5 = kv Brevduvan 1979 års grävning, B79 = kv Basfiolen 1987 års grävning, SPI = S:t Pers-gatan fas I etc.

tiden (se tab 1).

Den tredje största köttproducenten var svinet. När det gäller kronologiska förändringar i andelen svin syns en skillnad mellan de olika materialen. I kv Brevduvan båda gårdar sker en relativ ökning av antalet svinben mellan de två faserna, medan det vid S:t Persgatan omvänt sker en minskning över tiden (se tab 1).

Bland övriga husdjur som påträffats finns häst, som hittats såväl i kv Basfiolen 1979 som vid S:t Persgatan och i kv Brevduvan. Från de förra platserna rör det sig dock endast om enstakaänder. Däremot har ett större antal hästben påträffats i kv Brevduvan och inom detta kvarter tycks en ökning av antalet hästben kunna konstateras mellan fas 4 och 5. Det kan bero på en ökning av benhanterverk, där hästben använts som råvara (Wigh 1993 s 5, 11).

Hund och katt förekommer i kv Basfiolen och Brevduvan, dock inte vid S:t Persgatan. Detta kan bero på den speciella miljön invid biskopsborgen. Ett antal olika hundraser har kunnat konstateras vid Brevduvan, dock har inga rasbestämmingar varit möjliga att göra (Wigh 1993 s 12).

Befolningen i Linköping har drygt ut sin kost med ett antal viltfångade djur. De arter som påträffats i materialen är rådjur, älg och hare. Dessutom har benefter pålsdjur hittats såsom ekorre och råv. Förekomsten av älgben kan liksom hästbenen vara hantverksavfall.

Det tycks dock inte som om de vilda däggdjuren haft någon större betydelse för Linköpingsbor纳斯 livsmedelsförsörjning. Det ska sägas att det är svårt att dra några slutsatser om de medeltida jaktritualerna i Linköping urifrån de yttre fynden av ben från vilt. Endast enstaka ben från dessa vilda djur har påträffats. Ett relativt stort antal fågelarter har identifierats i Linköpingsmaterialen. De tamfåglar som påträffats är tamhöns och tamgås. Tamhöns verkar ha funnits på samtliga gårdar som undersökts. Trolligen har även tamgåss förekommit, dock intellektuellt som hönsen, utan kan ha varit en mersällsynsförläda (Amnesson 1980 s 19).

Vilda fåglar som förekommit är duva, järpe, duvhök, tjäder, svan (av obestämd art), orre, griägas och and. Förutom duvhöken har dessa fåglar inneburit ett välvkommet tillskott till kosten. Endast ett ben från duvhök har kunnat konstateras och det kan vara rester av en häjande hönsthjuv som stoppats eller ett exempel på att Linköpingsborna utnyttjade rovfåglar vid jakt på ex duvor. Fund av duvhök i medeltida engelska stadsråder har tolkats på detta sätt (Coy 1989 s 35).

Förutom dessa djur har Linköpingsborna även fiskat. Ben från sötvattensfisk har hittats såsom abborre, gös, gädda, karpfiskar (id) och al, som alla kan ha fiskats i närheten, tex i Roxen och Stångån. Dessutom tycks fisk ha importerats från fas I etc.

från havet såsom torsk och sill. Betydelsen av denna import är oklar då endast ett fåtal ben av dessa arter har påträffats (ett torskben i kv Brevduvan och ett fåtal sillben i kv Basfiolen). Men det är välkänt att fisk spelar en stor roll i imedeltidsmänskanskosthåll under bl a fastan, då förfäring av allt annat kött var förbjudet.

Ben av svartråttor har påträffats i både den norra och den södra gården först under fas 5 i kv Brevduvan samt i kv Basfiolen 1979. Svartråttan har behov av att leva nära människor (Ekman 1922 s 90, Fältbiologerna 1969 s 42), vilket skulle kunna innebära i kv Brevduvan att en förändring skett mellan fas 4 och 5, varvid svartråttorna fått en lämplig miljö. Detta gäller även till viss del husmusen som påträffats i kv Basfiolen 1979.

Det svenska samtidigt nämndas att ett ben av brunråttan påträffades i kv Brevduvans södra gård, fas 5. Enligt skriftliga källor uppträdde de första brunråttorna i norra Europa och Sverige först under 1700-talets slut (Ekman 1922 s 43, Bergquist 1957 s 101). Det innebär trotsigen att demna förekomst beror på en senare störning. Dock har fynd av brunråttan i bl a Polen och Tyskland gjorts i lager från högmedeltiden (Heinrich 1976 s 273-278).

Av amfibier har endast groda konstaterats, i Basfiolen 1979 och i Brevduvans södra gård fas 5.

Djurens slaktålder

Ett djur beräknas vara osteologiskt fullvuxet först när dess broskfogar förbemens och samtliga permanenta tänder kommit i bruk, vilket skiljer sig kraftigt mellan olika djurarter (ca 0,5 år för en katt och 5-6 år för en ko (Silver 1969)). Men när benen "vuxit" färdigt brukar de flesta djuren sedan länge vara biologiskt fullvuxna, dvs uppnått könsmognad och full kroppsvolym.

När det gäller nötkreaturen från Linköping har samtliga osteologer kunnat notera att de flesta djuren slaktats nära de uppnåtten mest fördelaktig slaktrikt, dvs 3-4 år, då kroppstillväxten avstannar. Men det finns exempel på att även ett fåtal yngre samt äldre djur slaktats. De äldre djuren kan ha använts som bl a mjölk- och dragdjur.

Ser man till fåren kan man konstatera ett annat urslaktningsmönster. I t ex Birkas (Wigh 1994 pågående undersökning) och i Sigtuna (Vretemark 1985, 1989) har man konstaterat ett stort överskott av slaktade fjolarislamm, medan på den närliggande landsbygden påträffats ett motsvarande underskott. Dessa skillnader i åldersstrukturena mellan stad och land visar på ett handelsutbyte där fjolarislammen förs hela och troligtvis levande till staden. Även i Linköping (i alla fall i kv Brevduvan och vid St Persgatan) tycks detta mönster återfinnas, då ett stort antal färben från individer just slaktade vid 1-2 års ålder påträffas, dock saknas här osteologiska undersökningar av närliggande landsbygdsmateri-

al. Även ett stort antal fullvuxna (3-4 år) får och getter från kv Brevduvan har konstaterats. Det förekommer på samtliga undersökta områden i Linköping även ett fåtal mycket unga får och getter (mindre än 1 år).

En majoritet av svinen har slaktats i späda ålder, då djurenen varit cirka 0,5-1 år gammal. I kv Basfiolen tycks t om hälften (3 av 6) av svinen slaktats innan de blivit 1 månad. Det förekommer ett antal fullvuxna djur, men det kan vara fråga om avelsdjur. Svin når tidigt sin optimala kroppsvikt, därefter konsumeras djuret mer än det producerar (Vretemark 1988).

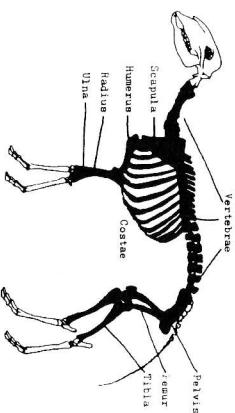

Fig.6. Ben räknade som matavfall resp slaktavfall hos får (Ovis aries)

Slaktavfall och matrester

För att få en uppfattning om slakt- och konsumtionsmönstret i en bebyggelseseenhet brukar man studera förhållandet mellan benen från måltider och avfall från slakten (fig 6). Om djuren slaktats på en annan plats än konsumtionsplatsen brukar andelen ben från köttiga delar markant överstiga andelen ben från köttfattiga delar på djuret. Om dock djuret slaktats på platsen så finner man rester efter hela djuret och de köttfattiga delarna påträffas i en mycket större mängd. Någon enhetlig metod för att studera dessa skillnader har inte använts av de olika osteologerna varför resultaten bör mest användas för att se lokala och kronologiska skillnader inom de undersökta kvarteren.

För kv Brevduvan har en uppställning av andelen benfragment från matrester gjorts från de båda faserna som analyserats (se fig 7).

Denna sammansättning visar att andelen ben i form av matrester från nöt och svin minskar från fas 4 till 5, samtidigt ökar andelen matrester av får/get. Detta kan tolkas som om en större mängd får/getter köps in färdigslaktade till gården i kvartet under fas 5, medan en större mängd nöt och svin slaktats hela på plats. Studerar man dock de båda gårdarna enskilt ser man att matrester av svin ökar i

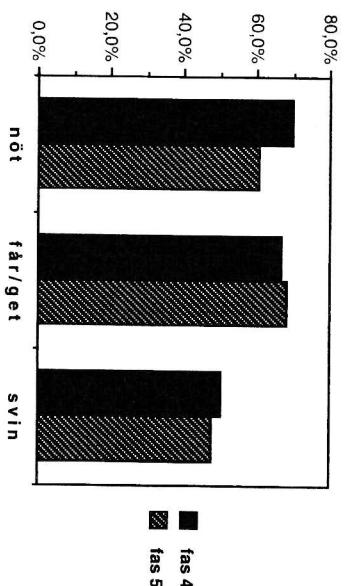

Fig. 7. Andelen matrester i förhållande till andelen slaktrester per fas i kv Brevduvan.

norra gården och av får/get i södra gården från fas 4 till 5. Däremot minskar matrester av nöt i båge gårdarna. Detta visar på att svin- och får/get-resultaten är något tveksamma medan förändringen i nötkonsumtionen något säkrare.

I Basfiolen 1979 menar Amesson att det finns ett tydligt urval av skelettdelar för nöt och får/get, och hon drar slutsatsen att djuren slaktas på annat håll och där efter har de köttrikare delarna frakts till gården. Hon har nämnt vissa paralleller med de osteologiska resultaten från den samtidiga biskopsborgen i Husaby där Lepiksar (1980 s 190) också sett ett tydligt urval av slaktdelar. I Husaby har man ätit av de köttrikaste bästa delarna, medan man i kv Basfiolen i Linköping äventil varat agit kötet kring revben och kotor. När det gäller svinen har det varit svårare att avgöra slaktplatsen och Amesson konstaterar att "hela kroppen kan användas till föda, så även om djuren slaktas på annat håll så kan där efter samtliga delar ha frakts till gården" (Amesson 1980 s 12 ff).

När det gäller den osteologiska undersökningen av materialet från 1987 års undersökningar av kv Basfiolen har Jacobson (1991 s 6) sett att fördelningen mellan slaktrester och matafall varit jämn, med en viss förskjutning mot måltidsrester vad gäller får/get. Det kan vara fråga om en verklig skillnad i ekonomi mellan gårdarna i kv Basfiolen, där den 1987 undersökta gården haft en djurbesättning medan den från 1979 inte haft det. Dock bör sägas att materialen från Basfiolen är de minsta, varför man måste vara något försiktig med dessa tolkningar.

Liksom med Basfiolen 1987 visar materialet från S:t Persgatan på en jämn fördelning mellan slaktavfall och måltidsrester av samtliga husdjursgrupper, och Sten drar slutsatsen att djuren i hög grad slaktats och konsumeras på plats (1991 s 4ff).

Diskussion

Den relativt artfördelningen i ett osteologiskt material brukar anses kunna spegla urbaniseringen. Staden är en livsmiljö där kött främst konsumeras och i mindre grad produceras. Det osteologiska materialet speglar således främst konsumtionen på platsen. I de tidigmedeltida städerna verkar svin utgöra huvuddelen i materialen, eftersom de var lätt att hålla i städerna. Svinproduktionen antas vara tämligen konstant fram genom medeltiden (Vretemark 1989 s 4).

I takt med att städerna växte under högmedeltiden ökade samtidigt beroendet av livsmedel från landsbygden. Stora mängder får/getter och nötkreatur har importerats till städerna. Under hög- och senmedeltid förekommer en gradvis ökning av andelen får/get och nöt på svins bekostnad (Vretemark 1987 s 8, 1989 s 7). Under senmedeltiden och framför allt efterreformatorisk tid dominerar andelen nöt i materialet, tex i Gävle och Göteborg (Broberg 1993, Sten 1991 och Broo 1986). Även på kontinenten är ökningen av nötkreaturenens andel av kosten tydlig (Andrén 1986 s 263 not 18 och därför liit, Ervynck 1992).

Artfördelningen i de två gårdarna i kv Brevduvan stämmer endast delvis med förväntningarna. Andelen nötminskar med tiden i båda gårdarna, svinökaribbåda gårdarna medan får/get minskar i norra och ökar något i södra gården. Tendensen till fler svin och färre nöt stämmer dåligt med den allmänna bilden av en ökning av nöts andel av kosten under senmedeltid och efterreformatorisk tid. Om man däremot antar att materialet trots allt representerar gårdarnas egna djur kan den kanske sägas spägla en expanderande småstad, som underentidig fas varit agrarr präglad och haft egna djurbesättningar, men där man efter hand under 1400-talet fått fråntag om plats och mer förlitar sig till de mindre och lätskötta svinen.

Förhållandet mellan måltidsrester och slaktavfall avslöjar om djuret slaktats på plats eller köpts färdigslaktat av en köttnånglare. Man menar allmänt att förhållandet mellan slaktavfall förändras då en ort urbaniseras. Det blir allt svårare att hålla nötkreatur på gården då staden expanderar beroende på problem med fodertillgång. Matresterna ökar på slaktresternas bekostnad på konsumtionsplatsen då köttet köpts färdigslaktat. För kv Basfiolen 1979 konstaterar Amesson i sin sammanfattnings att gården ger "ej intryck av att ha haft egen djurbesättning".

Kv Basfiolen 1987 anses till skillnad från sin granntomt ha haft egen djurbesättning, eftersom andelen måltids- resp slaktrester väger jämnt. En låg andel matrester i förhållande till slaktrester behöver dock inte betyda att gården haft egen djurbesättning, vilket ibland är underförstått i osteologiska analyser. Djuret kan ha inhandlats levande och slaktats på gården, utan att för den skull ha blivit uppfödd på platsen (Broo 1986). Exempel finns dock att stadsborna höll nötkreatur även långt fram i tiden (Andrén 1986 not 18).

Fördelningen måltidsrester och slaktavfall är otydlig i kv Brevduvan. Matrester från svin verkar öka med tiden i norra gården och från får/get i södra gården. För nöt och svin verkar andelen matrester däremot snarare minskat under fas 5. Det är oklart hur detta ska tolkas. Möjligens visar det att Brevduvans läge i städens utkant innebar att man i större utsträckning slaktade själv och att man hade egen djurbesättning även under 1400-talet.

En delvis annorlunda bild får man av materialet i S:t Persgatan. Andelen matrester jämfört med slaktrester är jämn och det betyder troligen att djuren i hög grad slaktats och konsumterats på platsen. Artfördelningen visar dessutom att andelen nöt ökar medan svin minskar över tiden, alltså det omvänta förhållandet mot kv Brevduvan.

Om S:t Persgatematerialet speglar biskopsgårdens ekonomi och konsumtionsmönster kan det innebära att djuren förts till gården i form av tionde och slaktats där. Sammansättningen i S:t Persgatan är även annämningsvärd på så sätt att viltsaknas, liksom parasiter och husdjur som häst. Jämförelser med den samtida biskopsborgen i Husaby visar att där stod nöt för den ojämftörligast största andelen samtidigt som en ojämn ålders- och könsfördelning visar att djuren förs levande till borgen och slaktats där (Lepiksaar 1980 s 201-203).

Förutom som matresurs kan djurbenen även vara en resurs för benhanterverk. I materialet från Basfiolen 1979 finns det enligt Arnesson inga tecken som tyder på benhanterverk. I Basfiolen 1987 ser Jacobson en viss underrepresentation av kraniefragment, handlovsben och mellanhands och mellanfotsben, vilket ”möjligen kan ha avlägnats för att användas av kammakaren”.

Aven i kv Brevduvan har fynden av hästaben och älghorn tolkats som rester av benhanterverk. Älghorn finns endast i norra gården fas 5, medan hästabenen ökar markant mellan fas 4 och 5. Endast en hästtand har hittats i kv Basfiolen, vilket skulle kunna understryka en näringsmässig skilnad mellan Basfiolen 1979 och de tre andra gårdarna. Materialet ska dock sättas samman med rester av hanterverksspell i det arkeologiska fyndmaterialet, vilket kommer att behandlas vid ett senare tillfälle.

Sammansättning

En förändring av bebyggelsestrukturen i kv Brevduvan mellan fas 4 och fas 5 har tidigare konstaterats och tolkats som att en urbanisering skett under 1300-talets senare del. Detta skulle ha inneburit att en mer permanent och välbyggd bebyggelse etablerats med två gårdar, norr resp söder om en gränd.

En förflyttad analys av fasläggningen av kv Brevduvan stödjer en sådan teori. Skillnaderna mellan fas 4 och 5 kan påvisas i ett antal utfyllnadslager mellan byggnaderna. Däremot visar sig de olika gränderna direkt avlösa varandra.

Vidare har åtmistone den norra gården varit etablerad redan i fas 4 och fortsatt i fas 5 och 6. Huset i norra gården ligger på samma plats utmed gränden, men verkar ha förändrat funktion, från att ha varit ett fähus med gödselräna i fas 4 till att bli ett bostadshus med eldstad i fas 5. Det nya huset i fas 6a utgör sannolikt endast nytt golv och en ombyggnad av huset från fas 5, medan huset i fas 6b troligen är nytt. Avsaknaden av tjockare avsattna lager mellan husen/golvlen i fas 5-6 visar att en kontinuerlig funktion och användning rått från 1300-talets slut och in i 1500-talet.

En analys av fyndmaterialet avseende husens funktion har ännu inte gjorts. En makrofossilanalys av golv resp fylnadslager ovanhuset i fas 4 pekar på foderstall eller dyl samt förekomst av ogräs och starrarter från närbolägen slättemark på fägatan i fas 4 understryker att bebyggelsen i äldsta tid haft en mer agrar prägel än bebyggelsen i fas 5.

I detta sammanhang visar den osteologiska analysen på en minskning av andelen nötkreatur och får/get medan andelen svin ökarmellanfaserna. Förhållanden är oväntat mot vad man skulle kunna förvänta sig. I andra semmedeltida material ökar andelen nöt relativt på svinsens bekostnad. Man antar att denna förkärlek för nötkött mättades genom att man köpte kött från landsbygden samtidigt som man i viss utsträckning kan ha haft kvar svinen på de alltmer trånga stadsgårdarna.

I kv Brevduvan är det dock tänkbart att man på de stora och ”lantligt” präglade gårdarna i utkanten av staden fortfarande hade en egen djurbesättning, där dock korna långsamt fick ge plats för en större andel svin. Förekomsten av svartträta i fas 5 kan tyda på en ökad och tätare bebyggelse. Samtidigt visar en överrepresentation av fjörfäslamm möjligen att man köpt köttet från landsbygden.

Aven fördelningen mellan matrester och slaktavfall kan tala för att gårdarna haft egen djurbesättning även under fas 5. Förhållandet mellan måltidsrester och slaktavfall kan i vissa fall tyda på en gradvis urbanisering då andelen måltidsrester ökar och man i allt större utsträckning köper sitt kött. I den norra gården verkar måltidsresterna av svin öka något och samma sak tycks gälla för får/get i södra gården. För andelen nöt och svin i den södra gården verkar snarare måltidsresterna minskat.

Dessa skillnader mellan 1300- och 1400-talen är således motsägelsefulla och inte särskilt signifikanta. Snarare bör man dra slutsatsen att ingen större skilnad finns mellan fas 4 och 5. Det betyder att båda gårdarna kan ha haft egen djurbesättning under båda faserna men att man samtidigt varit beroende av en del utifrån kommande slaktarkött. Resonemanget kan även gälla för Basfiolen 1987, medan Basfiolen 1979 har tolkats som att gården inte haft egen djurbesättning. Det bör betyda att andelen matavfall domineras, även om några siffror inte

presenteras i rapporten. De båda gårdarna i kv Basfiolen har dock inga större avvikelser gentemot kv Brevduvan under 1400-talets första hälft vad det gäller fördelningen av arter.

Bennaterialet från avfallsdiket i S:t Persgatan kan sannolikt knytas till den medeltida biskopsgården. Materialskiljet sig från de övriga gårdarna genom att visa på en ökning av nöt och minskning av får/get och svin över tiden, alltså tvärt emot förhållandet för gårdarna i kv Brevduvan. Sälvil vilt, katt, hund och parasiter saknas nästan helt, medan antalet olika sorters fåglar är större. Analysen har visat att djuren slaktats och konsumerats på plats.

Norra och södra gården i kv Brevduvan i stadens utkant har kommit att utvecklas under 1300-talet från en agrar präglad gård till att omfatta två stadsgårdar från 1370-talet. En mer permanent bebyggelse kommer till, med bostadshus utmed gränden och ekonomibyggnader längre in på gårdarna. Båda gårdarna har samma struktur, vilken kom att förblif likartad genom hela 1400-talet och in i 1500-talet. Hantverket får trotsigen en ökad betydelse. En ökning och breddning av föremålskulturen visar att en förändring i levnadsvilkoren äger rum i kvarteren.

Förändringen i djurbesättningarna visar att en viss urbanisering ägt rum, men denna förändring ska inte överdrivas. Det är en gradvis och endast marginell förändring. Spridningen av parasiter visar på en mera tätbebyggd miljö, samtidigt som gårdarna fortfarande har en ganska gles struktur. Konsumentsmönstren förändras inte nämnvärt och fortfarande håller gårdarna sannolikt förutom svin även större djur som nöt och får/get.

Ett av syftena med den osteologiska analysen av fas 4 och 5 i kv Brevduvan var att stödja den bild av urbanisering, tomréglering och förtätning, som det arkeologiska materialet tycks visa på. För detta hade behövts klara skillnader mellan artfördelningen och förhållandet mellan slaktavfall och måltidsrester. Det är i ett sådant läge lätt att resignera och bortförfölja det osteologiska analysresultet med att peka på att det är för litet, för dåligt insamlat och inte representativt för frågeställningarna.

Tvärtom vill vi hävda att det osteologiska materialet måste tillmätas samma betydelse som det arkeologiska. Det finns ingen principiell skillnad mellan djurben, keramikskärvor eller bebyggelsesrester. Den osteologiska analysen har istället klart visat på en kontinuitet i gårdarnas ekonomi, i djurbesättningarnas sammansättning och konsumtionsmönstren *samtidaigt*, som en förändring i bebyggelsemönster och föremålkultur kunnat iakttas.

Det osteologiska materialet hjälper oss i detta fall att göra bilden av livet i den

medeltida staden dynamiskt och sammansatt. Vi får inte förleda att tro att vi kan greppa den medeltida människan och hennes livsmiljö genom några enkla formler eller snyggt uppställda utvecklingsfaser. Tvärtom måste vi söka så många olika kälmaterial som möjligt för att bredda vårt synfält och därigenom nå en större helhet.

Göran Tagesson är verksam som antikvarie vid Östergötlands lästmuseum men arbetar för närvarande som 1:e antikvarie vid Statens historiska museum i Stockholm. Han är dessutom doktorand i medeltidsarkeologi vid Lunds universitet. - Bengt Wigh är verksam som osteolog inom Birkaprojektet.

Litteratur

- Arnesson, A. *Osteologisk bearbetning av material från ett bebyggelseskärt i kvarteret Basfiolen, Linköping. 1420-1430-tal.* (tryckt rapport) 1980
 Andrén, A. I städernas undre värld *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cintio* 1986
 Bergqvist, H. Skeletal Finds of Black Rat from the Early Middle Ages.
Archaeology of Lund I. 1957
 Boessneck, J. Müller, H. H. & Teichert, M. Osteological Unterscheidungsmerkmale zwischen Schaf (*Ovis aries LINNÉ*) und Ziege (*Capra hircus LINNÉ*). *Kühn Archiv* 78. 1964
 Broberg, A. Medeltida stadsråder och kunskapspotentialen i de skärmassmaterialet *META* 1993:2
 Broo, B. Äta bör man... *Livet i det gamla Göteborg. Arkeologi i Västsvärige* 2. 1986
 Casteel, R.W. A consideration of the behavior of minimum number of individuals index: A problem in faunal characterization. *Ossa* 3/4 1977
 Chaplin, R.E. *The Study of Animal Bones from Archaeological Sites.* 1971
 Coy, J. The provision of Fowls and Fish from Towns. (Serjeantson D & Waldron T) *Diet and Crafts in Towns. BAR* 199. 1989
 von den Driesch, A. Guide of Measurement of Animal Bones from Archaeological Sites. *Peabody Museum bull.* 1. 1976
 Ekman, S. *Djurvärldens utbredningshistoria på skandinaviska halvön.* 1922
 Ervynck, A. The economy of food in medieval Flemish towns: getting rid of the simple explanations *Medieval Europe* 1992 (*Urbanism. Pre-printed papers, volume 1.*) 1992
 Feldt, A-C och Tagesson, G. *Kv Brevduvan, Linköping. Arkeologisk rapport 1991*, Östergötlands Lästmuseum, otryckt rapport.
 Fältbiologerna *Nordiska smådäggdjur.* 1969

- Gilbert, A., Singer, B. & Perkins Jr, D. Quantification Experiments on Computer-Simulated Faunal Collections. *Ossa* 8. 1983
- Grant, A. The Use of Tooth Wear as a Guide to Age of Domestic Ungulates. (Wilson B., Grigson C. & Payne S.) *Ageing and Sexing Animal Bones from Archaeological Sites. BAR 109.* 1982
- Heinrich, D. Bemerkungen zum mittelalterlichen Vorkommen der Wanderratte (*Rattus norvegicus* Berkenhau, 1769) in Schleswig-Holstein. *Zool. Anz. Jena* 196. 1976
- Howard, M. M. The Early Domestication of Cattle and the Determination of their Remains. *Zeitschr. für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie* 76. 1962
- Jacobson, M. *Osteologisk analys av benmaterialer från kv Basfiolen i Linköping. Östergötland.* (tryckt SHM-rapport) 1991
- Jonsson, L. Hur ska vi ta hand om ben i samband med medeltidsutgrävningar? Medeltidsarkeologi och naturvetenskap. Metodkonferens oktober 1980. *Riksamkvärdeämbelets Rappoert 1981:4* 1981
- Kubasiewicz, M. Spezifische Elemente der Polnischen archäozooloischen Forschungen des letzten Vierteljahrhunderts. (*Matolci, S. ed*) *Domestikationsforschung und Geschichte der Haustiere.* Akadémia i Kiadó 1973
- Lepiksaar, J. Djurrester från den senmedeltida biskopslörgen i Husaby *Västergötlands formminnesföreningens tidsskrift* 1979-80
- O'Connor, T. Selected Groups of Bones from Skeldergate and Walngate. *The Archaeology of York 15/1.* 1984
- O'Connor, T. Deciding Priorities with Urban Bones: York as a Case Study. (Serjeantson, D & Waldron, T.) *Diet and Crafts in Towns. BAR 199*
- Silver, I.A. The Ageing of Domestic Animals. (Brothwell, D. & Higgs, E.) *Science in Archaeology.* 1989
- Sten, S. *Kv Oxenstjärna 3, Gävle, osteologisk analys, rapport.* 1991
- Sten, S. *Osteologisk analys av ben påträffade i en avfallsgrupp från Sv: Persgatan i Linköping, Östergötland.* (tryckt osteologisk SHM-rapport) 1991
- Tagesson, G. *Kv Basfiolen, arkeologisk undersökning, rapportmanus 1989*
- Wigh, B. *Djurbenen från kvarteret Brevduvan. Osteologisk analys av djurben från fas 4 och 5 i kvarteret Brevduvan 21, Linköpings stad, Östergötland. Osteologisk SHM-rapport 1993:7* (tryckt) 1993
- Vretemark, M. Osteologisk analys av obränt benmaterial. Kv Sparbanken 25, Skara, Västergötland. (Broberg A.) *I ukanten av det medeltida Skara. Riksantikvarieämbetet Rapport UV 1984:16.*
- Vretemark, M. *Osteologisk analys av obrända djurben från kv S:t Gertrud, Siguna.* (manuskript) 1985
- Vretemark, M. Djurben i väst- och mellansvenska städer - en översikt av kunskapsläget *META 1987:3*

- Vretemark, M. *Osteologisk analys av djurben från Polista, Övergrän sn i Uppland.* (manuskript) 1988
- Vretemark, M. Medeltida djurben - ett ofullständigt utnyttjat källmaterial *META 1989:2*

DEBATT

Inter armas tacet leges Vapengravar, riksbygning och arkeologisk historieskrivning

Povel Nicklasson

Denna artikel är tänkt som en kommentar till Metas temanummer 1993:3-4 som diskuterar riksbygningen i de skandinaviska länderna (Callmer 1993, Hyenstrand 1993, Näsmans 1993). Jag är inte medeltidsarkeolog. Artikeln kommer inte att behandla medeltiden. Mina utgångspunkter för detta inlägg är att söka på andra håll. För det första forskar jag sedan 1989 runt vapenfynd från äldre järnålder på Sveriges fastland. Vapen och vapenfynd har ofta i den arkeologiska litteraturen förknippats ned politisk och militär makt och i förlängningen maktsamling och riksbygning. Den andra utgångspunkten är ett projekt jag bedrivit tillsammans med Jönköpings läns museum. Inom ramen för institutionens seminariegrävningssverksamhet har jag lett undersökningen av en vikingatida storhög i Skärstad norr om Huskvarna. Även detta projekt har klara beröringspunkter med maktpolitik och rikssenande. Gravhögen ligger på en åsygg med utsikt över gamla Eriksgatan. Vägen kan under vikingatid och tidig medeltid ha fungerat som transportled för jäm från Tabergsområdet till centralområden i Östergötland. Från den närliggande fästningen Vista kulle kan man militärt belärska vägen. Fägelvägen är det mindre än 15 kilometer till Visingö med enoma yngre järnåldersgravfält och riksbygningen Näss som maktindikationer. Den gravlagde han fungerat som en bricka i en maktdemonstration där monumentaliteten i storhögar, fästningar och befästningar varit spelplanen. Dessa projekt har givetvis fått mig att fundera över begrepp som makt, riksbygning och arkeologi. Hur man bör skriva om arkeologi är aktuellt genom att jag förväntas skriva en avhandling.

Min utgångspunkt i artikeln är hur vi som arkeologer och historieskrivare dramatiserar det förfutna. Detta ämne jag göra genom att skrida de olika roller som vapengravar i olika delar av landet har tillskrivits av olika forskare under olika tider. En sådan skildring blir givetvis ett lappfäcke av olika teorier och tolkningar. Trots detta kommer jag att visa att tolkningarnas mångfald löper samman i en historieskrivningens endrätt.

Att vapen, gravar och vapengravar förknipps med makt, territoriella anspråk och iförlängningen företeleser som riksbygning är inget nytt. Jag vill ge några exempel på detta. Det första citatet är från 1930-talets Tyskland då enligt Näsmans det skedde faktuella, teoretiska och metodiska handvinnningar inom forskningen om riksbygandet till priset av vetenskaplig prostitution. "Doch trifft ein weiner Vorstoß über die

Weichsel hinaus bald auf stärken wandalischen Widerstand. Er kann daher entgegen bisherigen Unscheinungen, nicht den ganzen Nordteil der ehemaligen Provinz Polen erfassen, sondern versicker schon in ihrer Nordostecke innerhalb der wandalischen Besiedlungsschicht. die Burgundischen Angreifer weichen daher nach Osten aus und besetzen das kongregationalische Kujavien bis an die Bzura und das Dobrizer Land nördlich der Weichsel bis etwa zur Soldau." (Bohsack 1938 s.114.) Det andra exemplet är: "Deför Östergötland sättypiska vapengravarna under romersk-järnålder, ger också en bild av ett samhälle med ett stort yttré eller innetryck- eller bådadera. Mer än 80 vapengravar har påträffats i Östergötland från den akvella perioden. ... Efter denna period av kamp stabiliseras förhållandena och en konsolidering av makten sker. Man får därför välla sig att en stormannasläkt, eller möjigen en mindre grupp släkter, har lagt under sig makten inom respektive centralområde. Från Vendeltid finns också mycket rika gravar i Östergötland. Dessa skiljer sig från gravarna under föregående perioder, bland annat genom att inslaget av vapen i mansgravarna är mycket mindre framträdande." (Kaliff 1992a s.109f.) Vad som skiljer dessa båda citat är 54 år. Om man betänker att så gott som 100% av de arkeologiska fynd som diskuteras i dessa skrifter härrör från gravar är det lätt att raljera över dem genom att föreställa sig burgundiska begravningsräder med syfte att för evinnerlig tid och för alla människor, särskilt arkeologer, klargöra sin äganderätt över delar av Polen. Det andra exemplet visar på hur man även i modern forskning, utan att ifrågasätta den semantiska processen, ser ett direkt samband mellan vapen och politisk makt. Vapenfynden ses som symboler för underliggande strukturer. Det som saknas är problematisering av begreppet makt, vad gravar representerar och en vilja att söka alternativa tolkningar. Makten blir en fotboll som kan dribblas, passas eller förloras.

På de följande sidorna kommer jag att ge en kortfattad forskningshistorik över vapengravar och i vissa fall även allmänna arkeologiska tolkningar från olika delar av Sveriges fastland. I bland är det svårt att avgöra vilka tolkningar som är specifika för vapengravarna eftersom dessa tillmäss en stor betydelse för samhällsutvecklingen. Denna forskningshistorik är inte komplett. Det jag vill med den är att peka på olika tolkningsmöjligheter som används för vapengravar och hur dessa sedan löper samman. För Östergötlands vapengravar är det framförallt greve Oxenstierna som anlagnoten för tolkningarna. Oxenstierna var skolad i Kossinas kulturtreklär: "Die politische Einheit der Vorzeit war lockerer als die unsige. Das kommt daher, daß die Einheit nur die Menschen umfaßte, nicht aber das Land, das sie bewohnten. Die Menschen der Vorzeit waren beweglicher als wir. Sie konnten leichter auswandern und umsiedeln. Sie gingen über Sommer auf ferne Fahrten. Nur die Rasse und der Stammesverband hielten sie zusammen. Über die Sippe und die kleinen Stämme verband hinaus gab es Kriege und Kämpfe oder auch Bündnisse und Handelsaustausch." (Oxenstierna 1945 s.142.) Man kan kanske kalla denna samhällsyn för militaristisk,

forniden är ett slagsfält mellan olika straminer och raser. Självklart får vapen en stor betydelse i en sådan samhällssyn. I ”Die Urheimat der Goten” parallelliseras Västergölland och Östergölland. Västergölland utnämns till goternas uthem varifrån de vid Kristi födelse vandrade till Polen. Östergötlands äldre järnålder framsätts som en blandkultur: ”Weiter bietet uns Östergötland interessante Fragen. Es war bestimmt ein gotisch-götisches Land, aber von den Goten Västergötlands klar trenbar. Wie nannten sie sich selber? Welche waren ihre Herrscher? Einige Worte des Tacitus über die Suebar würden sehr große Bedeutung besitzen. Wir haben leider keinen einzigen Anhaltspunkt, um der Mischkultur Östergötlands mehr Leben zu geben.” (Oxenstierna 1945 s.191) I ”Die älter Eisenzeit in Östergölland” (Oxenstierna 1958) intar Östergötlands vapengravar en central roll. Särskilt gäller detta för fyra exceptionella prakträvar från yngre romersk järnålder, som Oxenstierna ser som ett markant brott: ”In plötzlichem Kontrast zu der allgemeinen Fundarmut stehen vier Waffengräber der spätromischen Zeit.” Man kan jämföra denna inställning att dessa gravar är undantag med Kaliffs citerade artikel ovan, där man kan få intrycket att de är regel. Vapengravarna i Östergölland ses både av Oxenstierna och av senare forskare framförallt som exponenter i ett militärt maktssystem. Östergölland är det landskap på Sverige fastland där man gjort flest vapenfynd från äldre järnålder. Fynden man gjort där har fått stå mall för hur vapengravarskall sett. Detta har lett till en del felslut. Särden allmänta bilden att det finns inga eller mycket få vapengravar från Västergölland från romersk järnålder. Det är visserligen sant att det i absoluta tal finns färre gravfynd från Västergölland än från Östergölland, samolikt mest beroende på det sentida exploateringstrycket. Emellertid ser de även annorlunda ut, i Östergölland har man funnit 35 energade svärd från äldre romersk järnålder, i Västergölland ett enda. De västgötska gravarna innehåller som regel bara sköld och två lansar medan de östgötska fått med ett svärd. Den omfattande svärdssymboliken ubur följaktligen för de västgötska gravarna.

För tolkningen av Västergölland är förutom Oxenstierna, Sahlström en av grundsgestalterna kring tolkningen av vapengravar och samhälle under järnåldern. ”Fornsaksformerna visa här på en sydvästlig eller västlig orientering, och de ådagaläggda att Västergölland under romersk järnålder rört så starkt inflytande av den svenska kulturen, att landskapet liksom Östfold i Norge får inträknas i den Kattegatt-skagerackskal kulturrekessen. Ställe tanken på ett politiskt välide med kärnan på de danska öarna och utsträckning till Sydsverige var i riklig tordem man färräkna med att detta nättin över det nutida Västergölland fram mot det bygdeskiljande stökssräket Töreda-Hölkensås.” (Sahlström 1939 s.105.) Sahlström konkluderar att ett maktcentrum skulle ha etablerats runt Hornborgarsjön under romersk järnålder. De rika gravfynden från bland annat Överbo Snedsgården i Värnhems socken skulle tyda på

denna. Grundtankarna att Västergölland har en orientering västerut och att landskapet genomgått från resten av Sverige självständig utveckling, går igen i senare forskning (Sälvik 1982). Vapengravarna ses, liksom i Östergölland, som delar av ett maktsystem. Till skillnad från Östergölland betonas för Västergölland den politiska betydelsen istället för den militära.

Söder om Småland har behandlats av Selling (Selling 1952). Vapengravarna ses som främmande för Småland: ”Det plötsliga uppträdandet av den romerska järnålderns fynd i Småland utan påvisbara spår av äldre bebyggelse, är gäffullt. Är det endast som en följd av att det nu blivit sed att ge gravarna en rik vapenutrustning, som järnåldersbefolkningen trädde fram? Eller är det, att utvärderingen av sjö- och myrmalm just på 200-talet tagit fart och att ryttfolk nu dragit in i obygden, för att liksom i Alaska under guldrushens dagar vaska fram rikedom ur vattendraget? ... Vapengravarnas förekomst tillåter oss icke att räkna med några koncentrationer, moskvarande de sedanmera framväxande folklanden, men ... (spridningen) antyder, här som så ofta annars, vattenledernas betydelse som säkraste samfärdsvägar i obanat land.” (Selling 1952 s.89.) Småland är det landskap i Sverige som har störst andel vapengravar i förhållande till det totala undersökta antalet vapengravar och uppvisar många särpräglade drag. Trots detta tillskrivs de invandrare eller främmande påverkan. Monumentalfiguren förtolkningarna av de skånska vapengravarna är givetvis Berta Stjernquist (Stjernquist 1955, 1977). Dessa ges en mycket vag socio-politisk tolkning. ”The richly furnished graves, then, cannot be assumed to be princely graves. The equipment indicates instead chiefs of a group of people (extended family or tribe). The social standing of the dead may be connected with an area (consisting either of a number of farms or a larger geographical unit), or with blood relations (extended family or the like). Combinations of these alternatives are also possible. These chieftains or rich farmers may have served as warriors in the Roman provinces, or they may have acquired their luxury items in exchange for some commodity. We must consider various alternatives.” (Stjernquist 1977 s.65) Vapengravarna placeras inte in någon övergripande makt- eller militärpolitisk struktur liknande de som näflats upp för Öster- och Västergölland.

Vapengravarna längs Norrlands kustland har behandlats av Sloman (Sloman 1948). Vapengravarna ses som tecken på kolonisation: ”Jeg har allerede flere ganger pekt på at slik funnene nå er, synes de folk som kom til landskapet i begynnelsen av romertiden, å være folk fra sydlige svenska landskap. På denne tid hadde både Götaland och Uppland så store og rike bygder at en ekspansjon derfra ikke er uærelig. Men fra hvilket av disse to landskap folkene kom, kan ikke avgjøres.” Tolkningen av de mellanorrlandska gravarna och samhället är ett av de få exempel på radikala omsväningar i arkeologisk historieskrivning. Selinge (Selinge 1977) lämnar dörren

på glänt för en inhemsks norrländsk utveckling: "Gravsticket har dock från början en viss särprägel med gravläggningar i högar och - mer sällsynt - övertorvade stensättningar med brändlager som dominant granskick. ... Kolonisatörernas ursprung är p.g.a. de äldsta gravarnas allmännorrländska prägel svår att bedöma. Formlämningsvanitativa skäl och rent geografiska orsaker gör dock ett samband med östra Mellansveriges sannolikt. En kolonisation västerifrån är dock inte utesluten -främst p.g.a. gravtyper och gravsed sammanfaller med gravarnas spridningsbild, möjigen också p.g.a. ormarn." (Seinge 1977 s.413f) Liedgren diskuterar inte längre en eventuell invandring och kolonisation som ett reellt alternativ. Istället förföras en inre utveckling: "Säkra förromerska fynd saknas också helt. Allt detta måste bero på grava inventeringssluckor." (Liedgren 1992 s.213). Hans sympåbetyggelseutvecklingen under äldre järnålder sammantäts: "Den bebyggelsesbild som unvecglas under äldre järnålder talar för att det fanns ett mycket begränsat antal gårdar vid Kr. f. i Mellanorrland. Utvecklingen verkar ha startat på eft fäkal kustanslutna platser. Med utgångspunkt i dessa har sedan den sedentära agrara bebyggelsen efter hand fått fotfäste, för att först under yngre järnålder nå de nordliga delarna av Bottenviken. Det arkeologiska och botaniskamaterialet talar för att utvecklingen startade i ettpar bygder i Medelpad och Helsingland." (Liedgren 1992 s.218.) Det som hänt är en omsvängning i historieskrivandet från en kolonisations söderifrån till en inhemsk utveckling. Iflera publikationer har Ramqvist velat se ett system med norrländska småkungadömen längs kusten. Dessa tvingas in under Svearikets överhöghet under folkvandringstid (Ex. Ramqvist 1991).

Förvånande är att det omfattande vapengravsmaterialet från Mälardalen inte har sammantäts eller bearbetats annat än i en C-uppsats (Clareus 1980). De artiklar som publiceras om enskilda fynd tar i allmänhet upp vapengravar från yngre romersk järnålder. Dessa ses som förebud för den yngre järnåldern. I en äldre forskartradition knyts de an till Svearikets uppkomst: "Redan nu torde man dock kunna säga, att Göddakersfynden och de iakttagelser, var till det givit uppslaget, lämnat ansevärda bidrag till frågan om der gamla Svearikets uppkomst. De visa nämligen, att redan århundradena e. Kr. vid de uppländska Ynglingakonungarnes hov blomsrade den fruktbarhetskult, i vars utövande andra germanfolk enligt Tacitus vitnesbörd sammanslutit sig. Därför är det i och för sig sannolikt, att också i Uppsverige denna religion hafven enande verkan och varit ett sammankrävande band smäckaterna emellan. I varje fall torde det vara den halvt sakrata karaktären av Ynglingäters konungadöme, som utgjort en av de viktigaste faktorerna vid enhetsverkets genomförande." (Ekholm 1925 s.343f.) Det sakrala innehållet i gravar och då särskilt vapengravarna tonas visserligen i senare forskning, men kopplingen till den yngre järnåldern kvarstår. Greta Arwidsson skriver om den praktfulla vapengraven från Fullero, daterad till slutskedet

av yngre romersk järnålder: "Såsom representant för kammargravtypen är demarka vapengrav från Fullerö av alldeles speciellt intresse däför att den så tydligt visar sambanden med den romerska tiden rika skeletgravar såsom vi känner dem genom fynden från Gödäker i Tenså, Skuttunge kyrka och Tibble i Listuna, samtiger som den visar här mot den senare järnålderns granskick. ... den hypotes som jag gör närvarande finner vara den mest sannolika lösningen på problemet Välgärde-Fullerö, nämligen den att Välgärde-graven tillhör Fullerö-bebyggelsen och att samma släkt, som jordat den förfäne krigaren i röset på Fullerö-hacke, också använt den närmare än ligande grusåsen, Välgärde-backen, för sina begravningar." (Arwidsson 1948 s.42ff.) Vapengravarna från förromersk och äldre romersk järnålder knyts inte an till de några tiotal år yngre gravar som tillskrivs en fundamental betydelse för samhällsutvecklingen mot ett riksennande. Att notera är att de uppländska vapengravarna tillskrivs ett sakralt innehåll till skillnad från gravarna i götalandsskapen. Efter den så kallade sveaskolans konkurs kan möjligen en ny tendens att behandla vapengravar förmärkas. Den kan exemplifieras genom artiklar av Bodin, Flyg (1988) och Andersson (1989) och även Rasch (1991). Den förstnämnda artikeln behandlar visserligen en vapengrav från Östergötland men ansluter till den generella tendensen att undvika diskurera praktfulla vapengravars eventuella maktpolitiska innebörd. Istället diskuteras frågor om föremålets datering och proveniens i detalj. Så långt tolkningar av vapengravari olika delar av landet. Uppenbartigen finns det flera sätt att tolka vapengravar på. Givetvis spelar de allmänt rådande arkeologiska teorierna in. Tankar som diffusionism, New Archaeology och symbolarkeologi påverkar givetvis den tolkningsram som ges åt vapengravarna. Trots detta går det att tillspetsat ge denna sammantätningsram över uttolkningen av vapengravarna och dessas betydelse på vägen mot ett riksenande: Vapengravarna i Östergötland ses som exponenter för ett militärt system utan större samhällsyggande kapacitet. De med vapen gravlagda är krigiska infödingar uran rätt till sitt land. De utmålas som kraftigt beväpnade och krigiska. En seger över dem blir därför desto större. Vapengravarna i Västergötland ses som bevis för nävaro av självständiga kommunalpolitiker. I Småland skedde under järnålder, precis som under 1800-talet, en jakt efter naturrillgångar. Denna leddes av diresta jäm- och träbaroner. I Skåne är vapengravarna tecken på de skånska storböndernas oformlaga eller ovilja att blanda sig in i lättnornas politiska räknsmäder. Sedan 1658 får de ju inte vara med i den danska politiken. I Mellanorrland förvandlas invandrare till inbyggare i och med att den arkeologiska institutionen i Umeå öppnades 1975. De med vapen gravlagda i mälardalen ses som präskungar med helig rätt att driva igenom statsmakten vilja. På senare år har denna varit svårare att hävda.

Den bild man får fram summerar, trots forskarnas olika utgångspunkter, upp till en enhetlig historiesyn som fanns runt sekelskifftet exemplifierat bland annat av Sienna

(1905). Denna är den extrema sveaskolan vad gäller riksbygning. Detta synsätt har gått igen långt senare bland annat i Carlsson/Roséns *Svensk Historia* (1962, s.81ff. Dessa avsnitt författade av Rosén). Denna bok användes så sent som 1984 som lärobok i historia vid universitetsstudier, egen erfarenhet. Det historiska förloppet som skissa upp är att Östergötland tidigt underkuvas av ett expansionistiskt svearike med säte i Mälardalen och då framförallt Uppland. Västergötland behåller sin självständighet längre, kanske till och med in i medeltid. Småland är inte statsbyggande utan är råvaruproducent. Makten i form av vapengravar är de främmande järnbaronernas symboler. Även Norrland erövras från Mälardalen. Att notera är att detta erövring i nyare forskning inte är strukten utan endast senare lagd till folkvandringstid. Skåne står som Näslund påpekar i META-artikeln helt utanför en politisk kontext.

Är denna bild av historiekrivningen kring vapengravarnas riksbygande betydelse riktig? Är det inte befogat att vapengravar i olika delar av landet ges olika innebörd berende på sin kontext? Är det verkligen så att stora delar av den arkeologiska historiekrivningen omedvetet strålar samman under ett paraply av förelagade idéer som man explicit tar avstånd ifrån?

Angående vapengravarnas kontext och tolkningen av dem vill jag framhålla att flera av de citerade forskarna går igenom det arkeologiska materialet ur kronologisk och typologisk synvinkel, går igenom fornlämningsbilden runt fyndplatserna och drar paralleller till andra fynd i när och fjärran. Om man vill påstå att det är detta genomgång som ligger till grund för de maktpolitiska tolkningarna av gravarna blir min motfråga, vilken kontext och vilka föremål i gravarna ger möjligheten att tolka dem som tecken på prästigungadöme, storhöder, järnbörner, invandrare eller inhemskt utveckling? *'When we seek to make sense of such problematical topics such as human nature, culture, society, and history, we never say precisely what we wish to say or mean precisely what we say. Our discourse always tends to slip away from our data towards the structures of consciousness with which we are trying to grasp them; or, what amounts to the same thing, the data always resist the coherency of the image which we are trying to fashion them. Moreover, in topics such as these, there are always legitimate grounds for differences of opinion as to what they are, how they should be spoken about, and the kinds of knowledge we can have of them.'* (White 1978 s.1.)

Frågan är om vapengravarnas innehåll och kvalitet är av sådan art att man kan se ett område som rikare eller mäktigare än ett annat. Praktfulla vapengravar är i varierande omfattning företrädda över hela landet. Går det genom objektiva iakttagelser av gravar som Simris 41 i Skåne, Djursdala i Småland, Östervarp i Östergötland, Överbo Smedsgården i Västergötland, Gödäkeri Uppland och Horsta i Medelpad tillräckligen bara de gravlagdauan över hela landet änden ett specifikt politiskt liv? Alla dessa gravar är anlagda under en hundraårsperiod. Alla innehåller unika och praktfulla vapen,

importer eller guld. Vad ger oss möjligheten att tolka vissa av dem som politiskt och militärt överlägsna?

Att förelagade teorier och paradigm kan leva kvar inom forskningen och komedvetet påverka forskares historiekrivning har på ett brillians sätt skildrats av Bernal (1987). Han visar hur rasistiska idéer har styrt synen på Egyptens och Levantens betydelse för det gamla Greklands civilisation. Genom den långa vetenskapliga inskolningsprocessen blir studenterna indoctrinerade med de förelagade idéerna.

Denna artikel är som sagt varken författad av en medeltidsarkeolog eller handlar om medeltiden. De frågor som jag bollar vidare är om de finns liknande gömda strukturer i andra forskningstämländer? Vad betyder historiekrivningstraditionerna för synen på riksbandet i de Nordiska länderna? På det teoretiska planet berörs givetvis även frågan om historiekrivandets arkeologi, konsten att skriva om det förgångna.

En fråga jag inte berört, men som ändå är av central betydelse är vad vapengravar och gravar egentligen representerar. I den här artikeln har jag utgått från den spridda uppfattningen att vapen representerar politisk eller militär makt. Det till synes rådande starkaste paradigmet vid uttolkningen av gravar tar sikte framförallt på religion och ideologi. Vapnets grundmurade roll som politiska maktinstrument förefaller stå vid sidan av de flesta paradigmen. Så kan man till exempel jämföra denovan citerade artikeln av Kaliff där vapengravarna ges en extrem betydelse i det politiska skeendet med en artikel av samma författare i samma nummer av TOR (Kaliff 1992b). I denna ges de flera gravgåvor och företeelser i gravskicket under järnålderen religiös eller ideologisk tolkning. Vapnen är uppenbart alltför politiskt laddade för att kunna tolkas i samma termer.

Forskingen om makt, maktupplyggning och riksbygning sker inte bara genom det primära studiet av vapengravarnas innehåll, struktur eller kontext eller uppbyggnaden av storhögar. Lika viktigt är det sekundära studiet om hur vi bygger upp våra texter runt dessa frågor.

Pavel Nicklasson är doktorand i förhistorisk arkeologi vid Lunds universitet

Litteratur

- Andersson, K. Gamla och nya undersökningar vid Tibble. *Fjölnir Årg 8 nr 1, 2, 3*. 1989.
- Arwidsson, G. Valsgärde-Fullerö. *TOR*. 1948
- Bernal, M. *Black Athena The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*. 1987.

Bodin, U.& Flyg, P. En romartida ryttargrav från Tornby. *Fjölnir* Arg. 7 nr 3. 1988.

Bohsack, D. *Die Burgunden in Ostdeutschland und Polen*. Quellenschriften zur Ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte Bd 4. 1938.

Callmer, J. Från herraväld till statlighet i Skandinavien ca. 0-100 e. Kr.

META 1993:3-4

Carlsson, S.& Rosén, J. *Svensk Historia I*. 1962.

Clareus, C. *Vapengravar från äldre järnålder i mälarlandskapen*. Trebetygsuppsäser från Stockholms universitet. 1980.

Ekdahl, G. Gravfältet vid Gödäker. *Fornvänen*. 1925.

Hyenstrand, Å. Drakdödare och hjältesaga - en essä om riksenande. *META* 1993:3-4

Kaliff, A. Östergötland - ett landskap växer fram. *TOR* vol 24. 1992a.

Kaliff, A. En religionsarkeologisk syn på gravar. *TOR* vol 24. 1992b.

Liedgren, L. *Hus och gård i Hälsingland*. 1992.

Näsmann, U. Från Region till Rike - Fra Stamme til Stat. Om danernas etnogenes och om den danska riksbygningen. *META* 1993:3-4.

Oxenstierna, E. *Die Urhimat der Goten*. 1945.

Oxenstierna, E. *Die ältere Eisenzeit in Östergötland*. 1958.

Ramqvist, P. Perspektiv på regional variation och samhälle i Nordens folkvandringsid. Fabech, C.& Ringtved, J. (red.) *Samfunsorganisation og Regional Variation*. 1991.

Rasch, M. Sammanfattande kommentarer och analys. Hagberg, U.-E., Stjernqvist, B. & Rasch, M. *Ölands järnåldersgravfält II*. 1991.

Sahlgren, K-E. *Valle härads formminnen*. 1939.

Selinge, K-G. Järnålderns bondekultur i Västernorrland, sätttryck ur Väster-norrlands förfistoria. 1977.

Selling, D. Smålandska vapenfynd från romersk järnålder. *Smålandska kulturbilder*. 1952.

Slømann, W. Medelpad och Jämtland i eldre Jernalder. *Universitetet i Bergen Årbok Hist-Ant rekke nr 2*. 1948.

Stierna, K. Sverr och Götar under folkvandringsstiden. *SFT* 12. 1905.

Stjernqvist, B. *Simris. On cultural connections of Scania in the Roman iron age*. 1955.

Stjernqvist, B. *Roman objects from the equipment of a Scandinavian warrior of the second century A.D.* 1977.

Särvik, I. *Paths toward a stratified society*. 1982.

White, H. *Tropics of Discourse*. 1978.

Den totale kontrollen, en utopi? - eller jeg ser det men jeg liker det ikke!

Knut Paasche

Dette flott at det i Meta (Meta nr. 3-4/93) igjen reises en diskusjon rundtmetoden ved gravninger i middelalderbyene. Stefan Larsson reiser flere meget viktige og høyst aktuelle spørsmål i sin artikkel "Lunda-arkeologien i ljuset av erfarenhetene fra de senaste utgrävningarna" (Larsson 1993:40-41). Larsson utmerker seg også ved ikke bare å kritisere det såkalte "Lundaparadigmet", men også ved å foreslå og diskutere veler ut av problemene i lys av en av de siste gravningene i Lund: Kv. Myrrnet 3,4,5 (Larson m.fl 1993).

Mens arkeologien generelt de siste årene har vært preget av en sterk grad av teoretiisering, har dette kun i mindre grad gjort seg gledende for middelalderbyarkeologien. Jeg tenker her på den delen av arkeologien som har vært preget av det postmoderne, og som på tross av sitt mangfold, går under fellesbetegnelsen post-prosessuell arkeologi. Det er viktig at også de som jobber med middelalderbyene i større grad tar tak i og diskuterer den bakenforliggende teorien som grunnlag for metodedebatten. Middelalder/byarkeologene, deriblant Larsson (op.cit), har hatt en tendens til å isolere en diskusjon rundtmetoden om den skulle være teoriuavhengig.

Mange som jobber med middelalderbyene har dukket ned i sitt altoppslukende massematerialet, og på den måten unngått (med få hederlige unntak) mye av den teoretiiske debatten som har foregått innen faget, spesielt de siste årene. Likevel vil jeg hevde at dette på ingen måte bare har hatt negative konsekvenser for middelalderarkeologien. Selv om de teoretiiske vyene og nyskapningene innen faget har vært store de siste årene, har dette i svært liten grad påvirket den arkeologiske metoden, altså utgravningsmetodikk og den videre materialbehandling. Jeg vil derfor hevde at disse teoretiiske retningene, på mange måter, har vært med å bremse metodeutviklingen, snarere enn å videreutvikle denne.

Noen vil muligens si at middelalderarkeologene har hatt en noe arrogantholdningen i forhold til strømmingene innen nyere teori på 80-tallet. Dette kan selvfølgelig også gjenspeile en frykt for følgene av de seinere årenes teoretiiske retninger. Jeg tenker da spesielt på den delen av den post-prosessuelle arkeologien hvori en nærmer seg det en nærmest måkune kalle en konseptuell relativisme. Her er den opprinnelige meningen tapt, og arkeologi handler ikke om annet enn hva arkeologer har skrevet om fortiden (Shanks & Tilley 1987a,b,1989). "...any attempt to reconstruct a real past is impossible and we should not attempt to recover original meanings" (Shanks & Tilley 1989:4). Denne noe passive holdningen til den teoretiiske diskusjonen fra middelalderarkeolo-

gene har ført til at arbeider med nye ugravninger, dokumentasjon og bearbeiding av middelaldermaterialet fra våre byer har kunnet fortsette tildeles upåvirket av disse strømmingene. Den teoretiske debatten har i hovedsak foregått andre steder enn i byarkæologien. Likevel har ikke dette, om en vil teoretiske vakum, bare vært negativt. En konvertering til, eller underlegelse av, dette på mange måter kompromissløse "paradigmer" (post-prosessualismen), ville ha slått beina under hele byarkæologien i sin næværende form. En reduksjon av alle tanker om forhistorie til kun å representere rentid, ville gitt massematerialet fra våre middelalderbyer liten eller ingen verdi. Deine noe passive holdningen til middelalderarkæologene de seneste årene, gjør at vi nå relativt uskaddet, kan stikke hode opp av sanden og fortsette å forme metoden for graving og dokumentasjon av de middelalderske kulturlag i byene. De som, mot formodning, så har sunket for dypt ned i de siste årenes teoretiske hegemonier (les post-prosessuell arkæologi) får heller henge seg på hos de andre vitenskapene som jobber med nåiden og ikke fortiden.

Betyr dette så at vi skal tilbake til en ren positivistisk tilnærming til materialet? Til dette må svaret være et klart nei! De som fra tid til annen har stukket hodet opp av sine hull (les massematerialet: keramikk-biter el.) vil ha oppdaget en del nye momenter i debatten og mulige veier ut av de til tider så eksistensielle problemene vi til daglig konfronteres med. Med eksistensielle problemer tenker jeg her først og fremst på representativitets-problemmene, samt diskusjonen rundt arkæologen (forskeren) som subjekt. Heller ikke betyr dette at vi kan ignorere den teoretiske diskusjonen, da denne er et av premissene for enhver tilnærming til materialet. En holdning som: "jeg ser det, men jeg liker det ikke!", er ikke akseptabelt når det i lys av det postmoderne er reist. Såpass dyptrykksyende kritikk mot gjeldende bruk av teori og metode. Det er her det gjelder å ta tyren ved hornene! En flukt til sin egen lille del av massematerialet, enten det er keramikk eller vevlodd, vil i beste fall gi oss mer materialkunnskap. Men slike, ofte endeløse materialpubliksjoner, vil kun i liten grad skrive ny historie. Enkelte ganger virker denne typer arbeider nærmest som en flukt fra de mer eller mindre eksistensielle teoretiske og metodiske problemene som så sterkt er framhevet de siste årene.

Ren metodeutvikling, uten bakenforliggende teoretisk gjennomtenking, vil heller ikke føre oss noe videre. Teknisk har det de siste årene vært en utvikling av feltmetoden for bygravningene. Kulturlag blir etter hvert dokumentert på lik linje med konstruktjoner og glenstander. Og flere går over til ren stratigrafisk graving, med det siste eksemplet fra Lund (Larsson mfl. op.cit.). Vi har også flere eksempler på at vi nærmere oss en tredimensjonal dokumentasjon og framstilling av det totale innholdet innen en graving. Det beste eksemplet her er de siste årenes undersøkelser på Birka, men også eksempelvis i Oslo med gravingen i Oslogr. 6 (1987-89), ble det tatt steget i denne

retning (Molaug 1991). I Oslogr. 6 ble det helt og holdent gravd stratigrafisk med en dokumentasjonsmetode som på mange måter nærmer seg den tredimensjonale dokumentasjonen ved en graving. Alle lag ble tegnet ut i flaten på egne lagskjemaer. Dette sammen med nivellene gav muligheter for en enkel form for rørlig beregning (volum) av de enkelte lagene. På denne måten kan alle gjenstanden relateres til bestemte lag og kategorier av lag, samt til konstruksjonene. Likevel er problemene fremdeles mange eller på mange måter samme: Bearbeidingen av materialet fra Oslogr. 6 viser at mer enn 40% av lagene er redeponert. Dette på tross av få egentlige nedgravninger som har forflyttet materialet. Disse beregningene bygger på Andzej Golembiuk dokumentasjon av kulturlagene ved Oslogr 6 gravingen (Golembiuk 1991). Redeponeering kan skyldes alt fra grøfting og planering til små dagligdagse hendelser som at en bøtte ertømt, et spadetak er spaddet eller et gårdstun er feid osv. Dette er små historiske hendelser det i de fleste tilfelle uansett vil være umulig å holde styr på og tolke, hverken i feltet eller seinere. Slutproduktet, eller de kulturlagene som avdekkes, har vært gjennom en prosess både før og etter at de er deponert som kulturlag. Denne prosessen "Formation Processes" er trukket fram av flere (Daniels 1972, Gifford 1978, Schiffer 1976). Den totale kontrollen over denne prosessen ved en bygravning er og blir en utopi. Den rene naturupåvirkede delen av prosessen kan muligens til en viss grad kartlegges, men å finne noe mønster eller regularitet i den kulturelle delen av prosessen er og blir vanskelig om ikke umulig. Dette sistnevnte problemet framheves også av Britt Solli i hennes bokanmeldelse av Michael B. Shiffers bok "Formation Processes of the Archaeological Record" (Schiffer 1987): "Are not the problems of cultural variability slightly different from the problems of environmental variability?" (Solli 1989:63).

Det er i dag en fare for at nye stadig mere avanserte dokumentasjonsmetoder og stadig større nøayktighetsnivå blir en flukt fra de mer eller mindre "plagsomme" bakenforliggende teoretiske spørsmålene. Svært mange diskusjoner rundt representativitet og forskerns rolle (subjektivitet/objektivitet) ender med resignasjon og et: "Jav, men vi kan jo ikke si noe om fortiden likevel!". Dette er problemet løst, eller vi skyver det til side for denne gang, og forsøktes slik via litt hårgjort. Dette farlig dersom metodeutvikling bevisst eller ubevisst blir brukt nærmest som skalkeskjul for massematerialets egentlige tolkningsproblemer. Stefan Larsson trekker etter å ha bearbeidet materialet fra Kv Myntet, Lund en konklusjon med stor titro til å løse alle sine problemer med graving etter stratigrafisk metode, og dokumentasjon i tre dimensjoner (Larsson mfl. 1993). Denne troen på "...etkonsekvent lagergravende..." og å klarlegge disposisjonsmønster og spredebilder i tre dimensjoner som en metode til å få full kontroll på, i Larssons tilfelle keramikken, tror jeg er en utopi (Larsson 1993:52). Arkeologens drøm om å kunne dreie kulturlagene rundt i rommet som lag i kakeskjul-

kanne vil muligens gang bli teknisk mulig, men vil likevel sitte igjen med des samme tolkningsproblemene. Bildet vil uansett bare representere fragmenter av den opprinnelige helheten eller "virkeligheten". Arkeologens dilemma er at vi aldri kan få kontrollen på materialets opprinnelige størrelse. Det er dette Torsstein Madsen kaller "det bagvedliggende univers" (Madsen 1990:65). Spørsmålet er om det arkeologiske funnmaterialet (massematerialet), kan regnes som et representativt utsnitt? Det er ytterst tvilsomt om en på bakgrunn av det utsnitt funnmaterialet representerer kan dra bastante konklusjoner om det univers utsnittet representerer. Representativitetsproblemet vil alltid være til stede uansett hvor god metoden blir. I denne sammenheng kan det også nevnes anslag fra gravningen på Søndre felt i Oslo (Molaug 1989:232-236). Molaug argumenterer her for at så mye som 90% av byens avfall i perioder har blitt flyttet ut av byen.

Disse spørsmålene bringer oss tilbake til arkeologen som subjekt, eller 80-åras "the lost of innocence". Denne kløfta (representativitetsproblemet) mellom materialet og fortiden er uoverkommelig, uten en sammenkobling mellom arkeologens antagelser om fortiden og data. Under hermeneutikken går dette under navnet *førforståelse*. I forlengelsen av dette er det som nevnt ovenfor, reist spørsmål om forskeren i det hele tatt kan løsrive seg fra vårt egen samtid å si noe om fortiden (Shanks & Tilley op.cit, m.fl.). Og i forlengelsen av dette: Kan vi i arkeologien arbeide ut fra universelle lovmessigheter og absolute samheter? Og dersom dette ikke er tilfelle, undergraver ikke da faget seg selv som en vitenskap? Til dette vil jeg bemerk følgende: Vikan ikke helt og holdent frigjøre oss fra samtiden, men vi kan knytte alle våre tanker og funderinger nært opp til materialet. Dette vil si å bruke våre tanker (eller vår forståelseshorison), og sette disse opp i mot de mulighetene til kulturelle tolkninger som ligger i det aktuelle materialet vi jobber med. Materialt skaper rammene (mulighetene og begrensningene), eller om en vil "brillene" hvor igjennom våre problemstillinger skal lede mot kulturelle tolkninger. Nei, begrepene ovenfor er ikke tilfeldig valgt! Begreper som vår *førstårleshorison*, *briller* eller bedre *kulturelle briller* er på 80-tallet brukt til å relativisere og fragmentere ethvert forsøk på tolkninger av forhistorien. Det er på høy tid at disse begrepene innen arkeologien også blir brukt med motsatt fortegn. Enkelte ser begrepet "forskernes førstårleshorison" kun som en refleks av samtiden. Utgangspunktet for begrepet ligger i hermeneutikken. Her er forståelseshorisonen eller førstårleshorisen først og fremst forskningshistorie som grunnlag for en problemstilling. Videre erforskningsprosessen gjennom hermeneutikk-en et dialektisk forhold mellom data (det arkeologiske kildematerialet) og forskeren (arkæologen). Dette gir ikke bare arkæologen som subjekt og produkt av vår egen tid taterett når forhistorien skal skrives. Også det arkæologiske materialet i seg selv vil på denne måten få en egenverdi som kilde, og i høyeste grad påvirke forskningsresultatet.

Dagfinn Skre har sagt det på denne måten: "Forskning om fortid knytter derfor an til to virkeligheter, både den nådige og den fortidige. Det er vår fortelling om deres virkeligheter" (Skre 1993).

Når enkelte i dag betviler ethvert forskningsresultat, og avviser alt som produkt av vår egen samtid, legger de stor vekt på subjektet. På mange måter kan en si at det hele i grunnen bunner i en søkeretter en absolutt sannhet. Mens spørsmåler er om visk skal søke denne absolute samheten? Kirsten Hastrup formulerer det slik. "Athævdé, atder ikke findes en absolut sandhed, er ikke det samme som at hævde en absolutt relativisme, der gjør alle sandheder lige gyldige, og dermed ligegyldige" (Hastrup 1992:40). Videre påpeker hun hvordan denne absolute samhet er hypothetisk og i sitt vesen ubeviselig. Det finnes ingen målestokk for samhet, som ikke selv er en del av de menneskelige vilkårene (*ibid*). Eller slik John Bintliff i en artikkel trekker fram og formulerer Wittgensteins tanker "...disputes about the absolute truth of proposition were a meaningless exercise" (Bintliff 1993:98). Problemet er at det er ingen vei til forståelse av andre mennesker uten om ens egen erfaring og forestillingerne. På en måte kan en si at dette opphever skille mellom subjekt og objekt. Men vikan likevel si noe om fortiden! Den kunnskapen en kan trekke ut av materialet er den vi kan argumentere for. En argumentasjonsrekke bør gi rom for den usikkerheten som ligger i tolkingen, og "Samheten" er den forestillingen eller rekonstruksjonen av fortiden som klarer seg mot andre forestillinger. I prinsipp kan ingen bevise hendelser i forhistorien. Det dreier seg, med bakgrunn i materialet, om å samsynliggjøre dem. Metodene vi i dag bruker ved bygravninger er formet under "ny-arkæologien" på 60-og 70-tallet. Dokumentasjonsprinsippene fra pionerprosjekter som Byggen i Bergen har blitt raffinert og videreført mot den rene stratigrafiske gravningen vi kjenner i dag. I hovedsak en felles metode (med en viss grad av variasjon fra by til by) er i dag godt imarbeidet ved de norske utgravningskontorene, og gir et godt grunnlag for en videre analyse av materialet. Utfordringen i dag ligger i å videreførte og forene denne metoden med det av den kritikken som er reist på 80-tallet. De siste undersøkelsene i Sigtuna (Tesch mfl. 1991, Pettersson 1993) og Lund (Larsson mfl. op.cit) viser at vi nå i en månå større grad er i ferd med å få en felles nordisk metodisk plattform. Men på mange måter er vi på veg mot ett detaljeringsnivå som vil komplisere bygravningene ytterligere. Detaljeringen er allerede på et slikt nivå at mange drukner i data og innsamlet materialet. Enhver detaljering i dokumentasjonen må nøye kryttes tilklat mål og teoretisk bakgrunn. Vi vil her dokumentere på denne måten fordi at vi ønsker os... Endringer av dokumentasjonsmetode, som i Lund fra "Lundaparadigm" til stratigrafisk gravning (Larsson 1993), eller metodeutvikling i andre av våre middelalderbyer, må følges av grundig funnene problemstillinger i lys av den aktuelle gravningens eller materialets muligheter.

Med fare for, 1: å bite meg selv i halen, da pluralisme helt klart er en del av det postmoderne, samt 2. og i for stor grad gjenta tidligere brukte floskler, vil jeg likevel si følgende: Forskning er en prosess, hvor en også må ta sjanser. Alle retninger er viktige, og nettopp mangfoldet driver arkeologien videre og er med på å sette de kulturhistoriske brikkene på plass. Forbyarkeologien betyr dette blant annet: En stadig detaljering og raffinering, hvor en samtidig beholder en filosofi som sier at alt skal dokumenteres fordi at framtidens forskere kan få bruk for det, ikke er holdbar. Den stadige opphopingen av ikke bearbeidet materiale viser hvorfor dette er fullstendig meaningsløst. All erfaring viser at jo eldre materialet blir, jo større sjansen er det for at ingen noen gang vil trenne det. Utvikling av nye metoder og nye problemstillinger, gir også et tilidigere satningsområder bør gå ut. Prioriteringen blir herviktig! Vimå komme bort fra en målsetning med å dokumentere alt. Dette er likevel et oppnåelig mål.

Knut Paasche är magistergradsstudent i Nordisk arkeologi vid universitetet i Oslo.

Litteratur

- Bintliff, J. Why Indiana Jones is Smarter Than the Post-Processualists. *Norwegian Archaeological Review*. Vol. 26 No 2. 1993.
- Daniels, S.H. Research design models, i: Clarke, D.L. (ed.) *Models in Archaeology*. London. 1972.
- Gifford, D. Ethnoarchaeological Observations of Natural Processes affecting Cultural Materials, i: Gould, R, (ed), *Explorations in Ethnoarchaeology*. Albuquerque. 1978.
- Golembnik, A. Modelling the process of stratification in Medieval urban deposits, s.37-45 i: Birgit Artherius (red.), *Laborativ Arkeologi 5. Arkeologiska Forskningslaboratoriet*. Stockholm.1991.
- Hastrup, K. *Det antropologiske projekt om forbløffelsen*. Gyldendal/Intro. Nordisk Forlag A.S. København. 1992.
- Larsson, S. Lunda-arkeologien i ljuset av erfarenheterna från de senaste utgrävningarna. *META* 1993:3-4.
- Larsson, S. *Kv. Myntet nr. 3,4,5. Lund Stratigrafisk rapport*. Kulturen, Lund. 1993.
- Madsen, T. Statistikk og arkeologi, s.57-80 i: Jørgensen, L (red): *Arkeologi, Statistikk og EDB, Arkeologiske Skrifter 4*. Arkeologisk Institutt, Københavns Universitet. 1990.
- Molaug, P.B. On the representativity of artefacts found during excavations in Norwegian medieval towns, s.232-236 i: Myrvoll S. (Red): *Archaeology and the urban economy, Festschrift til Asbjørn E. Herteig*. Arkeologiske skrifter. Historisk museum i Bergen, No.5 Bergen 1989.
- Molaug, P.B. *Oslosgt. 6. Ugravningsrapport fra Riksantikvaren*
- Ugravningskontoret for Oslo. Upublisert. Oslo. 1991.
- Shanks, M & Tilley, C. *Re-Constructing Archaeology*. Cambridge University Press. Cambridge. 1987a.
- Shanks, M & Tilley, C. *Social Theory and Archaeology*. Cambridge University Press. Cambridge. 1987b.
- Shanks, M & Tilley, C. Archaeology into the 1990s, s.1-14 i: Bjørn Myhre (ed): *Norwegian Archaeological Review* Vol 22. No. 1. 1989.
- Schiffer, M.B. *Behavioral Archaeology*. New York. 1976.
- Schiffer, M.B. *Formation Processes of the Archaeological Record*. Albuquerque. 1987.
- Skre, Dagfinn. *Tid og Tanker i forhistorisk tid. Foredrag ved NKKM's Jubileumsseminar 4/6*. Oslo. 1993.
- Solli, Britt. Bokanmeldelse av: Shiffer, M.B Formation Processes of the Archaeological Record, 1987, s.62-63 i: *Norwegian Archaeological Review*. Vol 22, No 1, 1989.
- Tesch, S. Bakgrunn og metod, s.7-22 i: Tesch, S (Red.) *Makt och Människor i kungens Siguna. Sigunauträvningen 1988-90*. Siguna. 1991.

Fra ridderspore til træsko

Jes Wienberg

"Vi vil lave en katedral så stor, at de som

får den at se færdigbygget, vil tro, at vi
er tosede." (Kanik ved domkirken i

Sevilla 1402, citet efter Bolvig 1994 s
139)

Kirker og kunst

Kirker og kunst i Danmarks middelalder! Lyder det ikke alt for velbekendt? Har emne ikke været behandlet tidligere? Mindst sagt og ikke blot én gang, men i væk efter værk over mere end 100 år, både videnskabeligt og populært. Listen over blot de vigtigste bøger er spændende lang:

"Udsigt over Danmarks Kirkebygninger", "De danske Kirkebygninger", "Vore Landsbykirker", "Danmarks Kunst", "Gylde Altre", "Danmarks Kunsti i Middelalderen", "Danmarks Kirker", "Kirkebygningerne og deres Udstyr", "Danmarks middelalderlige Døbefonte", "Vore gamle Kirker", "Danmarks romanske kalkmalerier", "Den danske Billedbibel", "Jyske Graniporter", "Danmarks Bygningskultur", "Kirken i landskabet", "Danske kirker", "Danmarks Bygningskunst", "De danske Kirker", "Jydsk Granit", "400 danske landsbykirker", "Vore gamle kirker og klostre", "Fra Runesten til Altertavle", "Kirkekenshuse", "Dansk kunst", "Danske Kalkmalerier", "Danmarks Kalkmalerier", "Danske kirker og klostre set fra luften", "Troens billeder", "Kirkerne i Danmark" og "Troens kunst".

Forskningsfeltet er altså velteblevet, nærmest overetableret. Er der da mere at opdage, mere at skrive? Ja, det er lykkedes for den danske historiker Axel Bolvig at aflokke de velkendte kilder nye tankevækkende tolkninger. I to aktuelle bøger får vi utraditionelle og diskutable synspunkter på især kirkebyggeriet, den romanske granitskulptur og de gotiske kalkmalerier.

Kirkekunstens storhedstid

"Kirkekunstens storhedstid" er en wellillustreret bog på 260 sider, hvoraf de sidste 30 sider omfatter litteratur, noter, forkertelser, illustrationsfortegnelse, stedregister og navneregister. Vi møder en bog, som er behagelig at læse og let at slå op i.

Gennem 11 kapitler behandler Bolvig emner som kunsthistoriens opkomst, kirkebyggerne, udviklingen fra gravkapel til gårdkirker, overgangen fra træ til tegl som byggemateriale, kirkernes datering, hvem som besøgte kirkene, domkirkernes lokalisering, selve kirkebyggeriet, kalkmaleriene og granitskulpturene. Her findes et væld af gamle og nye iagttagelser. Meget er hentet fra ældre bøger og artikler, men her er også nye inspirerende tolkninger.

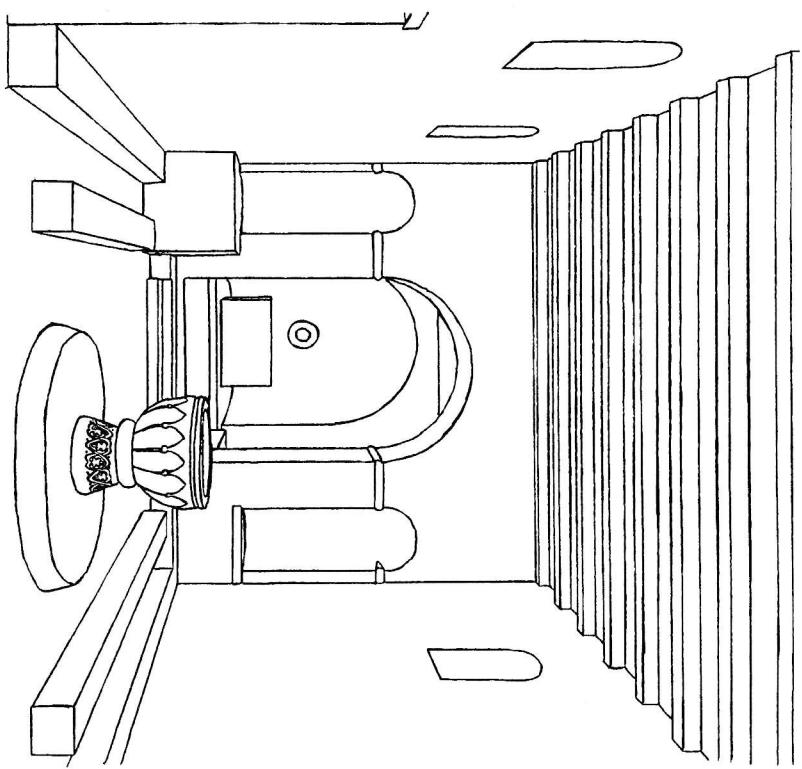

Fig 1. Butterup kirkes indre: Hvor mange og hvem fik plads på den romanske kirkes murede bænke? Var det blot kirkeejerne med deres familier, måske 1/10 af sognets befolkning? (Efter Hansen & Sørensen 1979)

Hvem, som lod bygge de romanske sognekirker, er et spørgsmål, som meget længe har fascineret. Svarer har skiftet fra rigets mængdest til menigheden og senest til individuelle bønder med hver sin andel. Her udvikler Bolvig debatten ved en spændende omformulering. Han underer: "Hvem blev kirkerne opført til?"

Bolvig argumenterer for, at de romanske stenkirker har været forbeholdt kirkeejerne, da idens "fuldborgere". Med Butterup på Sjælland som eksempel (fig 1) hævder Bolvig, at kun en lille del af befolkningen kan have fået en sideplads på bænken. Butterups 30 m vægfaste bænk gav næppe plads til flere end ca 50 personer, hvor sognets befolkning skulle have været op omkring 500 personer (1 million indbyggere divideret med 2000 stenkirker, der burde have været ca 2400 stenkirker).

Når de romanske kirker var små på Sjælland, skyldtes det således, at de var opført som gårdkirker for et eksklusivt fåtal. Og når kirkene i Jylland gennemgående var større, skyldtes det, at de var opført af og for flere storbønder. Kirkebyggeriet var aristokratisk på Sjælland - mere demokratisk eller folkeligt i Jylland.

Bondens billede

Efter bogen om den romanske periode har Bolvig skrevet "Bondens billede", der behandler senmiddelalderens kirket og kunst. Også denne er veillustreret og letlæst, men klart tyndere. Bogener på 159 sider, hvoraf selve hovedteksten udgør de 144 sider. "Bondens billede" gentager her en gammel uvane, nemlig at behandle gotikken temmelig summarisk. Og et nationalromantisk skema af storhed og forfal, der forlængst burde være fjernet fra historikernes og kunsthistorikernes dagsorden, opträder her uden skam. Aristokratiet romanske periode forbliver en "storhedstid", mens folketogs eller senmiddelalderen tilsyneladende ikke er det.

Over 9 kapitler gennemgår Bolvig så emner som begrebet gotik, forskningen omkring gotikken i Danmark, senmiddelalderens politiske og sociale udvikling, hvem som kom i kirkene, gotiseringen af kirkene, kalkmaleriernes motiver og bestillere, samt kalkmaleriene som billedkunst. Og atter er meget hentet fra andre bøger og artikler, men tillagt nye tolknninger.

Nu udvikler Bolvig argumentationen for, at kun et fåtal kan have siddet i de romanske kirker. Den formenne arkitektur, bankesystemet og de aristokratiske kalkmalerier skulle tale for et romansk kirkebyggeri, der især på Sjælland var knyttet til storgårdene. Atter præsenteres vi for Butterups bænke, hvor få fik plads.

Siden hævder Bolvig, at senmiddelalderens gotisering af kirkene betød en overgang fra det aristokratiske til det folkelige. Nu overtog de velstillede bønder og borgere ansvaret for kirkene og kunsten. Senmiddelalderens paradoxale vestudvidelser får sin forklaring. Kirkerummet blev udvidet i en tid, hvor folket allertid havde mindsket, men menighedens flok samtidigt var øget. Og den stiliserede romanske billedkunst blev erstattet af jordnær realisme og antikunst. De religiøse billede blandes med "dadaistiske" mod-billede (fig 2).

Her blandt gotikkens kalkmalerier har "Bondens billede" sin styrke. Bolvig viser med gode eksempler og henvisninger til studier af Aron Gurevich og Peter Burke, hvordan billederne afspejler fastebondens verden og værdier. Vi ser bondefamilien i arbejde, mens gejslighed og aristokrati er på vej ind i helvedes gab.

Fra ridderspore til træsko

Bolvig's to bogsteges samlet oménese: Modsatningerne mellem det romanske og gotiske, som et udtryk for henholdsvis det aristokratiske og det folkelige. Men tesen om den

aristokratiske romanske kirkekunst og den folkelige gotiker i ringelunden. Synspunktet møder vi i stort set alle oversigtsværker. Ny er derimod den konsekvente sammenføring af vidhesbyrd fra arkitekturen og billederne. Og det radikale synspunkt, at de romanske kirker var forbeholdt kirkene og deres familier.

Da landet var domineret af storgods, var det alene storbondene som færdedes i kirkene. Landboer og gårdsæder var udelukket fra Guds hus. Først med godssystemets oplosning efter agrarkrisen fik folketellerfæstebondene adgang til kirkene. Nu blev de latinske messer suppleret med prædikener på dansk. Og de gamle bænke blev sløjfet som et led i kirkenumrets demokratisering. Hvor tidligere riddersporerridsede kirkegulvet, trampede og sled nu tresko.

Umidelbart virker Bolvigs argumenter overbevisende, men ved eftertanke bliver læseren skeptisk: Er folketallet på 1 million for hele riget troværdigt? Er det meningsfyldt regne på bænkernes længde i forhold til sognes folketal, når vi er usikre på både bænkernes funktion og befolkningens størrelse? Kan vi overhovedet sammenligne kirkestørrelser på Sjælland og i Jylland, når de sjællandske ofte havde vægfaste bænke, mens de jyske normalt savnede dem? Bænkernes siddeplader behøver jo slet ikke være et mål for hvor mange, som benyttede kirkene. For alle var ikke nødvendigvis i sognekirken samtidigt.

Modsætningen mellem et folkeligt kirkebyggeri i Jylland og et mere aristokratisk på Sjælland som baggrund for den ujævne gotisering er heller ikke holdbar. Gotiseringen skulle være mest omfattende, hvor folket tidligere havde været udelukket fra kirkene. Men da er det påtænkte, at ikke de skænske kirket forandres mere. At domme efter de talrige tåne, gallerier, stifterbilleder og små skibe ser vi jo et tydeligt aristokratisk kirkebyggeri i Skåne, men gotiseringen blev aldrig omfattende. Forblev Skåne aristokratisk gennem senmiddelalderen i modsætning til Sjælland?

Hvis vi nu ser udenfor Danmark: Hvorfor savnervist stort set gotikkens forandringer i Norge og Västergötland? Fastholdt aristokratiet herredømmet over sognekirkene? Savnede Norge og Västergötland bønder og borgere i senmiddelalderen? Og havde det romanske og gotiske en anden betydning på Gotland? Her var aristokratiet fætligt, og alligevel servet enormt, nærmest vanvittigt, byggeri i både den romanske og gotiske periode. Nej, det er vanskeligt, som Bolvig forsøger, at bortse fra de økonomiske forudsætninger. Økonomien må have været afgørende for omfanget af senmiddelalderens kirkebyggeri og kunstanskaffelser.

Gotiseringens talrige forandringer, som Bolvig knytter til folketets erobring af kirkene, gennemførtes til størstedelen langt op i 13-1400-tallet. Betyder det, at flertallet ikke fik adgang til kirkene tidligere? Og hvem er de folkelige billede malet til? Kan scenene, hvor bondefamilien arbejder, være aristokratisk og kirkelig propaganda? Når det var vanskeligt at få bonden til at blive ved fæstegården og betale sin

landgilde, når der var folkelige protester, ja oprør; kan det nok være værd at minde om arbejdets velsignelser. Billedanalysen bør altså ledsages af lidt billedkritik: Folkelige billeder, men af hvem, til hvem og hvorfor?

Siden er det synd, at Bolvig fokuserer alene på kirkeskabet, granitskulpturene og kalkmaleriene. Argumentationen kunne utvivlsomt være blevet styrket ved tydeligere at inddrage de romanske tårne med deres påfaldende ujævne fordeling. En undersøgelse af kirkernes træskulpturer skulle også kunne bekrefte tolkningen af den romanske kirkekunst som aristokratisk og den gotiske som mere folkelig. Endelig kan bøndenes og borgernes nederlag i Grevefejden forklare, hvorfor de burleske billeder forsvarde. Adelsvældets "storhedstid" pregede i stedet kirkenummet med træskærerier - strenge altertavler, ophøjede prædikestole, standsbevidste epitafier og kategoriserende stolesader. De underkuede fastebønder havde nu ikke blot adgang til kirken, de var tvunget til at besøge den.

Bolvigs fremlægger frugtbare hypoteser. De vil fremsprøvere nye undersøgelser af kirkenumnets udnyttelse set i forhold til sognets folketal, hvor demografiske analyser af kirkegårdenesgrave kan komme til nytte. Og det kan være værd at fundere over, hvem kirkene var bygget til, ikke blot i Danmark, men også i resten af Norden. Ved et faktisk konsekvenser for opfattelsen af kirkerne.

Bolvigs påstande åbner for nye spørgsmål: Vår folkets flertal således henvist til nu forsundte trækirker, til gudstjenester udendørs eller et fåtal fålige besøg i stenkirken? Eller forblev flertallet endog hedensk frem til senmiddelalderen, da sognekirkerne blev gotisere? En middelalderens synkretisme? Svimlende perspektiver!

Bolvigs Danmark

Begge Bolvigs bøger annoncerer Danmark som afgrænsning: "Danmark i romansk tid" og "dansk senmiddelalder". Det kan synes uproblematisk, men undervejs i læsningen opstår tvivl om, hvilket område han faktisk mener. Efterhåndensom teksten og billederne fremskridter reduceres Danmark fra middelalderens ærkestift til det nuværende land og undertiden blot Sjælland med de nærliggende øer.

Når Bolvig i "Kirkekunstens storhedstid" diskuterer lokaliseringen af de ældste domkirker, behandler han alle ærkestædets 8 middelalderlige stiftskirker jævnbyrdigt, altså Lund og Slesvig på linje med de øvrige. Ifølge stedregistret er Skåneland også pået repræsenteret i teksten, mens vi blandt illustrationerne blot finder én fra Skåne, nemlig Växjö kirkens kalkmalerier. De fleste er fra Jylland og Sjælland. Så langt så godt. Men når Bolvig flere gange angiver antallet af romanske stenkirker eller sognekirker til ca 2000, må han have tenkt på et Danmark uden Lunds stift for at cifrene skal kunne passe.

I "Bondens billeder" optræder kun fire kirkesteder i Skåneland, nemlig Bollestrup, Brunnby, Lund og Malmö. Blandt illustrationerne findes én fra Jylland (Tårup) og absolut ingen fra Skåneland, mens de sjællandske helt dominerer.

Eksemplerne er sikker valgt med omhu, men her, som så ofte, forsvinder de gamle provinser umærkligt ud af oversigterne. Glemt i København og glemt i Stockholm. Grænseregioner henvisede til egne indsæsser.

Det har faktisk konsekvenser for opfattelsen af kirkerne og kunsten, når de gamle landskaber bliver overset. Billedet af et folkeligt Jylland kontra et aristokratisk Sjælland er en misvisende forenkling. Bolvigstese, om gotiseringen som en bøndernes reaktion på det aristokratiske kirkebyggeri, er vanskelig eller umulig at opretholde, når Skåne inddrages i debatten. Det romanske kirkebyggeri i Skåne synes jo endog mere aristokratisk end det sjællandske. Men gotiseringen i Skåne forblev påfaldende beskedent. Bolvigs jysk-sjællandske teze falder, så snart den krydser Øresund!

Faste for fattigrøve

Axel Bolvig har skrevet, men hvem har han skrevet til? Tilsyneladende både tillæg og lærd. For her er noget at hente for både amatør og specialisten. Men Bolvig balancerer på en knivskarp afgmellem populærvideneskab og forskning. Spændende, men let både at skære sig og faide ned.

Ved et første indtryk falder bøgerne i kategorien populærvideneskab med tanke på formen og forlaget (Gyldendal). Teksten er letlast, illustrationerne faverige og noterne diskret placeret bagerst. Men samtidigt peger de forskningshistoriske afsnit, de uralige citater, den argumenterende eller tesestrivende form hen imod det rent videnskabelige. Målgruppen kan således vinke diffus. Ellernåske har Bolvig skrevet et par bøger, som han simpelthen selv ville have lyst at læse?

Det allerførste afsnit "Kunstens fødsel" lige som det allersidste "Billedet og publikum" falder lidt udenfor emnet. Og for at være populærvideneskab er den møjssommele gejnumengang af forskningens mænd (yderst få kvinder) de sidste århundrede alt for lang og monoton.

Sidenerbøgene fyldermed citater: I de forskningshistoriske afsnit udgør de åbenlyse og skjulte citater endog hovedparten af tekstmassen. Her havde en kortere problemorienteret redagogelse formuleret med Bolvigs egne ord været at foretrakke.

Og Bolvig kunne have skrevet én bog istedet for to. Tesen om det romanske og det gotiske, om det aristokratiske og det folkelige i kirkerne og kunsten, kunne med fordel være samlet i ét bind med lidt mere konsekvens og lidt færre citater og gentagelser. Nu får læseren indtrykket, at den oprindelige plan var at skrive "Kirkekunstens storheds-tid". Med blod på tanden blev så tillagt yderligere ét bind, der har lidt vanskeligt ved at stå på egne ben. "Bondens billeder" rummer for mange gentagelser fra det første bind. Således ser vi rekonstruktionerne af Butterup kirke i begge bind.

Endelig: Indimellem de tore linjer springer andenivadske fraser, hastige vendinger fra hverdagen, dagsaktuelle debatindlæg, jargon og trendord: "Maastricht-afstalten", "Faste for fattigrøve", "Lort på dæse", "hypershow", "cyberspace" og "virtual reality".

Hansen, B Als & Sørensen, M Aaman. Den usynlige kirke. Butterup Kirkes indre i middelalderen. *Strefflys over Danmarks bygningsskultur. Festskrift til Harald Langberg.* 1979.
 Magnus-Petersen, J. *De gamle Kalkmalerier i vores Kirker.* 1900.

Fig 2. Bondens billede: Folkelige, burleske mod-billeder til dereligiøse andaktsbilleder. Hedenmarskikkelsen med horn og skydevåben malet 1461 Bellinge kirke på Fyn. (Efter Magnus-Petersen 1900)

Som om, at Bolvig gerne vil være lidt up to date for MTV's audience ved at anvende et andet og yngre sprog end sit eget. Måske er jeg gammeldags, men jeg finder det lidt påklistret eller uærligt. Og i øvrigt, hvem husker Mastricht om et par år? Hensigten er god nok, men konsekvensen kan blive, at bøgerne hurtigt bliver forældede. Og det ville være synd!

Jes Wienberg er fil dr og universitetslektor i middelalderarkæologi ved Lunds Universitet.

Tak til min søster Inge Dam for sprogranskning.

Litteratur

Bolvig, A. *Kirkekunstens storhedsid. Om kirker og kunst i Danmark i romansk tid.* 1992.

Bolvig, A. *Bondens billede. Om kirker og kunst i dansk senmiddelalder.* 1994.

Castella Maris Baltici I. Ed. Knut Drake. Archaeologia Medii Aevi

Finlandiae 1. Almqvist & Wiksell International. 1993.

ISBN 91-22-01566-3.

Mats Mogren

Det torde vid det här laget inte ha undgått någon inom META's presumtiva läsekrets att borgforskningen i vårt land har fått ett rejält uppsving under de senaste 7-8 åren. Detta har också inneburit att svenska borgforskare har knutit internationella kontakter i allt högre grad.

Som kunde meddelas i METAnr 3 1991, finns det numera en nordlig, cirkumbaltisk motsvarighet till de stora, väletablerade symposieserien för borgforskare, Chateau Gaillard i Västeuropa och Castrum Bene i Centraleuropa. Den nordliga symposiiserien, som alltså är yngst i trion, heter Castella Maris Baltici och har som ändamål att sammanköra borgforskare från de nio Östersjöstaterna en gång vartannat år. Norska och tjekkiska kollegor inbjudes också alltid och övriga är välkomna.

Den första sammankonsten hölls i Åbo i Finland 1991 och nu har föredragen därifrån publicerats i en smakfull volym, "Castella Maris Baltici I". Den innehåller 27 föredrag, varav 14 på tyska och 13 på engelska.

Det var en märklig konferens på många sätt. Den ägde rum i en brytningstid mellan gammalt och nytt i Östersjömrådet. Faktum är att under pågående konferens så kom nyheten att Gorbatjov beslutat släppa de tre baltiska staterna fria, vilket naturligtvis uppmärksammades och firades. Denna brytningstid märktes också på annat sätt. Det var egentligen första gången som borgforskare från båda sidorna om den gamla rostiga järnridån kunde mötas i större anlagda former, och det var fascinerande att se skilda forskningstraditioner mötas - vilket också finns tydligt dokumenterat i boken. Det svenska uppbrottet från den gamla, konsthistoriskt intiklade borgforskningen är markant, medan man fortfarande tycker sig ana Armin Tuulses ande svävande över ordensborgarna i delar av Balticum och angränsande områden.

Här kan omöjigen alla 27 bidragen refereras, men några få skulle kunna lyftas fram, för att visa på bredden, men absolut inte för att förringa de övriga. Det kanske mest tillfredsställande bidraget kommer från Åland. Piotr och Elisabeth Palamarz lade vid detta tillfälle ämneten fram en sammanfattning av deras resultat och tolkningar av det mångåriga arbetet med Kastelholms slott.

Nämnas bör också Torkel Erikssons bidrag i vilket han kan presentera dendrodaterringarna från Kärmän i Helsingborg för en internationell publik. Flera estniska bidrag är intressanta, inte minst Ain Mäesalu och Toomas Tamlas båda bidrag om tidigne-deltida borgar, vilka vi nog skulle kalla fomborgar i flera fall, och som i några fall

utvecklades till högmedeltida murade borgar. Heiki Valks bidrag om Viljandi ger ett bidrag till diskussionen om borgen som urban genes.

Om det fortfarande finns några livstecken i eventuella borgtypologer så kanske dessa har glädje och nyttja av Tomas Durdiks tjekkiska bidrag om de baltiska kastellens centraleuropeiska ursprung. Vidare finns en presentation av det finsk-tyska samarbetsprojektet i Kexholm, Nils Engberg plöjer delvis nya färor i dansk borgforskning genom att beskriva privatborgar från före 1250, etc.

Så gott som alla konferenser med självakting nu förtiden har en eller flera exkursioner intagna i schemat. Det är knappast något att förundras över att så också skedde i Åbo. Vad man däremot kan förundras över, och som man med förtjusning noterar när man bläddrar i boken, är att de finländska redaktörerna har tillfogat en sektion med korta specialskriven beskrivningar, samt planer, över alla de åtta borgar som besöktes på exkursionerna.

Dessa är utan tvivel ett exempel som är värd en efterföljd, inte bara i den här inledda publikationsserien. Till de korta beskrivningarna har fogats en likaledes specialskriven inledning om sex sidor av Carl Jacob Gardberg om borgbyggandet i Finland.

Boken är naturligtvis intressant för alla som sysslar med borgar eller angränsande forskningsfält, men den har också ett intresse som tidsdokument från den skälvande stund i vår samtidshistoria då väst mötte öst för första gången. På seriens andra konferens, som hölls i Nyköping i september 1993, hade redan flera blad vänts. Många kollegor från det gamla öst hade nu ställt sig i forskningsfronter och spänande material kunde redovisas. Detta blir dock tillgängligt först när föredragsvolymen från det mötet publiceras och detta minskar heller inte värdet på volym 1.

Det är inga överordnat sätta att Knut Drake och hans kollegor har utfört en betydande bedrift genom att initiera konferensserien, genomföra det första mötet och därefter kunna publicera föredragena på ett så tilltalande sätt. Beställ boken från ÅboLandskapsmuseum eller från Almqvist & Wiksell International!

Mats Mogren är doktorand i medeltidsarkeologi vid Lunds universitet

Ny Varberg - staden som blev kungsgård. Bengt-Arne Person, red. Varberg: Stiftelsen Hallands länmuseer, Halmstad och Varberg: 1992.

Mats Mogren

När våra museer och andra grävande institutioner framställer publikationer av alla handa slag, så när tyvärr inte alltid känedomen om dessa särskilt långt utanför den närmast berörda kretsen. Marknadsföring och distribution är en sektor med dåligt uppabertade kanaler (läs: brist på professionalism) inom vår branch, ochoftahittar man en skrift enbart i museishoppen vid den institution där den har producerats. Detta är mycket tråkigt, eftersom många skrifter är väl värd en störe spridning. Det gäller t.ex. en bok utgiven av Stiftelsen Hallands länmuseér: *Ny Varberg - staden som blev kungsgård*. Den utgavs redan 1992, men i beaktande av det ovan sagda, så är det fullt på sin plats med en senkomnen annämn.

Boken bygger på resultaten från den storskaliga undersöningen 1981-82 vilken föranledes av breddningen av E6'an rakt genom stadsområdet. Redaktör är f. länsmuseichefen Bengt-Arne Person, och han har sammanställt en bok om 160 sidor i ett aningen förkrympt A4-format. Boken är rikt illustrerad med 120 figurer i svart/vitt och 14 planscher i färg. Där finns gott om litteratureferenser. Texten är skriven av en grupp om 10 författare.

Framställningen vändar sig främst till en intresserad allmänhet, men innehållet är långt ifrån ointressant för fackfolket. I ett block om 48 sidor beskrivs stedens bebyggelseutveckling av Kristina Carlsson. Det är alltså stratigrafien och bebyggelse-lämnningarna (hus, gränder, brunnar etc.) i tre huvudsakliga faser som behandlas. Staden har av skriftliga källor att döma anlagts omkring 1430, men de arkeologiska resultaten visar att den inte fann sin form förrän ca 1500, då gatunätet reglerades i samband med att bebyggelsen expanderade kraftigt. 1500-talet var Ny Varbergs storhetstid, vilket avspeglas i det arkeologiska materialet, men när staden avhystes 1612 var den redan inne i en nedgångsperiod.

Söder om stadsområdet avsljöjade vägshakningarna ruinen av ett kapell med tillhörande gravar. Platsen har på goda grunder tolkats som S:t Jörgens hospital. Den beskrivs i ett separat kapitel av Karin Ulberg-Loh.

Artefakt- och ekofaktmaterialet behandlas i bokens andra huvudblock om 66 sidor. Karin Ulberg-Loh skriver om keramik, kakel och glas, Leif Jonsson om bennmaterialet, Bengt Nordqvist om blyplomber, Mari Wickerts-Jensen om läder och Hans Bräuner om konserveringsförfarandet. Framställningen häller sig generellt sett på ett ganska ylligt och deskriptivt plan, men där finns intressanta ansatser till att diskutera de olika dokumentariskt belagda hantverkens lokalisering, liksom också stadens sociala

geografi, med utgångspunkt främst i kakel och glas. Man anser en vila hos författarna, vilken har hindrats av brist på resurser. Materialet innehåller uppenbarligen en stor outnyttjad potential. Så skulle man t.ex. ha velat veta mer om de två ton slagg som påträffades, en företeelse som nämns om liknande fynd i städerna som Kalmar, Jönköping, Uppsala och Visby. Den mest djupgående analysen finns hos Leif Jonsson, vilken har kunnat belysa stedens karaktär som oxhandelsstad.

Lars Redin redogör för Varbergsstädernas förutsättningar genom att analysera Hinlehärrads bebyggelsearkeologi och sockenstruktur och Eva Weiler försöker bringa klaterti-kommunikationsnätverket i städerna. Bengt-Arne Person redogör för hälftkort för vad äldre topografiska författare haft att säga om platsen sedan den övergivits och slutligen gör Lillemor Schitzzler en kort, men föredömligt tydlig, sammanställning av de historiska dokument, som berör Ny Varberg. Man publicerar även ett register över dessa.

Struktureringen av materialet (kapitelindelningen) verkar styrd av att textens olika delar har författats av olika personer och inte så mycket av innehållets karaktär. Dethela förefaller ibland mindre stringent och boken hade vunnit på fastare redaktionella typor. Den hade också fått ett väsentligt förhöjt värde för fackfolket, om man hade orkat sammansätta fyndmaterialet i en enkel tavell. Detta ären detalj som nästan alltid glöms bort i böcker av den här typen. I detta fall kan det knappast vara en missriktad omtanke om allmänheten som fått utslaget, eftersom 13 sidor ägnas åt ett för demna onjubalt, men för forskaren mycket nyttigt, register över dokumentmaterialet.

Kanske hade man också önskat en något fylligare sammanfattnings av Albert Sandklevs undersökning av stadskyrkan 1936, av Margi Forsströms undersökning av klostret 1964 och av Barbro Sundhers provundersökningar 1968. Med dessa brister är ändå boken vädefull för arkeologin. Det är sällan man kan greppa en hel stad i en enda grävning på detta sätt. Man uppmanar därför gärna alla Metas läsare att göra sig bekanta med den. Den kan beställas från museerna i Värtberg och Halmstad.

Anvisningar för författare i META

Manus till META insändes i papperskopia samt på diskett (önskvärt). Disketten skall vara av formatet 3,5 tum. Eftersom META-redaktionen uteslutande använder Macintosh-datorer, är det underlättande för redaktionsarbetet om insända disketter är formaterade för detta system. META-redaktionen har emellertid även möjlighet att konvertera disketter formaterade enligt MS-DOS-systemet. Texten bör då vara sparad som en ren ASCII-fil.

Den insända texten skall vara i tryckfärdigt skick. Korrektur till författarna utlämnas normalt sett inte.

Referenssystem. Hänvisningar göres i texten med angivande av författarnamn, tryckår och sida. Undvik om möjligt längre noter. Om dylika finns placeras de efter texten. Under rubriken **Litteratur** samlas alla verk, som citerats i texten, med angivande av författarnamn, verkets namn, eventuell skrifstil eller för uppsatser aktuell årsbok eller samlingsvolym enligt exemplen

Stenholm, L. Önnerup - en skånsk by mellan två revolutioner.
Medeltiden och arkeologin, festskrift till Erik Cinthio. Lund
studies in medieval archaeology 1. 1986.
Styffe, C.G. *Skandinavien under unionstiden*. 1911.

Faktaruta. Till varje text bifogas av författaren en uppgift om dennes nuvarande sysselsättning, t.ex doktorand vid arkeologisk institution eller antikvarie vid museum.

Illustrationer (fotografier och svartvita ritningar eller teckningar) till texten skall vara av hög kvalitet och bör helst vara anpassade till en trycksida i A4-format. Skicka gärna originalmaterial eftersom redaktionen har möjlighet att göra copy-proof. Alla illustrationer skall vara försedda med figurnummering. Till dessa bifogas även en förteckning över aktuella figurtexter samt anvisning om var i texten figurena skall placeras.

Redaktionens adress:

Medeltidsarkeologiska föreningen
Arkeologiska institutionen,
Sandgatan 1,
223 50 Lund.

INNEHÅLL

Redaktionellt	1
Erik Cinthios forskningsfond	2
<i>Chris McLees, Sebjørg W. Nordeide, Anna Petersén & Tom Saunders</i>	3
<i>Sofia Andersson & Eva Svensson</i>	30
<i>Torbjørn Landmark</i>	39
<i>Göran Tagesson & Bengt Wigh</i>	48
DEBATT	
<i>Pål Nicklasson</i>	
Inter armas tacet leges. Vapengravar, riksbygning och arkeologisk historieskrivning	66
<i>Knut Paasche</i>	
Den totale kontrollen, en utopi? - eller jeg ser det men jeg liker det ikke!	75
LITTERATUR	
<i>Jes Wiemberg</i>	82
<i>Mats Mogren</i>	90
<i>Mats Mogren</i>	
Anmälan av <i>Castella Maris Baltici I</i>	
Anmälan av <i>Ny Varberg - staden som blev kungsgård</i>	92